

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRK
EDEBİYATINDA KÂĞITHANE
(1839 - 1923 ROMAN - ŞİİR VE ANI TÜRLERİNDE)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HİLAL YURDAKUL

BURSA - 2020

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRK
EDEBİYATINDA KÂĞITHANE
(1839 - 1923 ROMAN - ŞİİR VE ANI TÜRLERİNDE)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

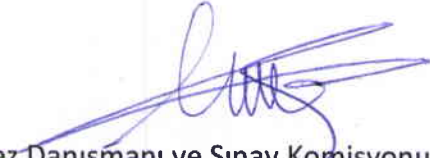
HİLAL YURDAKUL

**Danışman:
Prof. Dr. Nesrin KARACA**

BURSA - 2020

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yeni Türk Edebiyatı Anabilim, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı'nda 701641019 numaralı Hilal YURDAKUL'un hazırladığı "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Kâğıthane" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 14/02/2020 günü 13:30 14:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ...**BAŞARILI**..... (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna ...**OYBİRLİĞİ**..... (oybirliği / ~~oyçokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Nesrin KARACA
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÖZTÜRK
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: **08/01/2020**

Tez Başlığı: TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRK EDEBİYATINDA KÂĞITHANE (1839 - 1923 ROMAN - ŞİİR VE ANI TÜRLERİNDE)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **143** sayfalık kısmına ilişkin, **08/01/2020** tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%10** tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

08/01/2020

Adı Soyadı: Hilal YURDAKUL
Öğrenci No: 701641019
Ana Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: ☒ Y. Lisans ☐ Doktora

Prof. Dr. Nesrin KARACA

08/01/2020

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Edebiyatında Kâğıthane (1839 - 1923 Roman - Şiir ve Anı Türlerinde)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

09.04.2020

Wes

Adı ve Soyadı: Hilal YURDAKUL

Öğrenci No: 701641019

Ana Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hilal Yurdakul

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Bilim Dalı : Yeni Türk Edebiyatı

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı : XIII+143

Mezuniyet Tarihi : 14 / 02 / 2020

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Nesrin KARACA

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRK EDEBİYATINDA KÂĞITHANE

Bilinen tarihi Roma İmparatorluğu'na dayanan İstanbul'un Kâğıthane bölgesi, en hareketli yıllarını III. Ahmet zamanında yaşar. “Lâle Devri” olarak isimlendirilen bu on üç yıllık dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme adına pek çok adımın ilk defa atıldığı, kimilerine göre ise Batılılaşmanın başladığı dönemdir. Lâle Devri'nde Damat İbrahim Paşa tarafından Kâğıthane'ye inşa edilen Sa'dâbâd Sarayı etrafında oluşturulan yapılanma çerçevesinde “Seyr-i Sa'dâbâd” olarak da anılan eğlence kültürü zirveye ulaşır. Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerine gelindiğinde halk tarafından devam ettirilen bu eğlence kültürüne bağlı olarak Kâğıthane, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği sosyokültürel değişimlere tanıklık etmesi ve barındırdığı doğal güzellikler ile Türk edebiyatının ilk eserlerine konu edilir. Bu çalışmada, Yeni Türk edebiyatının kurgusal ve kurgusal olmayan içeriğinde “Kâğıthane” isminin geçtiği kaynaklar belirlenmiş ve bölgenin dönem eserlerine yansıtış biçimleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kâğıthane, Sa'dâbâd, Batılılaşma, III. Ahmet, Lâle Devri, Türk Edebiyatında Kâğıthane

ABSTRACT

Name and Surname : Hilal Yurdakul
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Turkish Language and Literature
Branch : Modern Turkish Literature
Degree Awarded : Master
Page Number : XIII+143
Degree Date : 14 / 02 / 2020
Supervisor : Prof. Dr. Nesrin KARACA

“KÂĞITHANE” IN TURKISH LITERATURE FROM TANZİMAT TO REPUBLIC

İstanbul’s Kâğıthane district which has a history well-known based on Roman Empire lives its most active years in the time of Ahmet The III. period. This thirteen-year period called as “Tulip Era”, was the first time that many steps were taken in the name of modernization in the Ottoman Empire, and according to some people it was the beginning of Westernization. In the Tulip Era, the entertainment culture also known as “Seyr-i Sa’dâbâd” which is connected to Saadabad Palace built by Damat İbrahim Pasha in Kâğıthane and the structuring around it, reaches its peak. When it comes to Tanzimat and Servet-i Fünun periods, depending on this entertainment culture continued by the people, Kâğıthane district becomes the subject of the first novels of Turkish literature with the witnessing of the socio-cultural changes experienced by the Ottoman Empire and its natural beauties. In this study, the sources in which Kâğıthane is mentioned in the fictional and non-fictional content of the New Turkish literature were determined and the ways of its reflection on the works of the period were examined.

Key Words: Kâğıthane, Sa’dâbâd, Westernization, III. Ahmet, Tulip Era, Kâğıthane in Turkish Literature

ÖN SÖZ

Yaşadığımız coğrafyada üzerinden geçtiğimiz hemen her mekânın -bu hikâyelere vakıf olalım ya da olmayalım- geçmişe dönük bir hikâyesi vardır. Bu mekânlardan bazıları, geleceği inşa etme ve tarihe iz bırakma yönüyle diğerlerinden ayrılır. 626 yılından itibaren tarihî yazında yer alan ve en hareketli dönemlerini Sultan III. Ahmet saltanatındaki “Lâle Devri” döneminde yaşayan İstanbul’un Kâğıthane bölgesi de bu mekânlardan biridir.

Tezimizde, Batı tarzı eserlerin ilk örneklerinin verildiği “Yeni Türk Edebiyatı” döneminin 1839 – 1923 yılları arasındaki eserlerinde İstanbul’un “Kâğıthane” bölgesi incelenmiştir. Mesire olarak kullanılmaya başlandığı tarihin saptanamadığı Kâğıthane, Osmanlı İmparatorluğu’nda yenileşmeye bağlı yaşanan sosyokültürel değişime tanıklık etmesiyle dönem eserlerinde yerini alır.

Üç bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde Kâğıthane’nin geçirdiği tarihî süreç anlatılmıştır. Tezimizin ikinci bölümünü bölge tarihinde önemli bir yere sahip olan III. Ahmet Dönemi, üçüncü bölümünü ise Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kâğıthane’nin Yeni Türk Edebiyatı eserlerine yansımış biçiminin incelenmesi oluşturmuştur. Konuyla ilgili incelemeler neticesinde karşılaşılan bulgular ise sonuç bölümünde aktarılmıştır.

Tezimizde tarih, surnâme, divan, seyahatname, sefaretname, şiir, roman, anı ve makale gibi pek çok edebî türden faydalanılmış, bu doğrultuda matbu ve elektronik kaynaklardan, tez ve makalelerden, kütüphane veri tabanlarından yararlanılmıştır.

Tez yazım süresi boyunca desteklerini esirgemeyen Değerli Hocam Prof. Dr. Nesrin Karaca’ya, Sevgili Aileme, Kâğıthane’ye düzenlediği kültürel gezi ile tezin konusunu belirlememe katkı sunan Mehmet Dilbaz’a, Kâğıthane Belediyesi Basın Danışmanı Hüseyin Irmak’a, değerli katkıları dolayısıyla Çetin Arslan’a, manevi desteklerini hâlen üzerimde hissettiğim merhum dedem Mustafa Arafatoğlu’na teşekkürlerimi borç bilirim.

Hilal Yurdakul

Bursa-2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYFASI.....	
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	
YEMİN METNİ	
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
ŞEKİLLER.....	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EDEBİYAT-SOSYOLOJİ-MEKÂN İLİŞKİSİ VE KÂĞITHANE’NİN MEKÂN BAĞLAMINDA TARİHSEL GELİŞİMİ	9
A. EDEBİYAT-SOSYOLOJİ-MEKÂN İLİŞKİSİ.....	9
1. Edebiyat-Sosyoloji İlişkisi.....	9
2. Edebiyat-Mekân İlişkisi	11
a. Mekân Olarak Kâğıthane Mesiresi.....	12
B. KÂĞITHANE’NİN TARİHİ VE COĞRAFİ KONUMU.....	15
1. Kâğıthane’nin Coğrafi Konumu ve İsimlendirilmesi.....	15
2. Roma ve Bizans Döneminde Kâğıthane.....	16
3. Sultan III. Ahmet Dönemine Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Kâğıthane.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN III. AHMET DÖNEMİ: LÂLE DEVRİ-PATRONA HALİL İSYANI VE DÖNEM EDEBİYATI	23
A. SULTAN III. AHMET DÖNEMİ.....	23
1. Damat İbrahim Paşa’nın Sadareti	25

2. Lâle Devri'nin Siyasal Altyapısı.....	26
3. Lâle Devri	27
a. "Lâle Devri" Dönem İsimlendirmesi.....	28
b. Lâle Devri ve Yenileşme Politikası.....	29
4. Kâğıthane'deki İmar Faaliyetleri	30
a. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Sefareti.....	30
b. Sa'dâbâd ve Çevresinin İnşası	32
c. Sa'dâbâd Sarayı'nın Açılış Merasimi.....	34
5. İbrahim Müteferrika ile İlk Matbaa	35
a. Matbaanın Hazırlık Aşaması.....	35
b. Müteferrika Matbaasında Basılan Eserler	36
6. Lâle Devrinin Sonu: Patrona Halil Ayaklanması	38
a. İsyanı Doğuran Unsurlar.....	38
b. İsyanın Gerçekleşme Süreci	39
B. LÂLE DEVRİ EKSENİNDE BATILILAŞMA TARTIŞMALARI	42
1. Sûr-name ve Tarih Kitaplarında Lâle Devri ve Yenileşme	46
2. Sûr-name ve Tarih Kitaplarında Kâğıthane Eğlenceleri	50
C. III. AHMET DÖNEMİ ŞİİRLERİNDE KÂĞITHANE.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRK EDEBİYATINDA KÂĞITHANE.....	66
A. YENİ TÜRK EDEBİYATINDA MEKÂN	66
B. TANZİMAT EDEBİYATINDA KÂĞITHANE	67
1. Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı	67
2. Tanzimat Edebiyatında Kâğıthane	69
3. Ahmet Mithat Efendi Eserlerinde Kâğıthane	71
a. Letâif-i Rivayat	73

b. Felatun Bey ve Rakım Efendi.....	82
c. Karı Koca Masalı	83
d. Çengi	84
e. Henüz On Yedi Yaşında	84
f. Karnaval	84
g. Taaffüf	86
4. Emin Nihat Bey Eserlerinde Kâğıthane	87
a. Müsâmeretnâme	87
5. Şemsettin Sami Eserlerinde Kâğıthane	91
a. Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat	91
6. Mustafa Reşit Eserlerinde Kâğıthane.....	94
a. Bir Çiçek Demeti.....	94
7. Recaizâde Mahmut Ekrem Eserlerinde Kâğıthane	96
a. Araba Sevdası.....	96
8. Mizancı Murat Eserlerinde Kâğıthane	97
a. Turfanda mı yoksa Turfa mı?.....	97
9. Mehmet Vecihi Eserlerinde Kâğıthane	100
a. Mehcûre	100
10. Nabizade Nazım Eserlerinde Kâğıthane.....	101
a. Zehra.....	101
C. SERVET-İ FÜNUN EDEBİYATINDA KÂĞITHANE	103
1. Servet-i Fünun Edebiyatı Özellikleri	103
2. Halit Ziya Uşaklıgil Eserlerinde Kâğıthane	108
a. Nemide.....	108
b. Aşk-ı Memnû	109
c. Mâi ve Siyah	110

d. Kırık Hayatlar	110
3. Tevfik Fikret Eserlerinde Kâğıthane.....	113
a. Aveng-i Tesavir.....	113
D. BELİRLİ BİR GRUBA BAĞLI OLMAYAN YAZARLARIN ESERLERİNDE KÂĞITHANE.....	115
1. Ahmet Rasim Eserlerinde Kâğıthane	115
a. Şehir Mektupları.....	115
b. Gülüp Ağladıklarım.....	117
c. Fuş-i Atik	118
2. Hüseyin Rahmi Gürpınar Eserlerinde Kâğıthane	121
a. Bir Muâdele-i Sevda.....	121
3. Mehmet Celâl Eserlerinde Kâğıthane	123
a. Nedâmet Bir Şairin Ser-nüvişti	123
E. YİRMİNCİ YÜZYILA KADARKİ SÜREÇTE KÂĞITHANE.....	124
SONUÇ.....	127
KAYNAKLAR.....	127

ŞEKİLLER

Şekil 1: Kâğıthane Mesiresi	5
Şekil 2: M. İranian / Kâğıthane Mesiresi	5
Şekil 3: 2018 Yılı Kâğıthane Uydu Haritası	15
Şekil 4: İstanbul Civarı / Kâğıthane ve Alibey Vadilerinin harita-i istikşâfiyyesidir. ...	18
Şekil 5: Sultan III. Ahmet	24
Şekil 6: Sa'dâbâd Sarayı.....	32
Şekil 7: Kâğıthane Deresi	65
Şekil 8: Kâğıthane'nin Naçiz Müdavimlerinden - Bir Çingene Ailesi Arasında	74
Şekil 9: Kâğıthane Deresi	103
Şekil 10: Kâğıthane Levhası: Sanayi-i Nefise Mektebi Hakkak Sınıfı Talebesinden bir Efendinin Eser-i Maharetidir.....	107
Şekil 11: Kâğıthane Deresi	126

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Metin
A.Ş.	: Anonim Şirketi
B.	: Basım
Bas. Yay.	: Basım Yayın
Bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İ.B.B.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
M.	: Miladi
S.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

XVI. yüzyılın sonlarına kadar Batı'dan üstün durumda olan Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı donanmasının İnebahtı'da yakılması ile denizlerdeki mutlak hâkimiyetini kaybeder.¹ Batı'nın zihninde İstanbul'un fethiyle iyice pekişmiş olan "Türklerin yenilmezliği" fikri, İnebahtı Deniz Savaşı'nda uğranılan bu hezimetle alt üst olur. 1683 II. Viyana kuşatması ile Lâle Devri'nin başlangıcı kabul edilen 1718 Pasarofça Antlaşması arasındaki süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun "en kanlı, en buhranlı ve tehlikeli" devridir. Aynı zamanda bu tarih, İmparatorluğun çok uzun yıllar sürecek olan can çekişmesinin ve bütünüyle çöküşünün de başlangıcıdır. İki yüz yıl boyunca kazanılan topraklar kaybedilir; geri kalanlar ise müdafaa edilemez durumdadır.²

1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmaları ile yaşanan toprak kayıpları sonucunda Avrupa'nın askerî alandaki üstünlüğü Osmanlı İmparatorluğu tarafından kesin olarak kabul edilir. Yaşanan hezimetler, yönetimde yanlışlıklar yapıldığının habercisidir. Askeri alanda yeniden güçlenme ve kaybedilen toprakları geri kazanma gereksinimi duyan Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletlerini örnek alarak askeri, sosyal ve kültürel alanda birtakım değişikliklere gider. Osmanlı İmparatorluğu'nda mağlubiyete bağlı olarak yönetimde aksamalar yaşandığının kesin olarak kabul edildiği ve bunları gidermek adına Batılılaşmanın ilk olarak devlet tarafından başlatıldığı bu devir, XVIII. yüzyıla rastlar.

Sultan III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa devrinde yaşanan on üç yıllık yenileşme dönemi, İmparatorluk tarihinde pek çok alanı kapsayan değişikliklerin ilk kez yaşandığı dönemdir. Sonradan "Lâle Devri" olarak adlandırılacak olan ve kimilerince "Osmanlı'nın son Rönesans hareketi"³ olarak kabul edilen bu dönemde Avrupa'yla ilk kez yakın ilişkiler kurulur: Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Avrupa'nın en güçlü devleti olan Fransa'ya sefir olarak gönderilir. Mimaride Fransız figürleri Osmanlı topraklarına girer. Sait Efendi'nin İbrahim Müteferrika ile birlikte kurduğu matbaa dönemin en önemli

¹ 7 Ekim 1571

² Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1951, s. 172.

³ Halil İnalcık, *Has-Bağçede 'Ays u Tarab: Nedimler, Şairler, Mutribler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 308.

yeniliğidir. Bu dönemde dini eserler dışında pek çok eser basılır; kâğıt ihtiyacını karşılamak üzere kâğıt fabrikası kurulur.

Lâle Devri'nde Damat İbrahim Paşa'nın III. Ahmet için Kâğıthane'de inşa ettirdiği Sa'dâbâd Sarayı, Padişahın en sevdiği saraylarından. Bu sarayın yapımında Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa'dan getirdiği planlar uygulanır. Sa'dâbâd Sarayı etrafına yapılan Avrupai tarz köşklere ve saraylara devlet erkânı yerleştirilir. İlk yalnızca bir saray ismi olan "Sa'dâbâd," sonraları Kâğıthane'de inşa edilen bu sarayın etrafına konumlanan yapılanmanın bütünü için kullanılır.

Sa'dâbâd Sarayı'nın da içinde bulunduğu Kâğıthane, yemyeşil tabiatı, şifalı suları ve geniş bir alana yayılmış doğal güzelliğiyle Padişah ve halkın uğrak yeridir. Padişahın şehzadeleri için Kâğıthane'de yaptırdığı sünnet şöleni ve düzenlenen eğlencelerle buradaki mesire kültürü yaygınlık kazanır.

Mesire etrafında oluşan eğlence anlayışına paralel olarak meydana gelen sosyokültürel değişim toplumun bir kesimini hoşnut ederken, ulemanın ve diğer bir kesimin bu kültürden duyduğu rahatsızlık dönemin tarih kitaplarına yansır. Mesire alanında uyulması gereken kurallar, kadınların giyim kuşamı hakkındaki prensipler ve mesire alanlarını ziyaret günleri III. Ahmet tarafından yayınlanan bir bildiriyle kanunlaşır.

III. Ahmet zamanında en şenlikli günlerini yaşayan Lâle Devri Patrona Halil isyanıyla sona ermiş ve "Sa'dâbâd" isyancılar tarafından yok edilmiş olsa da halkta oluşan mesire kültürü sonraki yıllarda da varlığını sürdürür. Kâğıthane Mesiresi, halkın tatil günlerinde ziyaret ettiği bir eğlence-dinlence mekânıdır. Yol hazırlıklarına genellikle bir gün öncesinden başlanan mesire yerine ulaşım yaya olarak, kayıkla ve arabayla sağlanır. Kâğıthane Mesiresi daha ziyade şenlikli ve dillere destan dönüş yoluyla dönem kitaplarına konu olur.

Selim Nüzhet Gerçek'in eski meddah hikâyelerini Türk folkloruna kazandırmak amacıyla *Yeni Sabah* gazetesinde "*Berber Mehmet'in Hikâyesi*" ismiyle neşrettiği⁴ yazı, Kâğıthane'nin mesire olarak kullanıldığı zamanlarda geçen kurgusu ve süreç-sonuç yönüyle geçmişte yaşatılan mesire kültürünün tipik bir örneğini oluşturur. Yaşlı Hasan

⁴ *Yeni Sabah*, No. 536-544 (28 İlkteşrin-5 İlkteşrin 1939)

Efendi ve genç karısının evlilikleri çerçevesinde oluşan hikâye, genç kadının bir Kâğıthane sefasında Berber Mehmet ile olan münasebetini konu edinir.

“Kâğıthane zamanları” gelince genç kadın eşi Hasan Efendi’ye rahmetli babasının bir zamanlar perşembe akşamından evde helvalar, dolmalar, kuzu kızartmalar yaptırıp ertesi gün sabah erkenden kendilerini Kâğıthane’ye götürdüğünden bahseder. Eski günlerin özlemiyle yeniden Kâğıthane’ye gitme isteğini dile getiren genç kadın, Kâğıthane’de oturup eğlenme ve akşamüzeri eve dönme arzusundadır. Bu isteğe itiraz etmeyen eşi Hasan Efendi, aşçıya perşembe gününden yemeklerin hazır edilmesi talimatını verir.

Taze asma yaprağıyla sarılmış fıstık, üzüm ve baharla karışık bir tencere zeytinyağlı dolma, irmiğin ve yağın en âlâ cinsinden bir tencere helva, kuzunun en körpesinden bir tepsi kızartma, yeşil salata, taze soğan, bir miktar maydanoz, zeytinyağı ve sirke perşembe akşamından hazır edilir. Ertesi sabah aşçıbaşı yapmış olduğu yemekleri büyük zembilin içine yerleştirir ve ev ahalisi Kâğıthane’ye doğru yola koyulur.

“Cibali vapur iskelesinin yanında Kâğıthane ve Eyüp Sultan’a müşteri götürmek için sandallar, kayıklar gayetle temiz süslenmiş, tentelerini açmışlar, kayıkçılar sakız gibi beyaz gömlek ve ayaklarına dizlik tabir edilen şalvarlarını giymiş, başlarına beyaz takke geçirmişler ve üstlerine ipekli mendil sarmışlar müşteri bekliyorlar.”⁵

Kendilerini götürecek sandalcılara pazarlık esnasında tarif edilen güzergâh şöyledir: Önce Eyüp’e gidilip orada yarım saat cami ve türbe ziyareti yapılacak, oradan Kâğıthane’de Silahtarağa’ya gidilecek, akşamüzeri ise eve dönüş yapılacaktır. Pazarlıklar sonucu bir sandalcıyla anlaşarak yola çıkılır.

“Kayık, Cibali İskeleyi’nden aheste aheste ayrılır ve Eyüp Sultan iskeleyi yolunu tutar. Malûm-ı âliniz o gün Cuma olmak münasebetiyle Unkapanı Köprüsü’nden Kâğıthane’ye kadar sandallar ve kayıklar ve Boğaziçi’nden gelen büyük fütalar, kiklerle denizin üstü doludur. Bu kayıklar içerisinde İstanbul’un her ırka mensup esnafları, beyleri, efendileri var. Kasımpaşa’dan kalkan bir kayığın içerisinde Beyoğlu tulumbacıları, ayaklarında beyaz dizlikler, bellerinde kuşaklar, sırtlarında fanilâlar, rakı takımı ortalarında, sandalın baş tarafında çalgı... Sandalın içinde hem içiyorlar hem oynuyorlar. Diğer bir sandalda Balıkpazarı esnafı, Kayserili bakkallar... Diğer bir sandalda bahçıvan Arnavutlar, diğer bir sandalda da yorgancı ve kalaycı Lâzlar, diğer bir çifte sandalda o zamanın ketebe takımları...”⁶

⁵ Selim Nüzhet Gerçek, “Meddah Berber Mehmet Hikâyesi”, *İstanbul’dan Ben de Geçtim*, Yay. Haz. Ali Birinci-İsmail Kara, İstanbul: Kitapevi, 1997, s. 253.

⁶ A.g.e., s. 256.

Eyüp Sultan ziyaretinden sonra yola kayıkla devam edilir. Kâğıthane'deki Silahtarağa'ya çıkılır ve Çağlayan Köşkü önündeki sakız ağacı altına yaygılar serilerek oturulur. Zembildeki yemekler çıkarılır, kahveler pişirilir. Kâğıthane Deresi civarındaki ağaçların altına yerleşen halk, sazlar ve çalgılarla eğlenmektedir. Öte yandan çingene kızlar seyir günlerine mahsus çiçekli donlarını giyip üzerine şaldan kuşak sarmış, saçlarını örmüş, yüzlerini süslemiş, başlarına sarı renkte oyalı yemeni bağlamış, küme küme oturan halkın arasına girip ellerinde zil ve tef olduğu halde oynamaktadır. Yazıldığı dönem öncesindeki kaynaklar dikkate alındığında Selim Nüzhet Gerçek'in, sonu aldatmayla biten Kâğıthane sefası tasviri, mesire gidiş ve dönüşlerinde yaşanan detayların çoğunluğunu kapsamaktadır.

Kâğıthane Mesiresi âşıkların buluştuğu ve muaşakaya dair temellerin atıldığı müstesna mekânlardandır. Ancak âşıklar burada birbirlerine mukabele ederken bunu aleni bir şekilde yapmaz: Onların hal-hareket ve mimikleri birtakım gizli ve özel anlamlar içermektedir. Örneğin kadının şemsiyesini, erkeğin fesini indirip kaldırması: selam alıp verme anlamına gelir. Kadının mendille yüzünü yellemesi, erkeğin cepkenini veya ceketini açıp kapaması: birbirlerine yandıkları anlamına gelir. Kadının feracesini, erkeğin ceketini kavuşturması: birlikte sarılarak yatma arzusudur. Kadının feracesinin sağ yahut sol tarafını silkelemesi, "Sağ yahut sol tarafıma geliniz," anlamındadır. Erkeğinki de aynı anlamdadır. Kâğıthane'de yapılan işaretleşmelerin bu örneklerde olduğu gibi pek çok anlamı vardır.⁷

İtalyan Seyyah Amicis, (1846-1908) buralarda yaşanan muaşakayı Hristiyan bir kadından öğrendiği kadarıyla aktarırken, bu konularda bilgi almanın da hayli zor olduğundan bahseder:

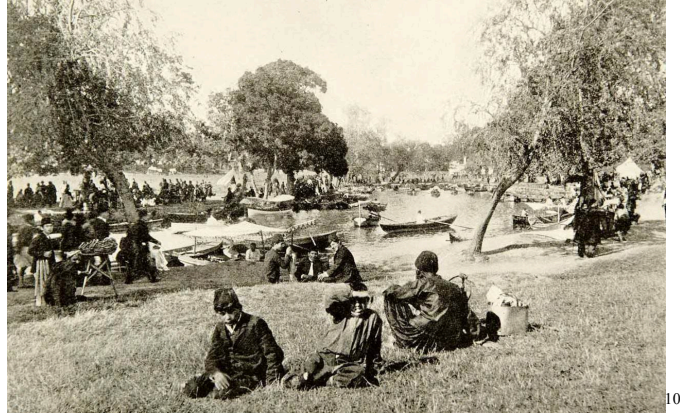
*"Burada Türk erkeği ve kadını bir arada bulmak, onları bakışırken veya bazı konularda göz hareketleriyle ve jestlerle anlaşırken görmek kolay değildir. Herkesin gözü önünde yapılan çapkınlık burada yoktur. Türk kadınları beceriklidir. Aşk dilinin pek çok aracı vardır, meyveler, çiçekler, kuş tüyleri, taşlar, bu nesnelerin her birinin kendine has anlamı vardır, bazıları sıfat, bazıları isim veya fiil yerine kullanılabilir, bu şekilde bir buketle mektup yazmış olabilirsiniz."*⁸

⁷ A.g.e., s. 262.

⁸ Edmonto De Amicis, *İstanbul 1874*, Çev. Beynun Akyavaş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 262-263.

M. Fatih Andı'ya göre on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda mesirelerdeki eğlence hayatına ait dozun giderek artması sonucu oluşan toplumsal bozulma, aile yapısı ve kadın-erkek ilişkilerinde bozulmayı da beraberinde getirmiştir. Mesireler, dönemin yüzeysel Batılı hayat taklitçilerinin, Batı hayranı alafranga züppelerin, ahlaken düşmüş aşüftelerinin kendilerini sergiledikleri piyasa mahalleri olmuştur.

“(...) Fakat işin ilginç yanı, bunların yanı sıra toplumun her kesiminden insan, mesela snob paşazâdeler, alafranga beyzâdeler, moda düşkünü, uçuk ekâbir hanım ve kızları, orta halli yahut fakir halktan gençler, durumuna göre ya yanlarında uşakları gösterişli, süslü arabalarıyla yahut kira arabalarıyla veya yaya olarak hafta sonlarında buralara akmışlar, bu mekânların serbest, gevşek ve curcunalı havasından istifade etmeye; kadınlı-erkekli kalabalık içerisinde göz süzmelerin, bıyık burmaların, mendil düşürmelerin, çiçek sunmaların, gözden ırak bir köşede gizli saklı vaadleşmelerin, mektup teâtîsinin, manalı işaretleşmelerin çizdiği bir ‘muâşaka’ kültüründen istifade ile eğlenmeye (!), hayattan ‘kâm alma’ya koşmuşlardır.”⁹

Şekil 1: Kâğıthane Mesiresi

Şekil 2: M. İranian / Kâğıthane Mesiresi

⁹ M. Fatih Andı, “Tenezzühün Alafrangası”, *İnsan Toplum Edebiyatı*, İstanbul: Kitapevi, 1995, s. 135-136.

¹⁰ Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/5650/sadabad#lg=0&slide=0>

¹¹ Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/2833/kagithane-miranian-fotografi>

Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde toplumsal mesaj verme gayesi taşıyan yazarlarca roman ve hikâye türlerinde mekân olarak “Kâğıthane” sık sık konu edilir: Kâğıthane'nin doğal güzellikleri övülürken, eğlence kültürü kapsamında yaşanan ahlaki yozlaşma ve toplumsal bozulma da eleştirilir.

Tanzimat Dönemi romanlarında olduğu gibi Servet-i Fünun Dönemi romanlarında da Kâğıthane'ye yer verilir. Mesireye giderken sergilenen tutumlar, sandal sefaları, şarkı söyleyip oynayan Çingene kızlar, seyyar satıcılar, falcılar, mesire yerindeki kadın-erkek ilişkileri, arabalar arası dolaşan aşk mektupları, randevulaşmalar, buluşmalar, aldatmalar, gösterişe dayalı davranışlar ve daha pek çok belge dönem eserlerinde yer alır. Bu cümleden olarak Kâğıthane yalnızca eğlenme ve piknik yapma amacıyla gidilen bir yer değildir. Kimi yazarlara göre buralara ahlaki prensiplere uymayan ve piknikten farklı arayışları olan insanlar rağbet etmektedir. Kadın ve erkeklerin aynı mekânı paylaşması ve farklı arayışlarla gelen insanların bu tutumları sonucu Kâğıthane'de “Piyasa” olarak tanımlanan durum baş göstermiş, aile içi aldatmalar ve boşanmalar çoğaltmıştır.

Andı'ya göre mesirelerdeki ahlaksızlığa varan kadın-erkek ilişkileri Tanzimat yazarlarının, özellikle de romancıların dikkatini çeker. Yaşanan bu yozlaşmaya dönem yazarları kayıtsız kalmaz.

“İlk telif roman yazarlarımızdan Şemseddin Sâmî, Ahmed Mithat Efendi ve Namık Kemâl'den başlayarak Mîzancı Murat, Recâizâde M. Ekrem ve hatta dönemlerinde aşırı Batıcı olmakla suçlanan Servet-i Fünûn gençlerinden Hâlid Ziya'nın romanlarında devrin mesirelerinin gayr-i ahlâkîliği, seviyesizliği tenkit edilmiştir.

(...) Hüseyin Cahit, Mehmet Celâl, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi, Mustafa Reşid gibi dönemin romancılarının birçoğunda bu mesirelerde filizlenen aşkları, yanlış ve memnû ilişkileri bahis konusu edinen romanlara tesadüf ederiz.”¹²

Kurmacayı bahar günlerinde Kâğıthane'ye yapılan bir yolculukla başlatan Yeni Türk edebiyatının ilk romancıları, söz konusu mekânı anlatırken aynı zamanda mekân üzerinden toplum eleştirisinde bulunur. Kâğıthane'ye sandal yahut arabayla çıkan roman kahramanı kimi zaman mesirede sevgilisini bekler, kimi zaman da evinin camından Kâğıthane Mesiresi dönüşlerini izler.

¹² Andı, *a.g.e.*, s. 138-139.

Adabımuaşeret kurallarını yolu Kâğıthane'ye düşen karakterler üzerinden vurgulayan dönem yazarları, devrin romanlarına en çok konu olan “Batı taklitçisi züppe” tiplemesini de mesire alanında sergilediği görgüsüzlük ve bayağılık nedeniyle tenkit eder.

Kâğıthane çoğunlukla âşıkların buluştuğu, kimi zaman da ayrılıkların yaşandığı bir mekândır. Bir haberci vasıtasıyla yahut sevgilinin arabasına bizzat atılarak biteviye karşı tarafa gidip gelen mektuplar yoluyla gençler sevdikleriyle mesirede yeniden buluşmak üzere sözleşir. Hal ve tavırların farklı ve örtük anlamlar kazandığı Kâğıthane, bekârlar tarafından genellikle eş bulma amacıyla gelinen bir yerdir. Kimi evliler burada görüp tanıştıklarıyla eşlerini aldatırken kimileri de çapkınlık yapan eşlerini takip ve kontrol amacıyla gizliden Kâğıthane'ye gelirler.

II. Mahmut'un kızı Âdile Sultan, eşi Sadrazam Mehmet Ali Paşa hakkında duyduğu söylentiler üzerine Kâğıthane'ye doğru yola çıkar:

“Çapkınlıklarıyla meşhûr Mehmed Ali Paşa'nın arabası, Kâğıthâne ve diğer mesirelerde sık sık görülmesi ve güzel hanımlara alâka gösterdiği söylentileri Âdile Sultan'ın kulağına kadar gelmişti. Bunun üzerine Âdile Sultan, şehirli bir hanım kıyâfeti ve arabasıyla Kağıthâne'ye giderek Paşa'nın dikkatini celbetmişti. Mehmed Ali Paşa, bir şehir arabasındaki yüzü kapalı, şık ve nârin hanıma türlü diller dökmüş ve nihâyet arabasını yaklaştırıp ayaklarının ucuna doğru çevresini atmıştı. Bu hâdiseden yanındaki kalfadan başka kimsenin haberi olmayan Sultan, hemen saraya döndü. Gece geç saatlere kadar selâmlıkta misâfirleriyle oturan Mehmed Ali Paşa, yatak odasına girdiğinde Âdile Sultan'ın uyuduğunu ve kendi yastığının üzerinde o gün arabaya fırlattığı çevrenin katlanmış olarak durduğunu görünce büyük üzüntü duymuştu.”¹³

Kâğıthane zemininde oluşan eğlence kültürünün adı “sandal sefası,” “seyran” yahut “tenezzüh” olarak karşımıza çıkar. Cuma günleri Müslümanların, pazarları ise Hristiyan tebaanın ziyaretçisi olduğu Kâğıthane Mesiresi'nde eğlenceler akşama dek devam eder. Dere kenarındaki ağaçlar altına oturulur, yemek yenir, çingene kızların söylediği şarkılara eşlik edilir. İstanbul'un en popüler eğlence ve mesire yerlerinden biri olan ve Tanzimat Dönemi sonrasında da aynı popüleriteyi devam ettiren Kâğıthane, dönem edebiyatına benzer motiflerle yansıtılır.

Tezimizin amacı; Tanzimat'tan Cumhuriyet Dönemi'ne kadarki Türk edebiyatı içeriğinde İstanbul'un “Kâğıthane” bölgesini incelemek ve bölgenin dönem edebiyatına yansiyış biçimlerini belirlemektir. Bu içeriği belirlemek amacıyla mevzubahis dönemlere

¹³ Ferda Mazak, *Sultan II. Mahmud'un Kızı Âdile Sultan*, İstanbul: Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı Yayını, 2000, s. 36-37.

ait süreli yayınları, yazılı ve elektronik kaynakları tetkik ettik: Bölge hakkında yazılmış tez ve makalelerden, kütüphanelerin matbu ve elektronik veri tabanlarından faydalandık.

Tezimizin birinci bölümünde Kâğıthane'nin Türkiye coğrafyasındaki konumunu ve bölgenin Roma-Bizans Dönemlerinden itibaren geçirdiği tarihî süreci ele aldık. İkinci bölümde Kâğıthane'nin en hareketli dönemi kabul edilen Lâle Devri'ndeki değişimleri “Batılılaşma” ekseninde inceledik. Tanzimat'tan Cumhuriyet Dönemi'ne kadarki Türk edebiyatı içeriğinde Kâğıthane'nin geçtiği eserlerin tespiti tezimizin üçüncü bölümünü, bu eserlerde karşılaşılan bulgular ise tezimizin sonuç bölümünü oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EDEBİYAT-SOSYOLOJİ-MEKÂN İLİŞKİSİ VE KÂĞITHANE’NİN MEKÂN BAĞLAMINDA TARİHSEL GELİŞİMİ

A. EDEBİYAT-SOSYOLOJİ-MEKÂN İLİŞKİSİ

1. Edebiyat-Sosyoloji İlişkisi

Edebiyat, sosyolojinin faydalandığı başat türlerden biridir. Sosyolojik imkânlar doğrultusunda edebiyat yalnızca hissiyatın etkili ve güzel bir biçimde ifadesi olarak değerlendirilmez, o aynı zamanda yaşanan sosyal ve kültürel ortamın bir ürünü ve gerçekliğidir. Bu bakış açısı edebiyatı dar bir çerçeveden alır ve onu toplum bütünlüğünde değerlendirir. Toplum ve edebiyat arasındaki bağ reddedilemezdir. Ne toplum edebiyattan ne de edebiyat toplumdan özerktir. Edebiyat, toplumsal olayları birebir söz konusu etmese dahi birtakım yönleri ve özellikleriyle toplumun etkisi altındadır. O; yazılma ve konuşulma cihetiyle toplumsal ortamın bir ürünüdür. Edebi eser her ne kadar kurmacaya dayalı olup toplumsal gerçeklerle tümüyle örtüşmüyor olsa da dayandığı kurmacanın toplumsal gerçeklere tamamıyla zıt olduğu iddia edilemez. Aynı zamanda bir okuyucu olan yazar, toplumsal bir çevreye aittir ve toplumsal yargılarla etkileşim içindedir. O, toplumla girilen yargı alışverişinin bir tarafıdır.

Her edebî eser sosyal bir olaydır: Edebî eserler bireylerin toplumsal ürünleridir. Edebî eserin en mühim özelliği, kişi ve toplum arasında bir bildirişim aracı olmasıdır.¹⁴

Toplumsal norm ve kabuller, toplumdaki dönüşüm ve değişimler, kültürler arasındaki geçişler ve bu geçişlerdeki yapısal buhranlar ve sorunlar edebi eserlerde kurmaca yönüyle yerini alır. Yaşanılan dönemin pek çok özelliği hatta siyasi otorite tarafından verilen kararlar dahi kurmacada görülebilir. Dinin, âdetlerin ve kanunların edebiyat üzerinde, edebiyatın da din, âdetler ve kanunlar üzerindeki tesirlerini incelemeyi hedefleyen Madam de Stael eserleri, ülkedeki sosyo-politik durum ile dönemde üretilen edebiyatın baskın unsurları arasındaki ilişkilere dikkat çekerek bu duruma örnek teşkil

¹⁴ Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, C. 1., İstanbul: İletişim Yayınları, 10. B., 2008, s. 448.

eder. Stael, yönetim şeklinin ve dini inanışların edebiyat üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde analiz eder.¹⁵

Türkiye’de sosyolojinin henüz kurumsallaşmadığı Osmanlı Dönemi’nde ilk olarak elit ve aydın kesimin düşüncesinde başlayan Batılılaşma arzusuna ilgi duyan edebiyat, büründüğü Batılı karakter ile “değişme bilinci oluşturmak” gibi bir misyon üstlenir. Bu bağlamda edebiyatçıların aktif siyasi duruşları, edebiyatın siyasileşmesine yol açar.¹⁶ Edebiyat, Türkiye Cumhuriyeti’nin kültürel temellerinin atılması sırasında zihniyet değişimi için önemli bir araç haline gelir.¹⁷ Bu dönemde Batılı bir tür oluşu ve gündelik yaşama kolaylıkla etki edeceği düşüncesiyle roman ön planda tutulur. Daha çok Tanzimat ve kimi Servet-i Fünun yazarları, roman türünü halkı aydınlatıp bilgilendiren ve onu kendilerince olması gereken doğrultuda eğiten bir araç olarak değerlendirmiş ve bu yönde edebiyatı bir sosyal hizmet vesilesi olarak görmüşlerdir.¹⁸

Osmanlı’nın geçirdiği sosyolojik değişim, çoğunlukla halkın bir arada bulunduğu ve sosyalleştiği mekânlarda gözlemlenir. Mesire alanları, geçirilen sosyolojik değişime tanıklık eden mekânlar olmasıyla Yeni Türk edebiyatı eserlerinin ilk kurmaca türlerinde yerini alır. Yaşanılan zihniyet değişimine dair unsurlar mekânsal bağlamda verilirken, olumlu ve olumsuz davranışlar da gündelik yaşam kurmacası içerisinde okuyucuya sunulur. Bu dönem romanlarındaki olay örgüsüne “mekân” kapsamında giren mesireler, çoğunlukla toplumun bozulmasına sebep olan, yasak aşkların yaşandığı ve bazı kadınların kendilerini sergilemek için gittikleri alaturka yerlerdir. Evlenme arzusıyla kendini göstermek isteyen kimi kadınlar, eş bulma amacıyla mesirelere giderler. Bu amaçla gidilen mesireler genellikle Göksu ve Kâğıthane mesireleridir.¹⁹

¹⁵ Mustafa Kemal Şan, “Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Editör: Köksal Alver, 3. B., Ankara: Hece Yayınları, 2012, s. 131.

¹⁶ Türkan Erdoğan, “Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisinin Gelişimi Üzerine Düşünceler”, *A.g.e.*, s. 212.

¹⁷ *A.g.e.*, s. 214.

¹⁸ *A.g.e.*, s. 215.

¹⁹ Nergiz Gahramanlı, *Servet-i Fünûn Romanlarında Mekân Eşya Kıyafet*, Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 330.

2. Edebiyat-Mekân İlişkisi

Arapça bir kelime olup “kevn” kökünden türetilen *mekân*, ev ve oturulan yer anlamına gelir.²⁰ Belirli bir olaya bağlı olarak insanların başlarına gelen durumların gerçekleştiği yer olması dolayısıyla mekân, önemli yaşamsal öğelerden biridir.

Değer görme-değer verme eğilimi taşıyan ve anlamlandırma yetisi ile donatılan insan, var olduğu müddetçe pek çok nesneye ve mekâna maddi-manevi anlamlar yükler ve aynı zamanda mekânın anlam ve işlevini de belirleyip biçimlendirir. Yaşadığı mekânın sosyal, politik ve kültürel algısından etkilenen insan bu algılarla etkileşime girer ve yaşadığı mekânı yine aynı kapsamlarla etkiler. Mekân ve insan arasında korunma, barınma, üretme, dinlenme, eğlenme gibi pratiğe dayalı yoğun anlamlar bulunduğu gibi²¹ mekânların dinsel, sosyal, kültürel, sanatsal ve siyasi kimlikleri, bu kimliklerle ilişkisi kaçınılmaz olan insanın kendi kimliğini oluşturmada baskın rolü üstlenir. İnsan yaşantısının yansısı mekânların belleklerinde durmakta ve bu zaman-mekânlar bilinçli yahut bilinçsizce hafızanın arketipleri olarak yaşamaktadır.²² Mekânın, insanlığın uygarlaşma serüvenindeki ilk ayak izleri olduğunu belirten Tekin, mekân hakkında şunları söyler:

“(...) Mekân, genel ve geniş anlamda maddi ve manevi değerler manzumesini içinde barındırmaktadır. Romancı, bu değerleri ‘tasvir’ ve ‘tanım’ prizmasından geçirerek eserine taşır. Eserin bünyesinde yer alan mekân tablosunda, bir dönemin gelenekleri, eşya zenginliği, mobilya ve mefruşat tarzı, giyime ve eğlenceye dönük alışkanlıklar, modalar, argo ve günlük konuşmalar yer alır ve bunlar, kuşkusuz toplumu toplum yapan temel dinamiklerdir. Yazar, bunları ağırlık ve önem sırasına göre işleyerek romanını, o günkü toplumun aynası yapar.”²³

Edebiyat-mekân ilişkisi, mekânın belleğini ve bellekleşen mekânı hatıra ve düşünce aracılığıyla çözümleme ve mekânın yansıtıcı niteliğini görmeye dayanır.²⁴ Bilim adamları tarafından mekânlar üzerine yapılan araştırma ve çözümlemeler yalnızca mekânın fiziki ve sosyolojik işlevini ele almaz; mekânın günümüze dek ulaştırdığı simge ve imgeleri de inceler. Geçmiş dönemlerdeki simge ve imgeleri günümüze ulaştıran unsurlardan biri de

²⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 29. B., Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2012, s. 699.

²¹ Mehmet Narlı, *Şiir ve Mekân*, 1. B., Ankara: Hece Yayınları, 2007, s. 30.

²² *A.g.e.*, s. 30-31.

²³ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı 1 Romanın Unsurları*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001, s. 131.

²⁴ Narlı, *a.g.e.*, s. 30.

edebiyat eserleridir. Buna göre, *mekânın insanlar ve insanların mekânlar üzerinde bıraktığı izleri edebiyat eserleri üzerinde aramadan yapılan her çözümleme eksik kalacaktır.*²⁵

Batı’da mekânın işlevi ve ele alınışı akımların oluşmasıyla gelişim gösterir. Romanın ortaya çıkışına kadar uzanan süreçte mekân, kahramanların olayları yaşadıkları yer olmasının dışında bir anlam taşımaz. Romantik yazarlarda ise mekân olayların yaşandığı bir yer olmaktan öteye geçmez ve kahramanları tanıtmada mekândan yeterince faydalanılmaz. Mekân, romantiklerin duygularını ifade etmede bir araç olarak kullanıldığından yapılan mekân tasvirleri de sübjektiftir.

Mekân ve insan ilişkisi, 19. yüzyıldan sonra gelişme gösteren “realizm” ile önem kazanır. Kahraman ve olayları daha gerçekçi vermek amacıyla, realist yazarlar mekânı tüm ayrıntılarıyla göstermeye çalışır. Karakterin tanınmasında eşya ve mekânın önemini anlayan realist yazar, mekâna kahramanın bakış açısıyla bakar ve natüralistlerin aksine, mekânı tasvir ederken objektifliğini korur.²⁶

a. Mekân Olarak Kâğıthane Mesiresi

Türk geleneklerinde eğlence mekânlarının büyük bir bölümünü “açık eğlence mekânları” oluşturur. İstanbul mesirelerine yapılan ilk gezintilerden bahseden Tanpınar, bu gezintilerin önce atlı arabalı ecnebiler ve onlara refakat eden yaya kadınların akşam gezintileriyle başladığını yazar.²⁷ Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı gelişen anlayışa göre “gezme,” bir mekân ve hava değişikliği eylemidir ve bunun gerçekleşmesi için hayatın olağan rutin düzeninin dışına çıkılmalıdır. Pragmatik bir bakış açısıyla ele alınan gezme eylemi “teferrüçgâh, seyran, seyran-gâh, mesire, sayfiye” gibi bazı sözcüklerle ifade edilirken, teferrüç: açılma, ferahlama, gezintiye çıkıp gam dağıtma, teneffüs: nefes alma, tenezzüh ise yorgunluk atmak için dinlenme ve gezinti²⁸ anlamına gelir. Osmanlı Dönemi’nde mevzubahis kelimelerle ifade edilen anlam, günümüzde “çamlık, piknik yeri, park, rekreasyon alanı” gibi kelimeler ile ifade edilmektedir.²⁹

²⁵ A.g.e., s. 31.

²⁶ Salih Okumuş-İdris Şahin, Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Tepe Kavramı ve Simgesel Değerleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12, 2011, s. 111.

²⁷ *Beş Şehir*, İstanbul: Dergâh Yay., 1979, s. 70.

²⁸ Devellioğlu, A.g.e., s. 1233, 1256, 1257.

²⁹ Nebi Özdemir, *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, 1. B., Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s. 111.

Osmanlı halkının eğlence anlayışı çerçevesinde ve yönetimin sıkı denetimi kapsamında gezi alanlarında çeşitli organizasyonlar gerçekleşir. Teferrüç, tenezzüh ve teneffüs gibi kelimelerin mevzubahis anlamları, mesirelerin kullanım ve keşfinin gerisindeki niyetin de belirleyicisidir. Bu kelimelerin ortaya çıkmasını sağlayan unsur, bozulmamış, doğal ve dokunulmamış kara parçasına gitme isteğidir.³⁰ Öte yandan bu mekânlara kolayca gidilebilmesi için yerleşim yerlerinin yakınında olması tercih edilir. Mesirelerin keşfi ve bu yöndeki rağbet, halkın kendi inisiyatifinden çok Sultanların yönlendirme ve kararıyla gerçekleşir. Örneğin Tarabya II. Selim, Beşiktaş bahçeleri II. Beyazıt, Çamlıca ise II. Mahmut döneminde ün kazanır.

“Diğer bazı kent mekânları da dönemsel farklılıklardan ve sultanlardan kaynaklanan sebeplerle sıkça kullanılır ya da kolaylıkla terk edilebilirlerdi. Söz gelimi, Kanunî Sultan Süleyman zamanında mesire alanı olarak ünlenen Çengelköy Kuleli Bahçe, 17. yüzyılda Kâğıthane’nin tercih edilmesi nedeniyle, tümüyle şöhretini yitirmiştir.”³¹

Eski İstanbul’da çok sayıdaki mesire alanlarından biri olan Kâğıthane, aynı zamanda İstanbul’un tarihi hayli köklü olan en ünlü mesire yeridir.

İnsan zihni, bir mekânın ismi anıldığında o mekânın simgesel göndermelerini tarar ve mevzubahis mekânla ilgili belleklerde bulunan simge ve imgesel dokümanı önümüze serer. Yine insan zihni, bu dokümandaki bilgiler içerisinden mekânın geçmişine dair anahtar pek çok anlatı yahut simgesel göstergeler bulur. Bu göstergeler, mekânın tarihî dokusunu ve bir zamanlar yaşanmış olan medeniyet iklimini yansıtır.³² Bu cümleden olarak Kâğıthane’nin aklımızda oluşturduğu simgesel gösterge de III. Ahmet Dönemi Kâğıthane’sinden başkası değildir. O; Avrupa’daki yeniliklerin Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk defa uygulanmaya başlandığı mekânlardandır.

Sa’dâbâd’ın inşasından sonra Kâğıthane’nin hemen hemen bir yeryüzü cenneti olduğunu söyleyen Sevengil,³³ “Kâğıthane Mesiresi” tasvirini III. Ahmet Dönemi ile birlikte yapar ve dönemde yaşananları betimler:

³⁰ Oya Şenyurt, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’nın Son Dönemlerinde ‘Gezinti’nin Mekânları ve Millet Bahçeleri”, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, Cilt: 3, No: 2, 2018, s. 144.

³¹ *A.g.m.*, s. 150.

³² Mete Çamdereli, “Kentin Simge Düzeni”, *Muhayyel Dergisi*, Kasım 2019, s. 5.

³³ Refik Ahmet Sevengil, “Sadâbad Eğlencelerinde Sevinç ve Coşkunluk”, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, I.B., İstanbul: Alfa Tarih, 2014, s. 165.

“Bahar ve yaz günlerinde Kâğıthane Deresi’nin kocaman yeşil çınarlarla gölgeli kıyıları yığın halinde zevk ve sevinç âlemleri düzenleyenlerle doluyordu. Kenarları işlemeli, saçaklı, üzerleri ipek astarlı ağır kumaşlarla örtülü kafesli arabalar tuvaletleri özenle dikilmiş kadınları, yeleleri pırıl pırıl yanan küheylanları iri sarıklı, burma bıyıklı levent erkekleri Sadâbâd’a taşıyorlardı. Gezintiye çıkanların kimi gidip Tavanlı Köprü’yü seyreliyor, kimi de çağlayanların seyrine dalıyordu. Gerek sıcaktan gerek gezintiye katılan dilberlerin seyrinden ateşlenenler Çeşme-i Nur’un billûr gibi berrak suyuyla serinliyorlar, kimi mirasyediler de derenin, ağaçların gölgeleri altında harelenerek akıp giden suları üstünden birbirlerini naz ve edayla izleyen üç çifte kayıkların içinde müzik ve neşeyle, ahlârlar ve gamzelerle, zevk ve şenlikle kayıp geçiyorlardı.”³⁴

Sevengil’in bu sözlerini Sâmiha Ayverdi; *“Devir Üçüncü Ahmed zamanına geldiğinde, ikbâlinin son basamağına çıkmış olan Kâğıthane, gerçekten de Tavanlı Köprü’leri, Çeşme-i Nûr’ları, lâle tarhları, gül bahçeleri, kasırları, Cedvel-i Sîm’leri ile artık bir cennetti,”*³⁵ cümlesiyle doğrular; Kâğıthane’nin Sultan Süleyman ve oğlu Sultan Selim devrinde belki de İstanbul’un en hareketli, en cûşîşli (neşeli) eğlence yerlerinden biri olduğunu, buna rağmen Kâğıthane’nin ne görmüşse Ahmet Hân zamanında görmüş olduğunu yazar.

Tanpınar, *Beş Şehir* isimli kitabında Kâğıthane âlemlerinin ve Boğaz’daki diğer mesire yerlerinin *“zengin-fakir her sınıftan insanın birlikte yaşamasına ve eğlenmesine fırsat veren mekân”*lar olduğunu yazar. Yazara göre dönem mesirelerindeki bu “kıt” eğlenceler her ne kadar orta çağdan kalma bir itiyat olsa da ortak bir zevkin yardımıyla devam edegelen bu gelenekler insanların beraberce yaşayabilmesine olanak sağlamıştır. Daha sonra dışarıdan ülkemize giren yığınla modanın etkisiyle insanlar birbirlerinden biraz daha ayrılmış, haklı haksız eskiye karşı duyulan tepkilerin de bir sonucu olarak İstanbul artık halkın birlikte eğlendiği bir yer olmaktan çıkmıştır. Kâğıthane halk tarafından basit ve bayağı bulunmuş, Çamlıca’nın yerini Büyükkada almış ve insanlarda artık mehtap âlemlerini yapacak servet de kalmamıştır.³⁶

³⁴ A.g.e., s. 167.

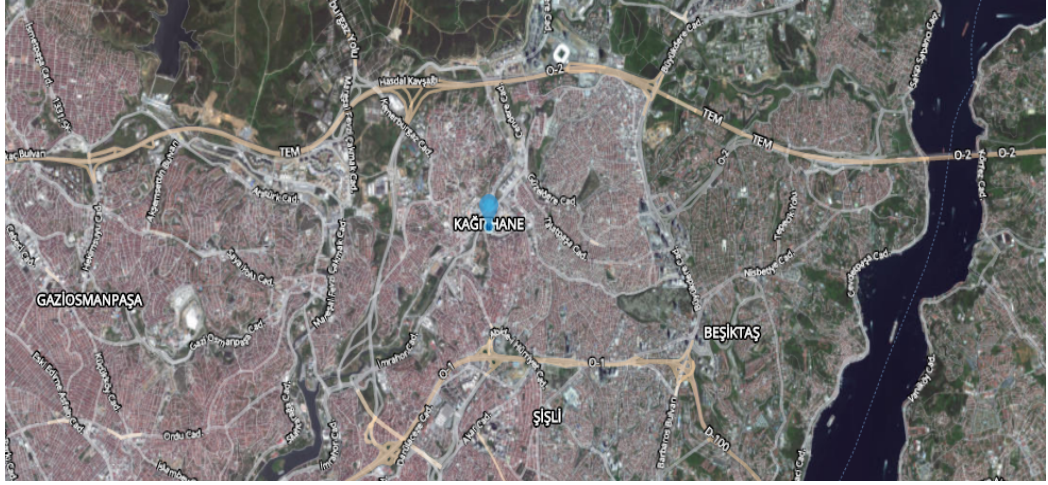
³⁵ Sâmiha Ayverdi, *İbrâhim Efendi Konağı*, 11. B., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010, s. 178.

³⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, 27. B. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s. 131.

B. KÂĞITHANE’NİN TARİHİ VE COĞRAFİ KONUMU

1. Kâğıthane’nin Coğrafi Konumu ve İsimlendirilmesi

Türkiye’nin en önemli kentlerinden İstanbul’un otuz dokuz ilçesinden biri olan Kâğıthane, Terkos Gölü’nün güneydoğusundaki Karatepe mevkiinden çıkıp Belgrad Ormanları’ndan geçerek Haliç’e dökülen derenin ve aynı zamanda bu dere kıyısına kurulan yerleşim yerinin adıdır.³⁷ Kâğıthane Deresi kıyısına konumlanan ve Bizans’ın kâğıt ihtiyacını karşılayan kâğıt imalathaneleri/değirmenlerinin burada uzun süreler varlığını devam ettirmesi nedeniyle bu vadi, köy ve dereye topyekûn “Kâğıthane” adı verilir.³⁸

Şekil 3: 2018 Yılı Kâğıthane Uydu Haritası

İstanbul Boğazı’nın batısında ve Avrupa yakasında bulunan Kâğıthane’nin toprak alanı on altı km² olup⁴⁰ yaklaşık dört yüz elli bin kişilik nüfusu ve on dokuz mahallesiyle İstanbul’un önemli ilçelerinden biri olma özelliğini korur. Sınırları içerisinde iki binden fazla cadde ve sokak olan Kâğıthane, kuzeyden Ayazağa, güney ve güneydoğudan Şişli, kuzeydoğudan Beşiktaş, güneybatıdan Beyoğlu, batı ve güneybatıdan da Eyüp ilçesine komşudur.⁴¹

³⁷ Münir Aktepe, "Kâğıthane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, s. 162.

³⁸ Hüseyin Irmak, *Kâğıthane Tarih Envanteri*, 1.B., İstanbul: Stil Matbaacılık, 2011, s. 15.

³⁹ <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>

⁴⁰ 2016 yılına ait veriler kullanılmıştır:

<http://www.kagithane.istanbul/kagithane-belediyesi/detail/Kagithane-Belediyesi-Hakkinda/9/2/0>

⁴¹ *Kâğıthane Rehberi*, Ekim, İstanbul: Kâğıthane Belediyesi Yayınları, 1998, s. 7.

2. Roma ve Bizans Döneminde Kâğıthane

Alibey ile Kâğıthane Deresi'ni birleştiren yüksek çatalda 1949 yılında yapılan bir inşaat kazısında ortaya çıkan Roma Dönemi Semystira Altarı'na ait kalıntı ve heykeller⁴² yerleşim yeri tarihinin Roma Dönemi'ne kadar uzandığını doğrular.⁴³ Alibey ve Kâğıthane Dereleri olarak tanımlanan iki derenin, yedi bin sene evvel buzul çağı sonrasında su seviyesinin yükselmesiyle oluşan Haliç'in coğrafi olarak altında kalan devamları olduğu öngörülür.⁴⁴ Bölgenin ilk yerleşim yeri olan, Haliç'in mevzubahis iki dere ile buluştuğu alanda yer alan ve Kâğıthane ile Alibey derelerinin arasında kalan bu bölgenin adı Sivritepe'dir. Bu mekân, "Bosphorus"⁴⁵ ismine kaynak teşkil eder.

Kâğıthane'de her parçası yekpare mermerden yapılan su borusu buluntuları,⁴⁶ su kemerleri ve derenin kenarında bulunan kâğıt imalathaneleri, bu vadideki Bizans Dönemi yaşamına aittir.⁴⁷ Köyün altından dereye inerek Haliç'e giden bir tünelin varlığından bahseden Bizans kaynakları, aynı zamanda bölgenin şehir halkı tarafından eğlence ve mesire yeri olarak kullanıldığını yazar.⁴⁸

Bizans Dönemi'nde Kâğıthane Deresi'nin ismi Barbyssos, köyün ismi ise Pissa olarak anılır.⁴⁹ Sarkis Sarraf Hovhannesyan⁵⁰ derenin ismini "Vorviziş" olarak verir.⁵¹ Yine aynı dönemde Barbyssos Deresi'nin kıyısında el tezgâhlarıyla kâğıt üreten atölyelerin varlığı bilinmektedir. XVI. yüzyılda İstanbul'a gelen Fransız Seyyah Pierre Gylli (Gyllius) bu kâğıt atölyelerinin harabelerini derenin Haliç ile buluştuğu yerde

⁴² İstanbul Arkeoloji Müzesi "Silahtarağa Bölümü"nde halen sergilenmektedir.

⁴³ Irmak, *Kâğıthane Tarih Envanteri*, s. 14.

⁴⁴ Hüseyin Irmak, *Osmanlı Belgelerinde Kâğıthane*, 1.B., İstanbul: Kâğıthane Belediyesi Kültür Yayınları, 2007, s. 19.

⁴⁵ Miletoslu Hesykios'a göre tanrıça Hera tarafından ineğe dönüştürülen Zeus'un sevgilisi İo'nun vebadan kaçarken Boğaz'ı aştığı ve "İnekler Geçiti" anlamına gelen Bosphorus tabirinin kullanılmaya başlandığı mitolojik hikâyenin başladığı yerdir. Öyle ki, Zeus'un sevgilisi İo ile olan ilişkisini öğrenen karısı tanrıça Hera uğradığı ihanet sonrasında onu bir ineğe dönüştürmekle kalmamış, ona veba hastalığını da musallat etmiştir. İneğe dönüşen hamile İo'nun vebadan kaçtığı esnada çocuğunu Sivritepe'de doğurduğuna inanılır. Bu doğumdan sonra İo vebadan kaçarken Boğaz'ı aşmış ve bu olaydan sonra Boğaz'a "İnekler Geçidi" anlamına gelen Bosphorus denilmeye başlanır. Kâğıthane sınırlarında başlayan bu mitolojik hikâye, günümüzde dahi kullanılan "Bosphorus" ismine kaynak teşkil eder. Kaynak: Irmak, *Osmanlı Belgelerinde Kâğıthane*, s. 14.

⁴⁶ İSKİ Vakıf Sular Müdürlüğü: Bahçeköy Bahçesinde hâlen sergilenmektedir.

⁴⁷ Süheyl Ünver, Bizans dönemine ait buluntuların Kâğıthane'de Alibey Deresi civarında bulunan ve Sâ'dâbâd Kasrı'ndan önce yıkılan Hüsrevâbâd Kasrı'nın bahçesinden çıktığını nakleder. Kaynak: Süheyl Ünver, Her Devirde Kâğıthane, *Vakıflar Dergisi*, Sayı X, 1973, s. 438.

⁴⁸ Irmak, *Kâğıthane Tarih Envanteri*, s. 15.

⁴⁹ Aktepe, "Kâğıthane" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, s. 166.

⁵⁰ Sarkis Sarraf Hovhannesyan (1740-1805) Ermeni asıllı Osmanlı Tarihçisi, Öğretmen.

⁵¹ Burhan Yenitürk, *Sütlüce'den Geçtin mi*, 1.B., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012, s. 173.

gördüğünü söyler.⁵² II. Beyazıt Vakfiyesinin yazıldığı “İstanbulin” olarak tanımlanan kâğıdın, Kâğıthane atölyelerinin ürünü olduğu düşünülmektedir. Bu Vakfiyede, “*Kâğıdı tamam İstanbulin kağıddır.*” şeklinde tasrih edilerek 1509 tarihi not düşülmüştür.⁵³

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey (1842-1928), “*Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*” isimli kitabında Kâğıthane’yi şu şekilde konumlandırır:

*“Kağıthane, Haliç’in şimal-i garbi (kuzeybatı) nihayetinde (bitiminde) kâindir. Derenin bir ciheti Silâhtarağa diğer ciheti Kağıthane’ye doğru kıvrılması ve bu kıvraklığın geyik boynuzuna müşabeheti (benzemesi) cihetiyle kadim müverrihler (eski tarihçiler) Haliç’e “Altın Boynuz” namını vermişlerdir.”*⁵⁴

3. Sultan III. Ahmet Dönemine Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Kâğıthane

Kâğıthane, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Eyüp Kadılığına bağlıdır. Eyüp ise Galata ve Üsküdar ile birlikte İstanbul’un var olan üç kazasından biridir. Eyüp’ün sınırları en geniş kasabası olan Kâğıthane’de büyük meralar, geniş çayırar, çaylar ve çiftlikler yer almaktadır.⁵⁵ Aynı zamanda köyün iki ayazmasının muhtelif hastalıklara iyi geldiği, şehirdeki hastalıklı insanların, bilhassa Rumların hava değişimi için Kâğıthane’ye gelip buradaki sulardan içtiği ve şifa bularak döndüğü söylenir.⁵⁶

Kâğıthane, Osmanlılar tarafından ilk olarak Yıldırım Bayezid’in ilk İstanbul muhasarasını bu civarda yapması ve askeri kuvvetlerinin bir kısmını bu civara yerleştirmiş olmasıyla tanınır.⁵⁷

İstanbul kuşatması öncesi II. Mehmet, komutanlarından Koca Mustafa Paşa’yı Levent Çiftliği bölgesine elli parça kadirga ve elli parça at kayığı yapması ve Timurtaş Paşa (ö. 1404)’yı da bu kadirgaların yapımında kullanılacak olan ağaçların kesilmesi için Kâğıthane ormanlarına gönderir ve tamamlandıktan sonra ise bu kadirgaların Kâğıthane Deresi’nden Haliç’e sokulmasını emreder.

⁵² Semavi Eyice, “İstanbul Halkının ve Padişahlarının ünlü mesiresi: Kağıthane”, *İstanbul Armağanı III: Gündelik Hayatın Renkleri*, Yay. Haz. Mustafa Armağan, İstanbul: İBB. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997, s. 75-95.

⁵³ Aktaran: İbrahim Hakkı Konyalı Bk.: İrmak, *Osmanlı Belgelerinde Kağıthane*, s. 21.

⁵⁴ Yay. Haz. Ali Şükrü Çoruk, 5.B., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017, s. 96.

⁵⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, “Tarih Sohbetleri”, Kâğıthane-Sa’ dâbâd Yazı Dizisi, *Yeni Asya Gazetesi*, Nisan-Haziran, 1974.

⁵⁶ İrmak, *Osmanlı Belgelerinde Kağıthane*, s. 24.

⁵⁷ Aktepe, “Kağıthane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, s. 166.

58

Şekil 4: İstanbul Civarı / Kâğıthane ve Alibey Vadilerinin harita-i istikşâfiyesidir.

Kâğıthane, II. Mehmet'in İstanbul fethi kuşatması sırasında bizzat gelmiş olduğu yer olarak bilinir.⁵⁹ II. Mehmet, Kâğıthane ve Alibey Dereleri ile Haliç'in yamaçlarına ayrıık otu diktirerek toprak kaymalarının önüne geçilmesini emreder; diktirdiği bitkilere zarar verilmesini engellemek için buralarda keçi otlatılmasını ve tarım yapılmasını yasaklar.⁶⁰ İstanbul'da yeni kurulan sarayın otlakları için tahsis edilen Kâğıthane, fetih sonrasında İstanbul halkının gereksinimi olan sebze ve sütün bir bölümünü karşılar.⁶¹

⁵⁸ İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-kaynaklar, Demirbaş: hrt_000935, Yer numarası: 912.563. FEH (t.y.) k. 1/1

⁵⁹ Aktepe, "Kağıthane" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, s. 168.

⁶⁰ İrmak, *Osmanlı Belgelerinde Kağıthane*, s. 25.

⁶¹ *Kağıthane Rehberi*, s. 25.

İstanbul fethinden 80-90 yıl sonra halkının Müslümanlaşmaya başlamasıyla Kâğıthane'ye ilk mescit kurulur.⁶² (1531) II. Bayezid devrinde yaptırılan ve çarkı Kâğıthane Deresi'nin suyuyla dönen⁶³ barut imalathanesi buradaki faaliyetlerini uzun süreler devam ettirir.

Yavuz Sultan Selim'in nişancısı olan Tacizade Cafer Çelebi (Tevkii Cafer Çelebi- ö. 1485) 1499'da yazdığı mesnevisi *Hevesnâme*'de İstanbul'un zevk köşesi olarak tanımladığı Kâğıthane'yi "*Sıfat-ı Kâğıthane*" bahsinde yazar:

“ŞİFAT-I KÂĞID-ĦĦĦNE

681.	a.	<i>Geñiř řaħrası çevre yanı küħsār</i>
	b.	<i>Diraħtistān u sebzistān u gülzār</i>
682.	a.	<i>Diraħt-ı sāye-perverler iriřmiř</i>
	b.	<i>Budaħlar birbirine el viriřmiř</i>
683.	a.	<i>Dutarlar el ele serv ile řimřād</i>
	b.	<i>Segirdüip řaĺgar üstinden geřer bād</i>
684.	a.	<i>İderler daħı nice lu'b u bāzī</i>
	b.	<i>Sürerler zēvk ile 'ömr-i dırāzı</i>
685.	a.	<i>Çenāruñ bergi olmiř sebz-i dīdār</i>
	b.	<i>Eline şan řomuř ħunnā-yı ter yār</i>
686.	a.	<i>Yeñi yapraķ getürmiř řanma 'ar 'ar</i>
	b.	<i>Zebān olmiř řamu cismi ser-ā-ser</i>
687.	a.	<i>Ki rūz u řeb niyāz ide İlāha</i>
	b.	<i>Gezend iriřmeye bu sebzegāha</i>
688.	a.	<i>Aralık yirde bir ırmaķ revāne</i>
	b.	<i>Çemenler der-kenārı bī-kerāne</i>
689.	a.	<i>Çemen pür-lāle vü güldür ser-ā-ser</i>
	b.	<i>Gül āteř-pāredür her lāle aħker</i>

⁶² Irmak, *Kağıthane Tarih Envanteri*, s. 16.

⁶³ Burçak Evren, *Seyyahların Gözüyle Semt Semt İstanbul (Ğugas İnciyan)*, İstanbul: Novartis Kültür Yayınları, 2010, s. 235.

690. a. *Meger görüp cemālin bir niğāruñ*
b. *İçine od düşüpdür sebzezāruñ*
691. a. *Gülüñür gonceler idüp nezāre*
b. *Gül ile mā-cerā-yı cūybāra*
692. a. *Ki yılda bir görünürsiz diyü cū*
b. *Döker verdüñ ayağına şoğuk şu*
693. a. *Şu ile bīd idüp hoş zindegānī*
b. *Sever cānı gibi āb-ı revānı*
694. a. *Anuñ üstinden er ir ü eger giç*
b. *Yavuz yıl esdüğini istemez hīç*
695. a. *Anuñçündür ki bād oldukça cünbān*
b. *Olur āb üstine her bīd lerzān⁶⁴*

“Geniş, çepeçevre bir kır. Yanı dağlık. Her taraf çimenlerle ve güllerle süslenmiş. Geniş gölgeler yapan ağaçlar o kadar sık ki, dallar birbirine girmiş, serv ile şimşad el ele tutuşmuş, rüzgâr onların üstünden koşa koşa geçip gidiyor. Ar’ar’daki taze yeşillikleri yaprak sanma. Onlar birebir dildir ki, bu yere felaket gelmesin diye Allah’a yalvarıyorlar. Çimenlerin arasından bir de ırmak akıyor. Çimendeki güller birer ateş parçasına, lâleler kıvılcımlara benziyor. Güllerle koncalar ırmağın macerasına gizlice gülüştüyorlar. Çünkü su ile söğütler arasında eski bir aşk var. Rüzgâr estikçe, o sevgiliyi korumak için titreyen söğüt dalları hep birden su üstüne eğiliyorlar.”⁶⁵

Kâğıthane Mesiresi’ni oldukça beğenen Kanuni Sultan Süleyman, (1520-1566) tahta çıktıktan sonra avlanmak ve dinlenmek maksadıyla buraya pek çok kez gelir. Lale bahçesi olan Cendere Vadisi çeşitli laleleriyle Kâğıthane’nin öne çıkan mekânlarından. Kanuni Sultan Süleyman’dan sonraki dönemlerde de beğenilen ve ilgi gören Kâğıthane lalesi hakkında Evliya Çelebi “Lale vakti bu mesireyi görenin aklı perişan olur” demiştir.

İstanbul’un su yollarıyla yakından ilgilenen Kanuni Sultan Süleyman, Kâğıthane’deki Bizans Dönemi’nden kalan ve harap durumda olan kemerlerin onarılmasını sağlar ve buraya yeni su kemerleri inşa ettirir.⁶⁶

⁶⁴ Tacizade Cafer Çelebi, *Hevesnâme*, Washington Üniversitesi Arşivi http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_heves.html

⁶⁵ Ünver, a.g.m, s. 437.

⁶⁶ A.g.m, s. 438.

Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim'in saltanat dönemlerinde otuz sene boyunca Şeyhülislamlık yapan Ebussuûd Efendi Sütölce'de doğmuş, ömrünün sonuna kadar burada yaşamış ve tefsirini burada istirahate çekildiği zamanlarda yazmıştır.⁶⁷ Kâğıthane Deresi'nin Haliç'e döküldüğü yerdeki evinin bahçesinde karanfil⁶⁸ ve yeni lale türleri de yetiştirdiği için bahçesi o dönemde "Ebussuûd Bahçesi" adıyla ün kazanır.⁶⁹

Kanuni Dönemi'nde suyunun çokluğu nedeniyle mesire yeri, toplantı alanı ve sanayi bölgesi olarak kullanılan Kâğıthane, Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri için yaptırdığı sünnet törenlerinin eğlence ve ziyafet kısmına ev sahipliği yapar ve yine aynı dönemde hassa bahçeleri kapsamına alınır. Kanuni'nin oğlu Şehzade Mehmet'in dadısı Dâye Hatun'un (1544) bir mescit, bir tekke, hamam ve yirmi kadar dükkân yaptırması sonucunda Kâğıthane, Kanuni Dönemi'nde iki yüz haneli bir yerleşim yeri haline gelir.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, hangi devirde mesire olduğu kesin olarak bilinmeyen Kâğıthane'nin Süleyman-ı Kanûnî asrında tenezzühgâh (piknik alanı) olduğunu, burada resmî elçilere ziyafetlerin verildiğini ve Sultan Selim, Sultan Beyazıt ve Sultan Mustafa şehzadeler için burada iki defa hitan suru (sünnet töreni) icra edildiğinin *Peçevi Tarihi'nde* yazdığını söyler.⁷⁰

Kâğıthane'nin Karaağaç mevkiinde Kanuni'nin baş defterdarı İbrahim Efendi'ye ait büyük bir saray vardır. Zamanla harap olan saray I. Ahmet zamanında yeniden inşa ettirilir. III. Selim zamanına kadar padişahlar ilk ve sonbahar mevsimlerinde bu sarayda oturur. Sarayın harem dairesindeki bir kapıda Sultan III. Ahmet'e ait şu beyit yazılıdır:

*"Kadd-ı dilber gibi dil eğlencesi
Gam-güsârım Karaağaç bahçesi"*⁷¹

Sevengil, cennetten bir parça olan İstanbul'un en güzel köşelerinden biri olan Kâğıthane'nin, 1591 yılına gelindiğinde genişleyerek adeta bir dönüm noktası yaşayan şehrin eğlence hayatında sosyal bir mekân olup coşkulu eğlencelere sahne olduğunu, ancak asıl önemini III. Ahmet zamanında kazandığı söyler.⁷²

⁶⁷ Evliya Çelebi XVII. Asırda bu bahçeye gitmiş ve mevzubahis bahçenin Ebussuûd ailesinin rızası ile millete hediye edilip halka açık tutulduğunu yazmıştır. Bk. Ünver, *a.g.m.*, s. 438.

⁶⁸ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *A.g.e.*, s. 99.

⁶⁹ Hüseyin Irmak, *Osmanlı Belgelerinde Kağıthane*, s. 34.

⁷⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 96.

⁷¹ *A.g.e.*, s. 97

⁷² Sevengil, *a.g.e.*, s. 63.

Kâğıthane, aynı zamanda pek çok tören ve cemiyete ev sahipliği yapmasıyla bilinir. Sâmiha Ayverdi *İbrâhim Efendi Konağı* isimli kitabında, konağın ıraklarından Terânedil Kalfa'nın Yağlıkçı İshak Efendi isimli komşusundan bahseder. Yağlıkçı'nın anlattığına göre kışın cami ve loncalarda yapılan peştamal kuşanma cemiyetlerine yaz mevsiminde Fenerbahçe, Göksu, Çamlıca, Sarıyer, Beykoz, Veli Efendi yahut Kâğıthane ev sahipliği yapardı. O zamanların Kâğıthane'si III. Ahmet ve vezirinin teferrüçgâhı olmasa da yine de İstanbul halkının görmek için can attığı mesire yeri idi.

“Eğer ki aslına bakacak olursa, Ahmed Han'dan evvel de burası makbul ve mahbûb (sevgili) bir bezm-i safâ (eğlence ve sohbet meclisi) mahalli idi. Şöyle ki, geçmiş asırlarda şehrin âyan ve eşrâfi akın akın buraya gelir, sâyebanlı (gölgelekli) ve müzeyyen (süslü) çadırlarını kurar; günler, haftalar ve aylarla kalarak yer içer eğlenirlerdi. Geceleri balmumu ve zeytinyağı kandilleriyle hemen o yüzlerce çadırın kurulduğu sahrâ aydınlanır, gökte patlayıp türlü şekiller alan, yerde zıplayıp canlı mahlûklarmış gibi sürünerek dolaşanlar, havâiler, çarkıfelekler, çiçek püskürenler, karanlıklara yükselip ejderhâ olan, at olan, deve olan renk renk fişenklerle donanmalar yapıldı.”⁷³

⁷³ Ayverdi, a.g.e., s. 174.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN III. AHMET DÖNEMİ: LÂLE DEVRİ-PATRONA HALİL İSYANI VE DÖNEM EDEBİYATI

A. SULTAN III. AHMET DÖNEMİ

*Üçüncü Sultan Ahmed devri, o artık doğmayacak bir güneşti...*⁷⁴

Bilinen tarihi Roma Dönemine dayanan Kâğıthane bölgesi, esas gelişimini XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki III. Ahmet zamanında göstermiştir. III. Ahmet'in tahtta olduğu süreçte 1718-1730 yılları arasında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinde yaşanan ve sonradan "Lâle Devri" olarak isimlendirilecek olan bu dönem, pek çok kaynak tarafından "Osmanlı modernleşmesi"nin başlangıcı olarak gösterilir. Lâle Devri, Türk tarihine dönemde uygulanan yeniliklerle geçer. Bunlar arasında İstanbul'da ilk kez yapılan imar çalışmaları, ilk matbaanın kuruluşu, bazı önemli eserlerin ilk kez Türkçeye çevirisi, bilim-kültür ve edebiyat alanında yapılan yeni çalışmalar, yeme-içme ve eğlence alanında yapılan değişiklikler vardır.

XVIII. yüzyılın başlarında, "Edirne Vakası" sonrası halk ayaklanmasıyla büyüyen isyan sonucunda tahttan indirilen II. Mustafa'nın yerine, Osmanlı Padişahlarının yirmi üçüncüsü ve İslam Halifelerinin seksen sekizincisi olan III. Ahmet geçer. (22 Ağustos 1703)⁷⁵

⁷⁴ A.g.e., s. 176.

⁷⁵ Yirmi yedi yıl hükümdarlık yapan III. Ahmet, 1 Temmuz 1736'da altmış üç yaşında vefat etmiş ve Yeni Camii'nde medfûn bulunan babaannesi Turhan Vâlide Sultan Türbesi'ne defnedilmiştir.

76

Şekil 5: Sultan III. Ahmet

Tahtta bulunduğu dönem içerisinde pek çok çeşme, sebil, sıbyan mektebi ve imaret yaptıran Sultan Üçüncü Ahmet, ilme ve ilim adamlarına çok değer verir.

“Nahifî'nin Mesnevi Tercümesine destek vermesi, Mütercim Asım'ın Kamus Tercümesi için çabalaması, matbaayı kurdurması, Vankulu Lugatı'ni bastırması, devrin tüm önemli eserlerini tercüme ettirmesi; Nedim gibi bir şairin yetişeceği mümbit bir ortam sağlaması ve pek çok olumlu diğer yaklaşımları ile III. Ahmet, kültür hayatımıza derin ve silinmez bir damga vurmuştur.”⁷⁷

Aynı zamanda şair ve yazar olup derin bir sanat anlayışına ve estetik zevke sahip olan III. Ahmet, Sultan Ahmet Çeşmesi'ne bizzat kendi şiirini yazdırır.

*“Tarih-i Sultan Ahmedin car-i zebân-ı lüleden
Aç Besmeleyle iç suyu Han Ahmede eyle duâ...”⁷⁸*

⁷⁶ Levnî, “Sultan III. Ahmet”, *Kebir Musavver Silsilenâme*, TSMK A 3109, Y.22b.

⁷⁷ Metin Hakverdioğlu, *Edebiyatımızda Lale Devri ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya Sunulan Kasideler (Doktora Tezi)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007, s. 17.

⁷⁸ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2., s. 747.

1. Damat İbrahim Paşa'nın Sadareti

Sultan III. Ahmet, Osmanlı İmparatorluğu'nun başına geçtikten sonra kendisine yardımcı seçtiği sadrazamları kısa süreler görevde tutup akabinde azleder. Sadrazamlık makamına getirilenlerdeki bu azledilme korkusu, imparatorluğun istikrar ve huzuruna zarar verir. III. Ahmet Dönemi'nde göreve getirilen on beş sadrazamının görevde kalış süreleri dikkate alındığında, Padişah'ın tahttan indirildiği (30 Eylül 1730) tarihe kadar en uzun müddet görevde kalan sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa olmuştur.

Nevşehir'de doğup 1689'da İstanbul'a gelen İbrahim Paşa, III. Ahmet'in henüz şehzadeligi döneminde onun yanında bulunmuş ve kendisinin sırdaşı olma ayrıcalığını kazanmıştır.⁷⁹ III. Ahmet'in tahta çıkmasının hemen akabinde, Avusturya seferi sonrası yazılan dilekçeyi padişaha sunmak üzere Edirne'ye gelir ve III. Ahmet'in isteği üzerine Dârüssaâde Ağasının yazıcısı olur. Bir süre sonra Çorlulu Ali Paşa tarafından Edirne'ye sürülür. Yeniden İstanbul'a döndüğünde kendisine Hameyn muhasebeciliği,⁸⁰ ruznamecilik, mirahur-ı evvel ve İstanbul kaymakamlığı gibi görevler verilir. III. Ahmet tarafından⁸¹ kızı Fatma Sultan ile evlendirildikten⁸² sonra sadrazamlık makamına getirilerek “damat” vasfını edinen İbrahim Paşa, (1717) Osmanlı siyasetine yön veren kapıyı böylelikle aralamış olur.⁸³ Bu durum, Lâle Devri şairi İzzet Ali Paşa tarafından döneme şu beyitlerle yansır:

*“Ya İlâhî seni mübarek eyle tarihin didüm
Oldı İbrâhîm Paşa sıhr-ı sultân-ı cihân... (Hicri 1129)”⁸⁴*

İbrahim Paşa sadrazamlığa gelene kadar III. Ahmet, sahip olduğu mevkiinin ona vermiş olduğu mutlak inisiyatifini hor kullanır. Ülke gelirinin hazineye aktarılmasından dolayı halk oldukça yoksul bir haldedir. İbrahim Paşa sadrazamlığa gelince memleketi perişan bir halde bulmuş, III. Ahmet'in ifrata kaçan yanlarını törpülemiş ve Padişaha itidal kazandırmıştır.

⁷⁹ Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri (1718-1730)*, 2. B., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 13

⁸⁰ İslam Ansiklopedisi, C. 9., s. 234.

⁸¹ Ali Paşa ile nikahlandıktan bir süre sonra eşi vefat eden Fatma Sultan, Damat İbrahim Paşa ile nikahlanır.

⁸² Işıl Pınar Yıldırım, *Lale Devri'nde Kültür ve Edebiyat (Yüksek Lisans Tezi)*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2004, s. 2.

⁸³ Altınay, a.g.e, s. 14.

⁸⁴ İrfan Aypay, *Lale Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği*, İstanbul: Boyut Sahaf, 1998, s. 132-10-19.

2. Lâle Devri'nin Siyasal Altyapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da itibarının sarsılmasına neden olan Karlofça Antlaşması (1699) dış siyaseti belirlemedeki en önemli etken oluşuyla bu döneme damgasını vurur. Karlofça Antlaşması'ndan sonra Rusya ile imzalanan İstanbul Antlaşması akabinde Azak Kalesi Ruslara bırakılır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz'de 16 yıl boyunca devam eden hâkimiyeti sınırlandırılır.⁸⁵ Uzun yıllar süren seferler nedeniyle halka yeni vergiler uygulanır. Gün geçtikçe yenilerinin eklendiği vergiler, halkın ekonomik güçsüzlüğünü daha da artırır. Osmanlı İmparatorluğu Karlofça Antlaşması'nın etkilerinden henüz kurtulamadan Rusya ile savaş başlar (1711) ve Rus ordusu Prut bataklığında bozguna uğratılır. Ancak bu zaferden yeterince faydalanılamaz. 1716'da Damat Ali Paşa sadaretinde savaşlar yeniden başlar. Savaş, Avusturyalıların Belgrad'ı alması sonrasında iki devletin 25 yıllık barış sözleşmesine dayanan Pasarofça Antlaşması (1718) ile sonuçlanır.⁸⁶ Bu her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun ağır koşulları kabulüne dayanan bir antlaşma olsa da mevzubahis antlaşmayla devlet bir barış ve huzur devresine girmiş kabul edilir. İbrahim Paşa, Pasarofça Antlaşması sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı olası tehlikeleri değerlendirir ve buna karşın tek çözümün düşman ülkelerle barış içinde yaşamak olduğunu öngörür.⁸⁷ Pasarofça Antlaşması'ndan sonra başlayan fakat yalnızca 13 yıl sürdürülen bu huzur ve sükûnet dönemi, saray ve devlet adamlarının barışçıl bir politikayı benimsemiş olmaları çerçevesinde yapılan imar çalışmaları yönüyle bir kalkınma, edebiyat ve sanatta ise ilerleme dönemi olmuştur.

⁸⁵ Serdar Genç, Lale Devri'nde Savaş, 1.B., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, s. 11.

⁸⁶ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 15.B., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 42.

⁸⁷ Altınay, a.g.e., s. 18.

3. Lâle Devri

*“Halinde soylu bir yücelik var ki lalenin
Bir devre vermiş ismini bir kahraman gibi...”*

Faruk Nafiz Çamlıbel

1703-1730 yıllarında tahtta kalan Sultan III. Ahmet’in saltanat yıllarının ikinci yarısı olan, (1718-1730) Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın öncülüğünde başlatılan ve pek çok yenilik içeren reform dönemine “Lâle Devri” adı verilir.

“Lâle Devri” Osmanlı İmparatorluğu tarihinde zevk, eğlence, barış, yenileşme ve sivil reform döneminin başlangıcı kabul edilir. “Osmanlı’nın son Rönesans hareketi”⁸⁸ olarak da tanımlanan Lâle Devri’nin, Osmanlı-Avusturya Savaşı’na son veren ve 21 Temmuz 1718’de imzalanan Pasarofça Barış Antlaşması’ndan hemen sonra başladığı kabul edilir.⁸⁹ Dönemin başlangıç ve bitiş sınırlandırılmasındaki en önemli etken; sergilenen barışçıl politikanın uzun yıllar hüküm süreceği zannıyla mimari alanda yapılan yenilikler, su yolları ve teatral sünnet şenlikleri, ilk Osmanlı matbaasının İbrahim Müteferrika tarafından bu dönemde kurulması gibi halkın yabancı olduğu birtakım unsurların bu dönemde yaşanmasıdır. Dönemin ayırt edici özelliklerinden bir diğeri, Avrupa ülkelerinin diplomatik temsilcileriyle sistemli diyalogların ilk defa bu dönemde kurulması ve bu yolla Avrupa’daki gelişmelerden haberdar olunma çabasıdır.⁹⁰ Özellikle Fransa’yla kurulan yakın ilişkiler doğrultusunda, Osmanlı İmparatorluğu ordusunun Avrupai çizgide yapılanmasına ilişkin çalışmalara bu dönemde başlanır.⁹¹

Lâle Devri, yapılan tüm yeniliklerin yanı sıra sosyal yaşantının inşa edildiği mesire alanları, Sa’dâbâd etrafında oluşan eğlence anlayışı ve lale çiçeğinin zenginlik ve statü göstergesi haline gelmesiyle ün kazanır. Yılda yalnızca 15 gün açan lale çiçeğine verilen önem, aynı zamanda estetik zevke ve güzelliğe verilen değer göstergesidir. Kıymetli türlerinden birinin onlarca altına satıldığı bu çiçek yalnız güzelliği dolayısıyla değil, zenginlik ve statüyü sembolize ettiği için de değer kazanmıştır. Zengin kesimin

⁸⁸ İncalcık, *a.g.e.*, s. 308.

⁸⁹ Gül İrepolu, *Lale, Doğada, Tarihte, Sanatta*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 53.

⁹⁰ Berkes, *a.g.e.*, s. 57.

⁹¹ Alaaddin Yalçınkaya, "XVII. Yüzyıl Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. XII, s. 65.

yanı sıra halktan insanların da iltifat ettiği lalenin çiçek açtığı kısa zaman diliminde padişahı, sadrazamı ve devlet adamlarını bahçelerinde ağırlamak için insanlar birbirleriyle adeta yarışmıştır.⁹²

Sevengil, on sekizinci yüzyılın korkunç görüntüsü içinde bir şafak aydınlığı niteliği taşıyan ve on üç yıl boyunca gözleri aydınlatan bu dönemin, eğlence dönemi olduğu kadar “çapkınlık” dönemi olduğunu da söyler.⁹³

1719 yılı, yıllar öncesinden padişahları ağırlamaya başlayan Kâğıthane için bir dönüm noktasıdır. “*Bundan sonra o, Dersaadet’in en gözde mesire yeri olarak bir dönemin şaşasının en parlak sahnesi, en yakın tanıdığı olacaktır.*”⁹⁴

a. “Lâle Devri”nin İsimlendirilmesi

XVIII. yüzyıl Osmanlı kroniklerinde “Lâle Devri” ismi ile bir dönem tanımlaması mevcut değildir.⁹⁵ Pek çok kaynak, dönem isimlendirmesinin ilk olarak Tarihçi Ahmet Refik Altınay tarafından yapıldığını yazar. Altınay, 1913 İkdâm gazetesinde tefrika edilen makalesi ve iki yıl sonra basılan kitabında bu ismi kullanmış ve dolayısıyla dönem, literatürlerde bu şekilde yaygınlık kazanmıştır. Ancak Tanpınar, “*Nedim’e Dair Bazı Düşünceler*” isimli makalesinde Yahya Kemal gazelinin Ahmet Refik’in yazı dizisinden önce yayınlanması sebebiyle, döneme ismini verenin Yahya Kemal olduğundan bahseder.⁹⁶ Muhsin Macit, *Nedim Divanı* girizgâhındaki yazısında Nedim’in “*Yahya Kemal’in “Bir Sâkî” ve “Mükerrer Gazel” şiirlerindeki teklifi ve Ahmet Refik’in ısrarıyla Türk kültür ve sanat hayatında Lâle Devri olarak kabul gören Damat İbrahim Paşa döneminin şiir sanatındaki simgesi*”⁹⁷ olduğunu söyleyerek döneme ismini verenler hakkındaki görüşünü belirtir.

⁹² Işlay Pınar Özlük, “Lale Devri’nde Kadın Giyimi,” *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C. 1, Sayı 1, 2012, s. 148.

⁹³ Sevengil, a.g.e., s. 141.

⁹⁴ Gül İrepoglu, “Kâğıthane’de Şenlik”, *Gölgemi Bıraktım Lale Bahçelerinde*, İstanbul: Doğan Kitap, 5. B., 2007, s. 73-74.

⁹⁵ Abdülkadir Özcan, “Lale Devri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/lale-devri#1> (31.08.2019).

⁹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Nedim’e Dair Bazı Düşünceler”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 177.

⁹⁷ *Nedim Divanı*, (Yazı, Nedim Divanı Girişinde Yayınlanmıştır.) Yay. Haz. Muhsin Macit, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017, s. 9.

b. Lâle Devri ve Yenileşme Politikası

III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın sadaret yıllarını kapsayan dönemde uygulanan yenileşme politikası dönemin en belirgin özelliğidir. Bu dönemde yapılan yeniliklerden en önemlileri şunlardır:

* Paris, Moskova ve Viyana'ya elçi gönderilir ve Avrupa'nın askeri gücü hakkında rapor istenir.⁹⁸

* Mehmet Sait Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın gayretleriyle matbaa kurulur.

* Fransız mühtedisi Gerçek Davut Ağa tarafından Şehzadebaşı'nda çağdaş anlamda ilk yangın söndürme kurumu olan “Tulumbacı Ocağı” kurulur.

* Boğaz güvenliği için Kız Kulesi'ne fener konur. Tersane ıslah edilir, ilk defa üç ambarlı gemilerin yapımına başlanır.

* Resmi bir tercüme heyeti kurulur, Doğu ve Batı'dan önemli eserler Türkçeye çevrilir.

* Tekfur Sarayında bir çini imalathanesi kurulur, İznik ve Kütahya imalathaneleri restore edilir, buralarda kiremit imalatına başlanır.

* Belgrad ormanlarındaki tatlı suların İstanbul'a nakli için bentler ve şehrin çeşitli yerlerine çeşmeler yapılır.

* İstanbul'da yeni yollar ve iskeleler inşa edilir.

*Boğaziçi ve Haliç kıyıları köşklerle donatılır. Kâğıthane'ye, mimari alanın ilk örnekleri sayılan yalı ve köşkler yapılır.⁹⁹

⁹⁸ Paris'e XV. Louis nezdine gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi başta eğitim sistemi olmak üzere Fransa'dan çok etkilenmiş ve bunu İstanbul'a taşımıştır. Bu arada ticarî ilişkiler de gelişmiş, iki ülke arasında yılda 500 ticaret gemisi gidip gelmiştir. Bk. Abdülkadir Özcan, “Lale Devri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/lale-devri#1> (31.08.2019).

⁹⁹ Abdülkadir Özcan, “Lale Devri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/lale-devri#1> (31.08.2019).

Damat İbrahim Paşa, sadaret dönemi boyunca III. Ahmet'in mimari alanda yapılanma ve yenileşmeye olan merakı doğrultusunda İstanbul'un muhtelif binalarını, saray ve camilerini tamir ettirir. Hüsrevâbâd gibi yeni yapılanmalara mekân olan Kâğıthane, aynı zamanda devletin ileri gelenleri için yapılan rengârenk saraylarla dolar.¹⁰⁰ İstanbul'un neredeyse her köşesi Türk zarafetine numune teşkil edecek nitelikte çeşmeler, kütüphaneler, kasırlar, havuzlar, medrese ve abidelerle süslenir. Bu abidelerin en seçkini ise şüphesiz Saray-ı Hümayun önüne yapılan III. Ahmet Çeşmesi'dir. Çeşmenin üzeri ve etrafına Batı tarzı süslemeler yapılır, üzeri ise Doğu motiflerinin en seçkinleriyle bezenir.¹⁰¹

Lâle Devri'nde -Cevdet Paşa'nın İbn Haldun'dan aktardığı tabirle- Osmanlı İmparatorluğu'nun asabiyeti nihayet söner. Berkes'e göre ise bu dönemin en önemli özelliği, yönetici tabakasının din ve gazâ karışımı olan kendi zihniyetinden kopmuş olmasıdır.¹⁰²

Lâle Devri'nde Kâğıthane bölgesinde başlatılan imar faaliyetlerinde kullanılan lale motifleri ve yine dönem içerisinde lale çiçeğine duyulan ilginin artması, dönemin ileri gelenlerinin oluşturduğu bir yaşam tarzının simgesi olur.¹⁰³ Öte yandan bu yeni yapılanma halk için de bir dedikodu malzemesidir. Şehrin fakir halkı yapılan masrafı, tekdüze yaşamını devam ettiren mutaassıp halk ise eğlenceleri ve yeni modayı eleştirir. Buna rağmen halk, uygulamaya konulan yeniliklerle yakından ilgilenir. Kimse İran seferi için Padişahın Üsküdar sahrasına kurulan eşsiz çadırını seyretmeye koşmaktan ve saltanat kayıgısını izlemekten geri durmaz.¹⁰⁴

4. Kâğıthane'deki İmar Faaliyetleri

a. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Sefareti

“Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
Mâ-yı tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayât akdığın ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda...”¹⁰⁵

¹⁰⁰ İlber Ortaylı, “İstanbul'da Barok”, *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2008, s. 164.

¹⁰¹ Hakverdioğlu, *a.g.m.*, s. 24.

¹⁰² Berkes, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁰³ H. Mustafa Eravcı-İlker Kiremit, “Lâle Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Eylül-Aralık 2010, s. 82.

¹⁰⁴ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁰⁵ Nedim, *a.g.e.*, s. 203

III. Ahmet Dönemi'nin en önemli yeniliklerinden biri de Fransa ile olası bir ittifak antlaşması nedeniyle Paris ile münasebetlerde bulunan Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin 1133-1134 yıllarında (1720) Paris'e gönderilmesi, Fransız kültürünü tanınması ve uygulanabilir olan özellikleri hakkında bilgi getirmesinin istenmesidir. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında yerleşen sefaretname yazma geleneğine bağlı olarak İstanbul'a döndüğünde Paris gözlemlerini bir rapor haline getiren Yirmisekiz Mehmet Çelebi yeni teknikleri, bilim kurumlarını, askeri okulları, hastaneleri, rasathane ve teşrihhaneleri, (anatomi laboratuvarları) limanları, karantina yöntemini, hayvanat bahçelerini, park, opera, tiyatro gibi bilinmeyen eğlence yerlerini hazırladığı *Sefâretname*'sinde¹⁰⁶ müspet bir üslupla anlatır.¹⁰⁷ Bu, o zamana kadar bilinmeyen Batı'nın bir Osmanlı insanı gözündeki ilk intiba ve müşahedesi demektir. Çelebi'nin Batı'dan görerek anlattığı tüm bu intizam ve ilme bağlı teknik marifetler onda şaşkınlıkla birlikte bir hayranlık uyandırmıştır. Okay'a göre okuyucu üzerinde nasıl bir tesir bıraktığını bilmediğimiz yazarın bu tavrı bile Osmanlı'nın artık Batı'nın bazı üstünlüklerini kabule meyilli olduğunun bir göstergesi sayılmaktadır.¹⁰⁸

Fransa'da Versailles Sarayı, Marquis De Bonnac'ın Marly Bahçeleri ve Fontainebleau Kanalı'nı da gezen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Sa'dâbâd'ın çizimine zemin teşkil eden planları bu geziden getirdiği kaynaklarca yaygın olan görüştür. Bu görüşün yanı sıra sarayın mimari özelliklerinin salt Batı'dan alınmayıp erken modern İslam dünyasında inşa edilen bahçe ve sarayların mimari özelliklerini taşıdığı görüşü de mevcuttur.¹⁰⁹

Reşad Ekrem Koçu, "Sa'dâbâd'ın kâşanelerinin Versailles'in köşk ve parklarına nazire olarak inşa edildiği" görüşüne katılmadığını, Yirmisekiz Çelebi Versailles'i görmemiş dahi olsa yine de Sa'dâbâd'ın inşa edilecek olduğunu söyler.¹¹⁰ Ünver'e göre

¹⁰⁶ Asıl adı "Sefâretnâme-i Mehmed Çelebi" olan eser, Şevket Rado tarafından sadeleştirilerek "Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi" adıyla 1970'te basılır.

¹⁰⁷ Berkes, a.g.e, s. 56.

¹⁰⁸ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, 4.B., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008, S. 21.

¹⁰⁹ Can Erimtan, Sâ'dâbad Sarayı mimarisinin III. Ahmet'in babası IV. Mehmet'in Edirne'deki mimari ve kültürel mirası ile benzerlik taşıdığını söyler. Bk. Can Erimtan, *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der. Dana Sajdi, Çev. Aylin Onacak, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 61 dipnotu.

¹¹⁰ Reşad Ekrem Koçu, *Patrona Halil*, 3. B. İstanbul: Doğan Kitap, 2003, s. 62.

Sa'dâbâd Sarayı'nın planlarını Damat İbrahim Paşa, yakın dostu olan Fransız elçisi Marguss de Bonnac'tan almıştır.¹¹¹ Köprülere ve havuzlara şairane bir biçimde konan at figürlerinde ise İran etkisi kendini göstermektedir.¹¹² Her ne kadar Kâğıthane Kasrı mimarisinin ilham kaynağı Barok usulü ve Paris sarayları da olsa, ortaya konan eserler Şark mimarisine uygundur. Çelebi'nin tabiriyle: "*Barok tarzı, Türk zevkine göre yeni bir hüviyete bürünmüştür.*"¹¹³

Şekil 6: Sa'dâbâd Sarayı

b. Sa'dâbâd ve Çevresinin İnşası

Yirmisekiz Mehmet Çelebi tarafından Fransa'dan getirilen mimari projelerin Sadrazam İbrahim Paşa vasıtasıyla Sultan III. Ahmet'e iletilmesiyle saray inşası için hazırlıklara başlanır. Sa'dâbâd Sarayı'nın yapımı öncesinde Kâğıthane Deresi temizlenir ve yapılacak kasrın temel taşı törenle yerleştirilir. (22 Şaban 1134/1722) Kasır¹¹⁵ için kullanılacak malzeme kolayca tedarik edilir ve Hassa Baş Mimarı Mehmet ve diğer

¹¹¹ Ünver, *a.g.m.*, s. 440.

¹¹² *A.g.m.*, s. 441.

¹¹³ Asaf Halet Çelebi, *Bütün Yazıları*, Yay. Haz. Hakan Sazyek, 2.B. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 218.

¹¹⁴ Bk.: http://www.kagithane.istanbul/kagithane_hakkinda/gallery/Tarihi-Kagithane/142/296/0

¹¹⁵ Süheyl Ünver Sadabad Sarayı yerine "Kâğıthane Kasrı" ifadesini kullanmıştır.

mühendisler¹¹⁶ tarafından Padişah için yaptırılan Sa'dâbâd Sarayı'nın inşası başlar. Kanuni tarafından Çengelköy'e yaptırılan ve o dönemde harabeye dönen Kuleli Bahçesi'nin tıraşlanan mermerleri gemiyle Kâğıthane'ye getirilerek kasır inşaatında kullanılır. Yapım esnasında Kâğıthane Deresi'nin Bahariye sahiline doğru olan yatağı Sadrazam İbrahim Paşa tarafından daha düzgün ve geniş bir alan açtırılarak humbarahane tarafına doğru değiştirilir. Her gün sadrazam tarafından denetlenen Osmanlı mimarisinin emsalsiz örneği Sa'dâbâd Sarayı'nın yapımı, çalışanlarına Ramazan ve bayram tatili dahi yaptırılmadan¹¹⁷ altmış gün gibi kısa bir sürede tamamlanır.¹¹⁸ Sa'dâbâd Sarayı'nın açılışına davet edilen dönemin önemli Divan Şairi Nedim, sarayın inşasındaki çabukluğa duyduğu hayretini bir şiir ile dile getirmiştir:

*“Çend mâh içre bu denlî eser-i vâlânın
Hele bilmem nice tecvîz olunur imkânı
Pâdişâhım olasin taht-ı sa'âdetde mukîm
Olmaya haşre degin devletinin pââyânı
Sen buyur izz ü sa'âdet ile Sa'd-âbâda
Künc-i endûh ola düşmenlerinin zındânı”*¹¹⁹

Sa'dâbâd Sarayı'nın önüne, çağlayandan gelen suyun doldurduğu bir havuz yapılır. “*Hurrem Âbâd*” olarak anılan Kâğıthane Köyü'ne mermer bir çağlayan inşa edilir. Kağıthane Deresi'nin kenarına otuz sütun dikilerek bu sütunların üzerine *Kasr-ı Hümayun* inşâ edilir.¹²⁰

“Sa'dâbâd,” öncelikle Kâğıthane Deresi üzerine inşa edilen bir saray ismi olmasına karşın sonradan saray çevresine yapılan çok sayıda mimari yapıyı da kapsayacak şekilde bölgenin tümüne verilen isim olur.

*“Fakat Kâğıthane demek yalnız Sâ'dabad Kasrı demek değildi. Bâruthane'ye kadar rıhtımla bezenmiş olan derenin iki yakasına zarîf köşkler, yer yer hamamlar, köprüler, çeşmeler yapılmış ve sarayın iltifatına uğrayan Kâğıthane ile civârı devlet büyüklerinin ve şehir zenginlerinin de köşkleri, yalıları ile bir cennet köşesi olmuştu.”*¹²¹

¹¹⁶ Ünver, a.g.m., s. 440.

¹¹⁷ Çelebi, a.g.e., s. 218.

¹¹⁸ İrmak, *Kağıthane Tarih Envanteri*, s. 37.

¹¹⁹ Nedim, a.g.e., s. 78.

¹²⁰ Ünver, a.g.m., s. 440.

¹²¹ Ayverdi, a.g.e., s. 176.

Sa'dâbâd, yalnızca bir sarayın ve bir bölgenin adı olmakla da kalmaz. *Seyr-i Sâ'dâbâd* denilen ve baharda başlayıp kasım ayına dek devam eden bir eğlence kültürünün ismi olur.¹²²

*“Padişah her baharda lâle zamanı bazen Dâmat'ının yanına gelirdi. Bazen de değişik yerlerde inşa edilmiş köşk ve yalılar bu zevk ve safa âlemine mekân olurdu. Devrin şâirlerinin inşalarına kasîdeler yazıp târihler düşürdükleri bu yapıların en çok rağbet göreni Kâğıthane'de Çağlayan isimli mahallede inşa edilen Sa'd-âbâd Kasrı idi.”*¹²³

Kâğıthane'ye Sa'dâbâd Sarayı ile birlikte 1100 metre uzunluğunda Cedvel-i Sîm (gümüş yol) isimli bir kanal ile dört fiskiye, iki havuz, üç seyir kameriyesi, bir seyir köşkü (Çadır Köşkü), iki çağlayan kaskad, bir çeşme (Çeşme-i Nur, Çeşme-i Nevpeydâ), bir camii (Sa'd-âbâd Camii), iki iskele ve bir köprü (Doğancı Köprüsü) de inşa edilir.

c. Sa'dâbâd Sarayı'nın Açılış Merasimi

Açılış günü kasrın iki tarafına muhteşem otlaklar, *Kumbarahâne* tarafına ise sırma işlemeli çadırlar kurulur. Damat İbrahim Paşa'nın davetiyle Sultan III. Ahmet, hazırlıkları tamamlanan sarayın açılışını¹²⁴ yapmak üzere parlak bir alay eşliğinde Sa'dâbâd'ı teşrif eder. Hazır bulunan devlet erkânına kürkler hediye edilir ve ziyafet verilir. At yarışları yapılır, birinciler altınla ödüllendirilir. Ayı ve samson güreşleri seyredilir. Atlı cirit, piyade koşuları yapılır. Verilen ziyafetler akşama dek sürer.¹²⁵

Gün, Damat İbrahim Paşa için başarı ve muvaffakiyet günüdür. Bizzat kendisi tarafından “*Mübarek ola Sultan Ahmed'e devletle Sadâbâd-1134*” diye tarih düşürülür. Kâğıthane Kasrı böylece “*Sa'dâbâd*” ismini Damat İbrahim Paşa tarafından almış olur.

Sa'dâbâd Sarayı civarı kısa sürede şenlenir. Kâğıthane Deresi'nin iki tarafına devlet erkânına ait 173 adet zarif beyaz köşk yapılır.¹²⁶ Fransa Sefiri tarafından Padişaha büyük saksılar içerisinde takdim edilen kırk kadar portakal ağacı,¹²⁷ koyu yeşil ve parlak yapraklarıyla sarayın etrafını süsler. Sarayın inşası, mühim bir hadise olarak sefirler tarafından krallara yazılan mektuplarda dile getirilir.

¹²² Kutlar, *Sâ'dâbâd Şiirlerinde Mekân*, s. 96.

¹²³ Ahmet Refik, *Lâle Devri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2005, s. 39.

¹²⁴ 27 Şevval 1134 Pazartesi

¹²⁵ Ünver, *a.g.m.*, s. 441.

¹²⁶ İrmak, *Kağıthane Tarih Envanteri*, s. 283.

¹²⁷ İbrahim Hakkı Konyalı bu ağaçların limon ağacı olduğunu söylemektedir. Bk.: *Yeni Asya Gazetesi, Tarih Sohbetleri Yazı Dizisi*, (9 Nisan-24 Temmuz 1974)

İstanbul'dan Fransa'ya gönderilen sarayın tasviri, Paris'te Merkür Gazetesi tarafından yayımlanır. Artık Sa'dâbâd, XIV. Louis'in Versailles'ine nazire yapmaktadır.¹²⁸

III. Ahmet'in Sa'dâbâd'a gelişi başlı başına bir ihtişam demektir: Hünkârın saraydan çıkması, büyük ve gösterişli bir alayın da eş zamanlı olarak yollara düşmesine yol açar. Sultan, debdebeli bir maiyet ile önce Mirâhur Köşkü'ne gelir; Sultanı karşılama merasimi burada yapılır. Alayın başında bulunan *kılavuz çavuşu dergâh-ı âli (padişah kapısı) çavuşlarını silahtarlar, sipahi ağaları, rikâb-ı hümayun ağaları*¹²⁹ takip eder. Hemen arkalarında bulunan Padişahı ise Enderun ağaları, neferler ve mehterhane takımı takip etmektedir. III. Ahmet'in Kâğıthane'de bulunan Saray ziyaretlerindeki bu seremoni, dönemde yaşanan en debdebeli törenlerdendir.

5. İbrahim Müteferrika ile İlk Matbaa

a. Matbaanın Hazırlık Aşaması

Yirmisekiz Mehmet Çelebi Fransa'da iken oğlu Sait Efendi de yanında bulunur. Sait Mehmet Efendi, Paris'ten İmparatorluğa döndükten sonra (1726) basımevinin hazırlıklarına başlar. Ancak basımevi açma isteği konusunda yalnız değildir. Kendisine bu konuda, 1719'dan beri farklı girişimlerde bulunan İbrahim Müteferrika'da eşlik edecektir.¹³⁰

Bazı Batılı kaynaklarda Müteferrika'nın 1718 yılında matbaayı kurmadan önce bir harita matbaası kurmak için izin aldığı yönünde bilgilere rastlanır. Osmanlı haritacılık tarihinin önemli isimlerinden biri olan Müteferrika, döneminde önce “Tercüman İbrahim Efendi,” sonrasında ise “Basmacı İbrahim Efendi” olarak tanınır.¹³¹

İbrahim Müteferrika, *Vesiletü't-tıbaa* (1726) isimli basım sanatının gereklilik ve değerini anlattığı risaleyi sadrazam, şeyhülislam ve ulemaya sunar. Bu risalede sözlük, tarih ve coğrafya alanındaki önemli kitapların çoğaltılmasının halk için yararlı

¹²⁸ Ünver, *a.g.m.*, s. 441.

¹²⁹ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 177.

¹³⁰ Berkes, *a.g.e.*, s. 56.

¹³¹ Erhan Afyoncu, “İbrahim Müteferrika”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-muteferrika> (31.07.2019).

olduğundan, kitaplara konan izinler sayesinde kitaplarda aranılanın bulunmasının pratikleşeceğinden, kitapların ucuz olması dolayısıyla taşra halkının da onlardan faydalanabileceğinden ve kentlere açılan kütüphanelerin öğrencilerin kitaplara erişimini kolaylaştıracağından bahseder.¹³² Söz konusu basımevinin açılması için gerekli fetva ve ferman, III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa'nın desteği ve Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvasıyla kolaylıkla çıkarılır.¹³³ Niyazi Berkes'e göre kitap basmanın şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle ulemanın kitap basımına izin vermeyişine dair yaygın inanç, hakkında hiçbir delil bulunmadığından dolayı doğru değildir: Şeyhülislam Abdullah Efendi fetvayı hemen vermiştir; ulemeden on bir kişi ilk kitabın başına takrizler yazmış ve bu takrizlerde kitap basmanın şeriata aykırılığından hiç söz edilmemiştir.¹³⁴ Berkes, basımevinin açılmasındaki tartışmaların dini bir nedenden doğmadığını yazar: Ona göre hattatlar, dini içerikli kitapları elle yazdıkları için geçimlerini sağlayacak iş alanının sonlanmasından endişe etmişlerdir.¹³⁵ Berkes'e göre Lâle Devri'nde başlayan bu edebiyat-bilim yazarlığının ve Batı'dan bilim eserleri çevirisinin çağdaş ve güçlü bir fikir hayatı yaratmada etkisiz oluşunun nedenlerini teknik ve ekonomik darlıkta aramak gerekmektedir.¹³⁶

b. Müteferrika Matbaasında Basılan Eserler

İbrahim Müteferrika'nın Yavuz Selim'deki evinde kurduğu matbaada ilk olarak *Vankulu Lugati* adıyla bilinen *Sihâhu'l-Cevheri Tercümesi* basılır.¹³⁷ Bu matbaada 1728 ve 1742 yılları arasında 11'i tarih, 3'ü dil, 3'ü coğrafya, kalanı ise askerlik ve mîknâtis hakkında olmak üzere toplam 23 cilt tutan 17 eser basılmıştır. Müteferrika'nın kendi yazmış olduğu *Usul'ul-hikem fî nizâm'il ümem* ve *Fuyuzat-ı Miknâtiye* isimli kitaplar da basılan bu kitaplar arasındadır.¹³⁸ Yalnızca iki kitap yazmakla yetinmeyen Müteferrika, Krusinski adlı bir papazın Latince yazdığı Afganistan tarihine ilişkin kitabını *Tarih-i Seyyah* (1729) ismiyle Türkçeye çevirir. Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* isimli eserini çeşitli

¹³² N. Serpil Altunek, İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, s. 194.

¹³³ Berkes, *a.g.e.*, s. 57.

¹³⁴ *A.g.e.*, s. 57.

¹³⁵ *A.g.e.*, s. 62.

¹³⁶ *A.g.e.*, 63.

¹³⁷ Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-muteferrika> (31.07.2019).

¹³⁸ Altunek, *a.g.m.*, s. 196.

ilaveler ekleyerek basar.¹³⁹ *Sihâh*'ı çevirerek hazırladığı Arapça-Türkçe sözlük, en çok satılan kitaplardandır. Ancak yayımcılık politikası açısından Müteferrika'nın tarih ve coğrafya kitapları basma eğilimi daha ağır basar.¹⁴⁰ Ülken'e göre basılan bu kitaplar “*bütün kurumları ile donmuş bir halde duran ve yenileşme bakımından hiçbir kımıldama eseri göstermeyen skolastik eğitim sisteminin eski eserleri*”dir ve Batı kültürünün yeni zihniyetiyle ilgili değildir.¹⁴¹

Müteferrika, kitap basımından doğan kâğıt ihtiyacına binaen Yalova'da kâğıt fabrikası kurmaya teşebbüs eder ve bu doğrultuda yardım amacıyla Lehistan'dan ustalar getirir. Müteferrika Divan-ı Hümâyûn Tarihçiliği görevinde iken, kendi nezareti altında olan imalathane faaliyete geçer.

Matbaanın tesisinde kendisine yardımcı olan Mehmet Sait Efendi'nin bir müddet sonra ayrılması nedeniyle matbaacılığa yalnız devam etmek durumunda kalan Müteferrika'nın faaliyetleri, Patrona Halil İsyanında bir yıl süreliğine kesintiye uğrar. İbrahim Müteferrika'nın ölümüyle sonlanan matbaa işletme izni, kendisinden sonra Rumeli kadılarından İbrahim Efendi ve Anadolu kadılarından Ahmet Efendi'ye verilir.¹⁴²

Orlın Sabev'a göre Müteferrika, matbaa kültürünün kendine güvenen bir taşıyıcısıdır ve matbaası onun güzel sanatlar alanındaki becerisinden dolayı hayat bulmuştur.¹⁴³ Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşmenin ilk habercilerinden biri sayılan matbaa Yahudiler, Ermeniler ve Rumlardan hayli geç bir tarih olan 1726 yılında kurulur. Müteferrika'nın 1692 tarihinde köle olarak İstanbul'a getirilen Kalvanist Macar bir ailenin ihtida eden oğlu olduğu düşünüldüğünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun dönem boyunca inşa etmeye çalıştığı kendi kimliğine ait hususiyetleri ortaya koyabileceği bir “yenileşme bilinci”ni tesis edemediği görülür.¹⁴⁴

¹³⁹ A.g.m s. 198.

¹⁴⁰ Orlın Sabev (Orhan Salih), “İlk Osmanlı Türk Matbaası: Başarı mı, Başarısızlık mı?”, *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der. Dana Sajdi, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 107.

¹⁴¹ Hilmi Ziya Ülken, a.g.e., s. 26.

¹⁴² Erhan Afyoncu, “İbrahim Müteferrika”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-muteferrika> (31.07.2019).

¹⁴³ Sabev, a.g.e., s. 67

¹⁴⁴ İbrahim Tüzer, *Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm*, 1.B., Ankara: Akçağ Bas. Yay. ve Pazarlama, 2014, s. 21.

6. Lâle Devri'nin Sonu: Patrona Halil Ayaklanması

a. İsyanı Doğuran Unsurlar

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa uzlaştırmacı, savaş karşıtı, İmparatorluğu huzur ve sükûn içerisinde idame ettirmeye meyilli bir karaktere sahip olup aynı zamanda zevk ve eğlenceye düşkün, ince ruhlu ve kibar bir şahsiyettir. Ordu erkânının muhalefetine karşın sadaretinin ilk beş yılını sulh içerisinde, geri kalanını ise İran'a uyguladığı seferlerden kazandığı zaferlerin neşesiyle geçirir.¹⁴⁵ Uzunçarşılı, İbrahim Paşa'nın mevkiini kuvvetlendirmek ve işleri tek başına idame ettirmek için uygun makamlara kendi adamlarını yerleştirdiğini ve böylelikle devletin başında dolaşan fırtınaları bir müddet geri bıraktıracak siyaseti uygulamaya koyduğunu¹⁴⁶ yazar. İç politikada askeri ıslahatlarla bozulan devlet teşkilatına çekidüzen vermeye çalışan İbrahim Paşa, Avrupa devletleriyle sonradan meydana gelecek olası bir anlaşmazlık durumu karşısında faydacı bir dış politika izler.

İbrahim Paşa'nın akılcı operasyonu gümüşün dirhemi iki akçe birden düşürülür. Gümüşün değeri düşünce esnafın satışları durma noktasına gelir ve bir süre sonra piyasalarda gümüş krizi yaşanır. Yaşanan kriz nedeniyle zolota, para ve çil akçe darphanede kesilemez olur. Piyasa dengesizliği nedeniyle önce zolota değerinden pahalıya satılır, sonrasında piyasadan tamamen çekilir. İstanbul'a zahire ve malların gelmemesiyle sonuçlanan bu durum, esnafı olumsuz etkileyerek isyana neden olur.¹⁴⁷

Dönemde, yükselen eşya fiyatları paranın kıymeti düşürmüş ve vergilerin tahsil edilmesindeki birtakım yolsuzluklar halkı fakirliğe itmiştir. Sefer esnasında alınan vergiler halkın yükünü artırırken, sefere giden askerlerin geçtiği yolda halktan alınan masraflar karşısında halk başka yerlere göç etmeye zorlanır.¹⁴⁸ Öte yandan 1729'da Nadir Şah'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratmasına III. Ahmet'in kayıtsız kalması halkın hoşnutsuzluğunu daha da artırır.

Müverrih Abdi, Patrona Halil isyanı baş gösterdiği zaman Asitane-i Saadet'te Kayımmakam Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'dan başka kimsenin olmadığından,

¹⁴⁵ Metin Hakverdioğlu, *Edebiyatımızda Lale Devri ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya Sunulan Kasideler (Doktora Tezi)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007, s. 22.

¹⁴⁶ İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1984, s. 165.

¹⁴⁷ Hakverdioğlu, *a.g.m.*, s. 20-21.

¹⁴⁸ M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1958, s. 1.

Kayimmakam Paşa'nın dahi olay esnasında lale bahçesine lale dikmekle meşgul olduğundan ve tüm ehl-i divanın tatil sebebi ile zevk-u safada olduğundan bahseder.¹⁴⁹

Yenileşme ve modernleşme amacıyla padişah ve sadrazam tarafından devlete verilmeye çalışılan yön doğrultusunda yapılan reformlara bağlı olarak sefahatte aşırıya kaçılması durumu, toplumun sefahatle birlikte reformlara da husumet beslemesine neden olur.¹⁵⁰ Reformların gerekliliğinden yeterince haberdar edilmeyen halk, reformlardan menfaat elde edemeyen bir kitlenin de tahrikiyle muhalif duruma gelir. Bunların dışında Patrona İsyânına sebep olan pek çok neden vardır: Halkı kriz derecesine vardırın ekonomik çözülmenin yanında idareciler ve toplumun bazı kesimlerinde lüks ve sefahatin artması, modernleşmeyle bağlantısı olmayan ahlaki bozulmaya tanık olunması, modernleşme yanlıları tarafından halkın küçük görülüp alaya alınması gibi nedenler bunlardan bazısıdır. İstanbul'u imar ve padişahı memnun etmek maksadıyla yapılan kasır, köşk ve bahçelerin inşasında askerden para ve halktan vergilerin alındığı bir dönemde isyanın baş göstermesi durumu ise düşündürücüdür.¹⁵¹

Halkın kendisine gerekçesi izah edilmeyen reformları özgürlük kısıtlayıcı bulması, yıllardır devam eden hayatlarının yerine dayatılan tarzın kendi ahlaki değerleriyle bağdaşmıyor olduğunu hissetmesiyle beraber çevresinde de böyle bir kanaatin uyandığını görmesi, halkın yeniliklere muhalefet etmesi için yeterli nedeni oluşturur.¹⁵²

b. İsyânın Gerçekleşme Süreci

III. Ahmet ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın öncülüğünde başlayıp günümüzde "Lâle Devri" olarak anılan on üç yıllık yenileşme ve iyileşme dönemi, "Patrona Halil" adında bir hamam tellağının¹⁵³ kışkırtmaları sonucunda bozguncuların isyan etmesiyle son bulur. (1730) Ayaklanan halkın ve Patrona Halil'in isteği doğrultusunda Sadrazam İbrahim Paşa öldürülür ve Sultan III. Ahmet tahttan indirilir. Galata Kadısı'nın verdiği

¹⁴⁹ 1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi, Yayan: Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943, s. 29.

¹⁵⁰ Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Modernleşmesinde Sorunlar", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 14, s. 1131.

¹⁵¹ Aktepe, *A.g.e.*, s. 8.

¹⁵² Sofuoğlu, *A.g.e.*, s. 1131.

¹⁵³ Halil İnalçık'a göre Patrona Halil bir gemi levendidir: Bk.: İnalçık *a.g.e.*, s. 327.

fetva ile Kâğıthane'deki 173 kasır, saraylar, köşkler ve bahçeler yağmalanarak yıkılır¹⁵⁴ ve oluşan enkazlar başka yerlere taşınır.¹⁵⁵ Böylece Osmanlı tarihinde neşe, yenileşme, coşku, edebiyat ve kültür devri olan “Lâle Devri” sona erer.

Patrona Halil'i ve zanaatkâr halkı isyana teşvik eden unsur, modernleşmeden duyulan korkunun yanı sıra katı maddi gerçeklikler ve toplumsal koşullardır. Ariel Salzmänn, isyanın bir kahvehanede başlatılmış olmasından yola çıkarak isyandaki hedefin saray olduğunu ve dolayısıyla dönemdeki kahvehanelerin saray karşısı olduğunu söyler.¹⁵⁶ İsmail Hami Danişmend, Patrona Halil isyanının ilk sebebini şöyle açıklar: “*Bu meşhur ihtilâlin en mühim sebepleri Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Garp orduları tarzında “Asâkir-i Nizâmiye” teşkiline teşebbüs edip Fransa'dan mütehasşsılar getirerek Üsküdar'da bir kışla kurup yeni efrâdı talim ettirmeye başlamasından dolayı Yeniçeri Ocağının hükümetten yüz çevirmesi”dir.*¹⁵⁷

Lâle Devri müverrihlerinden Abdi, dönemde İran ile yaşanan olayları ve Patrona Halil isyanını konu aldığı kitabında Sadrazam İbrahim Paşa'yı şöyle tasvir eder:

*“Sadrazam-ı Asaf-perver İbrahim Paşa Hazretleri ehl-i zevk bir devletlü idi. Hemen kendi safasında olup asla zabitanaya bir türlü guşimal vermeyüp anlar dahi kendi zevk u safasında olduğundan naşi, hal-i âlem böyle oldu. Bu ahval-i fitne zuhûrunda ehl-i ırz olan kendüyi pinhan edüp hal-i âlem görelim ne suret ile karar-dâde olur deyü herkes evlerine girüp kapıların sedd eylediler.”*¹⁵⁸

İzzi Tarihi'nde Sa'dâbad yıkımlarından, “*Reziller ve sefiller üç günde yıkmıştır,*” şeklinde bahsedilir.¹⁵⁹ Kâğıthane'deki yıkımlar, kasırların sefahat dönemi olarak nitelenen Lâle Devri'ni simgelemesinden kaynaklanır. Zevk ve sefahati simgeleyen saray ve yapıtlar, dönemi sonlandırmak adına bir güç gösterisinin ve çatışmasının sonucu olarak imha edilmiştir.

¹⁵⁴ Ünver, 15 Rebiülevvel 1143 (28 Eylül 1730) da Patrona ve Mıslı ihtilalinde olan bu yıkımda 120 kasrın yıktırıldığını yazar. Bk. Ünver, *a.g.m.*, s. 449.

¹⁵⁵ İrmak, *Kağıthane Tarih Envanteri*, s. 284.

¹⁵⁶ Ariel Salzmänn, *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der. Dana Sajdi, Çev. Aylin Onacak, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 53.

¹⁵⁷ *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, s. 18.

¹⁵⁸ Abdi, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁵⁹ Ünver, *a.g.m.*, s. 446.

Sa'dâbâd ve diğer kasırlar, 1143 (1730) tarihinde Patrona vakasında uğradıkları tahribat sonucu yıllarca harap halde kalır. 1206 (1791/92) tarihinde III. Selim, Sa'dâbâd Sarayı'nı yeniden inşa ettirir ve bahar mevsimlerini burada geçirir. Sultan Mahmut 1244 (1828/29) tarihinde çağlayanları ve Kasr-ı Hümayun'u tekrar tamir ettirir ve Çadır Köşkü yeniden inşa edilir. Sultan Mahmut'un oğlu ve halefi Sultan Abdülmecid Kâğıthane'de sünnet edilir; bu münasebetle çayır çadırlarla donatılır, büyük eğlenceler tertiplenir.¹⁶⁰ Yine II. Mahmut, Rusçuk Ayanı ve ilk Sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa tarafından düzenlenen "meşveret-i amme" isimli büyük toplantıyı Kâğıthane'deki Sa'dâbâd Sarayı'nda gerçekleştirir. Tarihimizin ve anayasa hukukumuzun önemli olaylarından biri de "Sened-i İttifak" isimli belgenin 7 Ekim 1808 tarihinde Kâğıthane'de imzalanmasıdır.¹⁶¹

Mecit ve Aziz Efendiler 1251 (1835/1836) tarihinde hitan surunu (sünnet düğünü) Kâğıthane'de icra eder.¹⁶² Sultan Aziz, (1890-1976) Kâğıthane'de bulunan ve adı çağlayan ile anılan kasrı yıktırıp yenden yaptırır. Saray Baş Mimarı Sarkis Balyan tarafından inşa edilen ve önündeki çağlayan kaskadlarından dolayı bir adı da "Çağlayan Sarayı" olarak anılan üçüncü Sa'dâbâd Sarayı'nın mobilyaları, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Yıldız Acem Kasrı'nı ziyareti nedeniyle saraydan çıkarılır ve bir daha geri getirilmez.¹⁶³

Sultan Hamid'in hazine-i hassa mülkünden olması dolayısıyla oldukça önem verdiği Kâğıthane'nin 1908 Meşrutiyetinden sonra hanedan mensupları tarafından ziyaret edilmesi ihtimal dâhilindedir. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi nezaretinde İstanbul'daki muhtelif kasır ve saraylarda darüleytamlar açılır ve yetim kız çocuklarının büyük bir kısmı Kâğıthane'de barındırılır. Darüleytamlar kapanınca Çağlayan Kasrı yine metruk kalır ve sonrasında İstihkâm Okulu olarak kullanılmaya başlanır. Sultan Aziz devrinde, binanın eski saray görünümü

¹⁶⁰ A.g.m., s. 449.

¹⁶¹ İrmak, *Kağıthane Tarih Envanteri*, s. 285.

¹⁶² Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 102

¹⁶³ İrmak, *Kağıthane Tarih Envanteri*, s. 284.

mimarisine sadık kalınır. Binanın kâgir duvarları, içi ahşap olan geniş divanhaneleri ve odaları vardır. Ancak dış görünüşü eski mimarisine benzemez.¹⁶⁴

1941 yılında, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından alınan kararla yıktırılan binanın kristalleri ve avizeleri Topkapı Sarayı'na aktarılır.¹⁶⁵ Sarayın yerine 1951-53 yılında Askeri İstihkam Okulu¹⁶⁶ inşa edilir. Mimari açıdan III. Ahmet dönemi özellikleri barındıran bina, sonrasında Levazım Maliye Okulu olarak kullanılır. Aralık 1988'e kadar faaliyette olan okulun Küçükyalı'ya taşınması dolayısıyla arazi uzun bir süre boş ve sahipsiz kalır. Arazinin sahipsizliği nedeniyle burada bulunan tarihi eserler çalınmaya başlanır. İmrahor Çeşmesi süslemeleri ve kitabeleri, II. Mahmut nişantaşının ve sarayın hünkâr kapısının üzerindeki mermer tuğralar bu dönemin zayıflatlarındandır. Tarihi kapı sütunlarına yazılan "satılık" ibaresi, dönemin başıboşluğunun en acı göstergesidir. Levazım Okulu'nun boşaltılan binası da yağmadan nasibini alır. Civar mahalle sakinleri ve hurdacılar tarafından para eden ne varsa alınan binada demirler, kalorifer tesisatı, pencere pervazları hatta çatı kiremitleri dahi yerinden sökülüp yağmalanır.¹⁶⁷

Askeri kuruma ait olmak üzere son kez inşa edilen, 1953-1988 yılları arasında bu amaç doğrultusunda kullanılan ve sonrasında ise ilçe belediyesine tahsis edilen bina, 1997'den günümüze değin Kâğıthane Belediyesi olarak kullanılmaktadır.

B. LÂLE DEVRİ EKSENİNDE BATILILAŞMA TARTIŞMALARI

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşmanın başlangıcını kesin olarak saptamak zordur. Bununla birlikte Batılılaşmayı XVIII. yüzyıl başlarındaki Lâle Devri ile başlatan tarihçiler olduğu gibi, Tanzimat'la başlatanlar da vardır. Bu konudaki genel görüş, yenileşmenin Lâle Devri ile temellendirilmesidir.¹⁶⁸ Karal, Tanzimat Dönemi öncesindeki birtakım uygulamaların Osmanlı Batılılaşmasını etkilediğinden bahseder. Karal'a göre

¹⁶⁴ Ünver, a.g.m., s. 451.

¹⁶⁵ İrmak, *Kağıthane Tarih Envanteri*, s. 289.

¹⁶⁶ Okulu inşa eden teknik grubun başında Hayati Tabanlıoğlu vardır. Kendisi aynı zamanda İstanbul Adliye Binası ve Taksim Opera Binası'nın da mimarıdır.

¹⁶⁷ İrmak, *Kağıthane Tarih Envanteri*, s. 291.

¹⁶⁸ Esra Yakut, *Şeyhülislamılık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 1. B, İstanbul: Kitap Yay., 2005, s. 49.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'den başlamak kaydıyla Avrupa'daki gelişmelerin takip edilerek alınan notların devlet yöneticilerine aktarılması durumu, Osmanlı Batılılaşmasındaki önemli etkenlerden biridir.¹⁶⁹

Bu dönemde yaşanan yenilikleri “Uyanış Hareketi” tabiriyle açıklayan Ahmet Refik:

“Sultan III. Ahmed devrinin ortalarına doğru Türklerde bir uyanış hareketi görülmeye başladı. Yalnız İstanbul'da, birkaç zatın, özellikle Dâmat İbrahim Paşa'nın irfanına münhasır kalan bu uyanış hareketi, tabii ki Avrupa'da görülen ilerleyişle mukayese edilemez. Bu uyanış sebeplerinden biri de Dâmat İbrahim Paşa'nın Fransa'ya Süleyman Ağa-zâde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'yi sefaretle göndermesi, İstanbul'daki Avrupa elçileri ile samimi ilişkide bulunmasıydı. Mamefih İbrahim Paşa'nın muhiti yine mutaassıp, etrafında bulunan ricalin büyük bir bölümü yine eski İrani fikirlerle besli idi. Bu mutaassıp muhite galebe etmek, Batı'nın irfan nurunu İstanbul'da da yaymak gerekiyordu. Türkiye yenileşmeli, o zamana kadar uymak istemediği muhite artık dâhil olmalı idi...”¹⁷⁰ demiştir.

Tanpınar da Batılılaşmaya dair ilk temasların bu dönemde başladığına dikkat çeken yazarlardandır:

“Bu itibarla bu ilk temas daha ziyade zevk ve sanat sahasında eser verir. Nasıl Yirmisekiz Mehmed Çelebi sefaret heyetinin ve İstanbul'a gelen Madam Montegü gibi bazı seyyahların batıda bize karşı uyandırdığı alâka yavaş yavaş Avrupa merkezlerinde Frenklerin “Turquerie” adını verdikleri bize ait bir zevk, giyim kuşam, dekor ve zarafet modasını tesis ederse, İstanbul'da vezîr Dâmat İbrahim Paşa'nın etrafında da ecnebî temasların verdiği yeni ve mukabil bir zevk uyanmaya başlar. Muhtelif hediyelerle ve ticaret ve sanat eşyasıyla iki âlem birbirini tadıyordu. Bu devirde zihniyet farkının müsaade ettiği nispette bazı Fransız ve Avrupa modaları memleketimize girer. Fransız bahçesi, Fransız mimarîsi çok değiştirici nispetler ve müdahalelerle uzaktan taklit edilir, bazı eski tezyinat geleneklerimize garplı motifler, bir nevi natüralist zevk getirir. Fakat asıl mühim olanı, harice karşı çok mahdud bir zümrede olsa dahi, yumuşayan bir tarafın bulunmasıdır. Bu müsamaha ile İstanbul'daki ecnebîlerin de hayatı serbestleşir ve onların etrafındaki mutavassıt sınıfta yavaş yavaş garp anlayışı taklit edilir. III. Ahmed ile vezîrlerinin etrafında tekrar, şark hayatında ilham arayan bir takım garplı ressamlar görülmeye başlar. Hakikatte o zamana kadar kapalı duran bir kapı açılmış demektir. Filhakika bu cereyan, muhtelif tepkilere rağmen bütün asır boyunca devam edecektir. 1775'te İstanbul'a gelen Baron de Tott, karısının ziyaretine gittiği III. Ahmed'in kızının sarayında bütün bir Fransız dekorunu hazır bulduğunu söyler.”¹⁷¹

Orhan Okay, Batılılaşmanın hukuk, felsefe, eğitim, edebiyat gibi alanların dışındaki alanlarda Avrupa ile ilgili birtakım kabullerin oluşmasıyla başladığı esas

¹⁶⁹ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1., s. 56.

¹⁷⁰ Ahmet Refik Altınay, *Osmanlı Alimleri ve Sanatkarları*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999, s. 44.

¹⁷¹ Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 44-45.

alındığı takdirde bu tarihi Tanzimat Dönemi'nden yüz elli yıl kadar geriye götürmek gerektiğini söyler.¹⁷² Prof. Dr. Kıymet Giray'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşmenin temel dinamiklerini Lâle Devri'nde askeri alandaki yenileşme çabaları, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve II. Abdülhamit dönemi oluşturmuştur.¹⁷³ Mehmet Doğan Türk Batılılaşmasını, Osmanlı tarafından Batı karşısında yenilginin anlaşıldığı ve yenileşmenin başladığı Tanzimat sürecinin öncülü III. Selim Dönemi'nde başlayıp iki yüzyıl süren ve Cumhuriyet ile devam eden bir süreç olarak görür.¹⁷⁴ Hilmi Ziya Ülken ise Osmanlı'da Batılılaşma düşüncesinin Karlofça Anlaşması'ndan sonra başladığı konusuna işaret ederek, "*Yenilişin ilk keskin işareti Karlofça Antlaşması oldu. (1699) Ondan sonra Batı kültürünün hiç değilse askerlik ve teknik bakımdan üstünlüğü fark edilmeye başlandı,*" demiştir. Ülken'e göre bu doğrultuda Fransa'da gördükleri yenilikleri Osmanlı toprağında uygulamak üzere gönderilen elçilerin yetişme tarzları, Batı kültürünü esasından almaya elverişli değildir.¹⁷⁵

Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum Ve Siyaset* isimli kitabında, dönemdeki Batılılaşmadan şu şekilde bahseder: "*İstanbul'daki alt sınıfların Versailles'in tantanasını ve 18. yüzyıl Fransa'sının zevk ve eğlence düşkünlüğünü kopya etmeye yönelik pek çok girişimin sonucunda Osmanlı devlet adamlarının ve Sarayın Batılılaşmasına bir süre tanıklık etmişti.*"¹⁷⁶ Şerif Mardin'e göre Lâle Devri'ni bitiren Patrona ayaklanması, Osmanlı İmparatorluğu'nda önceki tüm ayaklanmalardan bir yönüyle farklıdır. Bu ayaklanma, seçkinler grubunun askerlik ve yönetim teşkilatını Batılılaştırmak için gösterilen çabaya ve ona eşlik eden Batılı yaşam tarzının yüzeysel taklidine duyulan tepkilerin ilki olmuştur. Edebiyat tarihçisi Kemal Sılay'a göre ise devlet yönetimindeki Osmanlıların seküler bir ülkeye duydukları güçlü arzu, ilk kez Lâle Devri'nde ortaya çıkmıştır.¹⁷⁷

¹⁷² *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 4. B, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, s. 12.

¹⁷³ "Arkeoloji ve Sanat Tarihi Osmanlı'da Batılılaşma Döneminin Dinamikleri Tarihsel Çerçeve", *Toplum ve Kültür*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, 2009, s. 1.

¹⁷⁴ *Batılılaşma İhaneti*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1993, s. 15-16.

¹⁷⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. B., İstanbul: Ülken Yay., 1992, s. 25.

¹⁷⁶ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum Ve Siyaset (Makaleler1)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 48.

¹⁷⁷ Nedim And the Poetics of the Ottoman Court: Medieval Inheritance and the Need for Change (Bloomington: Indiana UP, 1994) s. 79 Aktaran: Can Erimtan, *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, s. 73.

Lâle Devri ile toplumun hayat tarzı ve eğlence anlayışının yanı sıra dini ve ahlaki değerlerinin değişmeye başladığı ileri sürülürken, bu değişim iddiasında dönemin edebi eserleri, mimari yapıları ve sanat eserlerindeki değişim baz alınır. Erimtan, Lâle Devri'nin uluslararası düzeyde bir dönüm noktası olduğunu kabul ettiren iki yazardan bahseder; Bernard Lewis¹⁷⁸ (1916-2018) ve Niyazi Berkes (1908-1988). Lewis, Damat İbrahim Paşa'yı Batıcı eğilimlere sahip bir reformcu olarak ünlendirirken Berkes ise Lâle Devri reformlarının niteliklerini ve dönemde seküler bir eğilimin söz konusu olduğunu keskin bir dille anlatır.¹⁷⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun dönem boyunca İslam ülkeleri ve İran topraklarıyla meşgul olduğu, dolayısıyla yenileşme ve mimari alandaki ilhamını Batı'dan değil, İran'dan aldığı karşıt görüşü de mevcuttur. Erimtan'a göre Osmanlı'nın Batı'yı esin kaynağı olarak görmeye başladığı fikri, geç Osmanlı döneminin en inatçı düşünsel miraslarından biridir ve bu düşüncenin varlığını sürdürmesinde Tarih-i Osmâni Encümeninin en üretken üyelerinden biri olan Ahmet Refik'in (Altınay) yazıları etkili olmuştur.¹⁸⁰ Yirminci yüzyılın başlarında zamanın günlük gazetelerinde çok sayıda makalesi yayımlanan Ahmet Refik, 9 Mart ile 4 Nisan (1903/1328) arasında, dönem gazetesi *İkdam*'da "*Lâle Devri*" isimli bir seri yayımlar. Bu makale dizisi dolayısıyla III. Ahmet'in ve sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın yaşamıyla ilgili alışılmadık fikirler halk tarafından duyulur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren pek çok tarihçi ve yazar, Sa'dâbad'ı inşa ettiren Batı yanlısı aydınlanmacı Damat İbrahim Paşa'nın öyküsünü Ahmet Refik'ten kopyalar.

"Lâle Devri, Osmanlı'nın hem kendi yapısında baş gösteren aksaklıkların gerçek sebeplerini doğru tespit edememe eksikliğini hem de Batı'da meydana gelen gelişmelerin

¹⁷⁸ Bernard Lewis: (1916-2018) Ortadoğu ve İslam tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen ünlü İngiliz şarkiyatçı.

¹⁷⁹ Can Erimtan, *Ahmed Refik'in Lale Devri'ni Yazarken Kullandığı Kaynaklar ve Lale Devri Paradigması: Bir Teleolojik İma*, "The Sources of Ahmed Refik's Lâle Devri and the Paradigm of the 'Tulip Age': A Teleological Agenda" s. 14. Bk: https://www.academia.edu/38163855/Ahmed_Refik_in_L%C3%A2le_Devri_ni_Yazarken_Kulland%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Kaynaklar_ve_L%C3%A2le_Devri_Paradigmas%C4%B1_Bir_Teleolojik_%C4%B0ma

¹⁸⁰ *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakıtlar Eğlenceleri*, s. 65.

felsefi ve teknik arka planını tam olarak bilmeden taklit mesabesinde Batılılaşma anlayışını miras olarak sonraki dönemlere bırakmıştır.”¹⁸¹

1. Sûr-name ve Tarih Kitaplarında Lâle Devri ve Yenileşme

III. Ahmet Dönemi’nde yaşanan mimari, kültürel ve toplumsal alandaki değişimi gerek dönem içerisinde yazılan sûr-nâme, tarih ve şiir kitapları gerekse dönem sonrası yazılmış kurgusal tarihi romanlarla kaynaklandırmak mümkündür. Dönemdeki mimari değişim kaynaklarca övülürken, değişimle birlikte yaşanan modernleşme halktan bir kesimi huzursuz etmiştir. Lâle Devri ile birlikte dini prensiplerde yaşanan gevşeklik, kadınların giyim-kuşamında kendini gösterir. Bu değişimden duyduğu rahatsızlık sebebiyle Sultan III. Ahmet, 1726 tarihinde bir ferman ile halkı uyarır:

“İstanbul ilim, irfan, sanat merkezidir, başka yerlere benzemez. İstanbul’da yaşayan her tabakadan halkın edebini ve haddini bilmesi, giyimine, kuşamına, tavrına hareketine dikkat etmesi lazımdır. Son zamanlarda harpler münasebetiyle hükümet erkânı devamlı olarak Edirne’de bulundu, İstanbul ahvâli ihmal edildi. Bazı yaramaz avretler de bunu fırsat bilerek halkı baştan çıkarmak kastı ile sokaklarda pek aşırı süslenerek dolaşmaya başlamışlardır. Hristiyan kadınlarını taklit ile baş yaşmaklarına acayip şekiller vermişler, iffet ve ismete tamamen aykırı kılık ve kıyafetler icat etmişlerdir. Namus perdesini yırtmaktan çekinmeyen bu yaramaz kadınların türlü türlü kahpe kılığı ırz ehli kadınlar tarafından da taklit edilmekle kalmamış, bu yeni çıkma esvaplardan yaptırımları için kadınlar kocalarını zorlamakta imiş; tedarike kudreti olmayan yahut kudreti olup da karısının böyle kahpe kılığına girmesini istemeyen kocaların, karılarından ayrılmak zorunda kaldıkları öğrenilmiştir. Bundan böyle kadınlar geniş yakalı süslü feraceler yaptırmayacaklar, başlarına da üç değirmiden fazla yemeni, tülbent örtmeyeceklerdir. Bu fermanımıza riayet etmeyen kadınların ilk seferde ihtar olarak, feracelerinde görülen iki karıştan geniş süslü yakaları ve nümayışlı baş tülbentleri sokak ortasında kesilecek, bu ihtar ile uslanmayan yaramaz kadınlar mahalle imamları tarafından tespit edilerek İstanbul’dan çıkarılıp başka yerlere sürülecektir...”¹⁸²

Ahmet Refik, gazetede yazı dizisi olarak yayımlandıktan sonra kitaplaştırılan *Lâle Devri (1130-1143)* isimli eserinde dönem halkının yaşadığı ahlaki değişime değinir: Dönemdeki cariyeler *ahenk*, zevk ve sürur içerisinde kumral siyah saçlarını dökerek şeker kapışmak için kahkahalarla birbirleri ile rekabet etmektedir.¹⁸³

Ahmet Refik yine aynı eserde Sultan III. Ahmet’in gecelerini zevk ve safa içinde, gündüzlerini ise Tersane Bahçesi’nde, Karaağaç Köşkü’nde, Sa’dâbâd’da ve Ok

¹⁸¹ Arif Olgun Közleme, “İlk ‘Bilinçli Batılılaşma’ ve Toplumsal Değişmenin Eksen Değiştirmesi olarak Lâle Devri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Haziran 2017, s. 367.

¹⁸² Koçu, a.g.e., s. 13-14.

¹⁸³ Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri*, 2. B., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Meydanı'nda ok atmakla geçirdiğini yazar: Aynı vakitlerde Vezir Damat İbrahim Paşa ise zevk ile sefayı disiplin altına almak gibi birtakım devlet işleriyle meşgul olmuştur. Aynı zamanda Lâle Devri'nden itibaren ülkede kan ve barut kokusu azalmış; toplumda ahlaki bir değişim, zevklerde bir incelik söz konusu olmaya başlamıştır.¹⁸⁴

Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), Sa'dâbâd'da yaşanan mevzubahis değişime kitabında epeyce yer veren yazarlardandır. Cevdet, 12 ciltten oluşan ve 1854-1884 yılları arasında yayımlanan *Vekayi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* ya da kısaca *Tarih-i Cevdet* isimli eserinde yalnızca gözlemlerini aktarmak ile yetinmez; olayların aslını da araştırarak neden ve sonuçlar üzerinde araştırmalar yapar. Bu tutumuyla Ahmet Cevdet Paşa sentezci tarih anlayışının ilk örneklerini verir.¹⁸⁵

III. Ahmet Dönemi'ni eleştirel bir gözle ele alan Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*'in 1854'te basılan ilk cildinde, Osmanlı tarihinin Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) önceki gelişimini “*Makâle*” adı ile 12 başlık altındaki yazı dizisinde işler. Yedinci ve sekizinci makalelerde Damat İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti'ne zarar veren bir hedonist olarak resmedilir.¹⁸⁶ Ahmet Cevdet Paşa'ya göre Damat İbrahim Paşa on iki seneden fazla olan sadaret döneminde askere nizam vermek bir yana, askerî ve mülkî nizamı büsbütün bozmuş, israf ve sefahatten başka bir şey de düşünmemiştir.

Cevdet Paşa'ya göre dönemde silah tezgâhları yerine mine imalathaneleri, talimgâhlar yerine safa sofraları kurulmuş,¹⁸⁷ Lâle Devri'nde askere nizam verilip düşmandan intikam alınması gerekirken halk tembelliğe ve sefahate koyulmuştur. Halk içinde işleyişini sürdüren usul ve adapta bozulma, karı koca arasındaki tabii bağlarda da çözülme yaşanmıştır.

Cevdet Paşa'dan aktarıldığına göre dönemdeki çırağan eğlencelerinde çeşitli mermerlerden yapılmış tarhlar rengârenk lalelerle süslenir, geceleri kandillerle donatılır, kaplumbağaların sırtlarına mumlar konulur ve laleazar içerisine bırakılarak çırağan sefaları tertiplenirdi.

Lâle Devri'nde Kâğıthane devlet ricaline paylaştırıldı ve buraya altmış saray ve bahçe inşa edildi. Sa'dâbâd Sarayı yaptırıldı ve çağlayanlar kurduruldu. Ahmet Cevdet

¹⁸⁴ Altınay, A.g.e. s. 69.

¹⁸⁵ Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı I*, 4. B., İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1994, s. 22.

¹⁸⁶ Erımtan, *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, s. 66

¹⁸⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 6. B., İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016, s. 55.

Paşa'ya göre devletin şanını ecnebilere göstermek için Padişaha böyle gönül açıcı bir yer lüzum etse de Kâğıthane'deki sefahatler artık haddi aşmıştır. Bu dönemde şiir ve inşa ya rağbet çoğalır, lale soğanı pahalıdır. "Mahbup" isimli lalenin fiyatının 500 altın olması satın alamayanları kederlendirdiğinden, bu lalenin bin kuruştan fazlaya satılması yasaklanır. Lâle Devri, safa bakımından İstanbul'un en parlak dönemi olmasına karşın devlet nizamı bozulmuş ve millet durgunlaşmıştır. Cevdet Paşa'ya göre tüm bunların cezasını sonradan gelenler çekmiştir.¹⁸⁸ İbrahim Paşa bazı dostları tarafından ihtar olundu ise de Paşa ve beraberindekiler ikbal sarhoşluğu içerisinde bulunduklarından, bu ihtarları dikkate almamıştır. Nihayetinde Sultan III. Ahmet, Damat İbrahim Paşa ve bazı devlet mensuplarını öldürterek eşkıyaya teslim etmiş ve kendisi de saltanatı terk etmeye mecbur bırakılarak Sultan I. Mahmut'u tahta çıkarmıştır.¹⁸⁹

Dönemin bir başka müverrihi ise Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* isimli kitabının I ve II. cildini yazarken kendisinden faydalandığı¹⁹⁰ Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'dir. Süleyman Efendi "*Mür'i't-tevârih*" isimli kitabında, "*İbrahim Paşa'nın Atvârı*" bölümünden başlamak üzere dönem özelliklerine ve farklılıklarına detaylı olarak değinir. Kitapta yazıldığına göre *mirasyedi meşrep İbrahim Paşa kendi zevk ve safâsı ile yetinmeyip gece ve gündüz yeni zevk ve sürurlar icat etmiş, elindeki altınları münkerât (kötü) addedilen işlerde kullanmış, halkı aldatacak şeyleri lüzumlu bulduğundan dolayı bayramlarda At Meydanı, Sultan Mehmed, Bayezid avluları, Yenibahçe, Yedikule, Bayrampaşa, Eyüp, Kasımpaşa, Tophane, Sâ'dâbâd, Dolmabahçe, Bebek, Göksu, Çubuklu, Beykoz ve Üsküdar gibi semtlerin harmanlık mahallelerinde dolaplar, beşikler, atlı-karacalar ve salıncaklar kurdurup erkek ve kadınların bu mekânlarda karışık olarak salıncaklara binmesini sağlamıştır.*

Bu salıncaklara binmek isteyen kadınları şahbaz erkekler kucaklayarak salıncağa bindirip indirirlerken kadınlar da bu salıncaklarda uçurları meydanlarda olduğu halde güzel sesleriyle şarkılar söylerler. *Aklı kısa* bazı kadın taifesi buralara gelmek için kimi zaman eşlerinden izin alır, kimi zaman ise umumi izin aldıkları gerekçesiyle eşlerinden habersiz seyrana gelir. Eşlerinden zorla seyir akçesi isteyip almaya muvaffak olamadıklarında ise eşlerinden boşanmayı isterler. Boşanma kastıyla mahkemeye

¹⁸⁸ A.g.e., s. 56.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 58.

¹⁹⁰ "Şem'dânîzâde Süleyman Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, C. 38., s. 501-503.

gittiklerinde mahkemede bulunan nâ'ibler,¹⁹¹ boşanmak isteyen kadına müsaade etmekle görevlendirilmiş gibi, “Eşin seni istemiyor, sen erkekliğin ile onu ister misin?” diyerek eşlerini utandırır. Boşanmak istemeyen erkeklerin deyyusluğu kabul etmekten başka çaresi kalmaz. Yaşanan bu durum nedeniyle mahallede ehl-i ırz (iffetli) denilen beş kadın bile kalmamıştır. Sultan III. Ahmet, Damat İbrahim Paşa'nın vezirliğine kadar iyiliği emir ve kötülüğü men etmekle meşgul iken Damat İbrahim Paşa sadarete geldikten sonra Padişaha bile müsamaha ve müsaade ettirmiştir. Kendi ise yalılarda oturarak fiske ile kadınların yaşmaklarına fındık altını atmakla meşguldür. Damat İbrahim Paşa, lale soğanı fiyatını bin beş yüz kuruşa çıkarmış, lale çırağanları ve helva sohbetleri vesilesiyle sarhoş ve sefiş olan hanende ve sazende yiyciler ise afif ve nazif padişahın musahibi olmuştur.¹⁹²

“İstanbul'da Bir Sene” isimli kitabında Mehmet Tevfik Kâğıthane eğlencelerini tasvir ederken, sonradan hükümet tarafından yasaklanan köçek rezaletinin o zamanlarda serbest olduğundan ve bu münasebetsizliğin yalnız bahar ayına has olmayıp Karaağaç ve Silahtarağa'da yaz mevsimi boyunca her gece sabahlara kadar tekrar ettiğinden bahseder. Tevfik yazının devamında Kıptî kadınların şarkı ve türküler söyleyerek ettikleri raksın rezalet olduğunu, bunun yanı sıra Kâğıthane seyrinde oturan kadınların yanlarına muhallebi ve dondurma satmak için giden satıcıların genç olmalarına müsaade edilmediğini, satış yapabileceklerin ancak esnafın ihtiyaçlarından olduğu da ekler.¹⁹³

1923 yılında yayımlan *Yeni Mecmua* isimli dergideki yazısında, Sa'dâbâd eğlenceleri üzerine çalışma hazırlayan bir resim atölyesini tenkit eden Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu¹⁹⁴, atölyenin genç müntesiplerine bu isimlendirmede niçin *Osmanlı tarihinin gülünç köşelerini, izmihlal ve inhitat devirlerinin bayağı sefahatlerini* tercih ettikleri hakkında düşünmeye davet eder. Fevzi Lütfi, Osmanlı tarihinde “medeniyet Devri” olarak kabul edilen bu dönemi şöyle tasvir eder:

“(…) yorgun, bıkkın, gözleri fırlamış yarı mecnun padişahların vezirleriyle, Nedimleriyle, hadem u haşemesiyle, kadınları ve dalkavuklarıyla, bir arada, sade, sünger yumuşaklığındaki etlerini dinlendirmek, şişen damarlarını yatıştırmak ve kararan gözlerini durağanlaştırmak için kendilerini sefahat ve bayağılığa bıraktıkları bir devirdir. Bu devir bir milletin san'at ve bediyyat tarihine bir şey ilave etmeye hak kazanmış devirlerden biri olabilir mi? Bir milletin hakiki meziyetlerini bırakıp da orduların mütemadiye mağlup olduğu zevk ve şevk namına sade adi fuhşun ayakta

¹⁹¹ Nâ'ib: Kadılar tarafından belirli bir süre veya iş için tayin edilen yardımcı.

¹⁹² M. Münir Aktepe, *Şemânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi- Mür'i't-Tevârih*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976, s. 3.

¹⁹³ Mehmet Tevfik, *İstanbul'da Bir Sene*, 1.B., İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991, s. 87.

¹⁹⁴ Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'na ait yazılar “*Bir Muhalifin Edebi ve Sosyal Yazıları*” ismiyle Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu tarafından kitaplaştırmıştır.

durduğu bir devri “medeniyet günleri” diye yâda çalışmak ruhlarımızın küçüklüğünü göstermez mi?

Bize diyebilirler ki o devir vatanın bilhassa İstanbul’un en saadetli bir zamanı idi. Ve büyük şair Nedim, o medeniyetin ve o günlerin mahsulüdür. Belki... Fakat bu vehmi kim katileştirebilir. Hiç şüphe etmiyoruz ki bizzat o şair bile bir lale soğanından bir medeniyet çıkamayacağını anlamıştı. O devir, bugün için de dün için de ve yarın için de zevki solucanlarla dolu tortusundan fazla olmayan yavan ve ihtiyâratların şehvetinden doğma ihtirasların bir hatırasıdır.”¹⁹⁵

2. Sûr-name ve Tarih Kitaplarında Kâğıthane Eğlenceleri

Sultan III. Ahmet’in tahtta kaldığı dönemde yapılan sayısız şenlik ve eğlence, Sultan’ın kızları için yaptığı nişan töreni ve şehzadeler için yapılan sünnet şölenleri, Seyyid Vehbi tarafından *Sûr-name*’de tasvir edilir.¹⁹⁶

Ünlü Seyyah Evliya Çelebi, on ciltlik *Seyahatname* isimli eserinde Kâğıthane’yi övgüyle anlatır:

“(…) Ey gussa vu gamda perişan hatır olan bîçâre, aklını fikrini bitirmiş âvâre. Niçin gam sahrâsında mecnûn mahzûn olup bu câyı pür havâyî Kâğıthâne’ye âgâh değılsin. Bu Devlet-i Âl-i Osman zuhûr edeli hiçbir teferrücgâhda bu Kâğıthâne şadümanlığı gibi bir şadümanlık olmamıştır. Bu îydgâhı görmiyen adam arzda birşey görmüş değildir.”¹⁹⁷

Yine aynı eserde Evliya Çelebi Kâğıthane’nin Arap, Acem, Hint, Yemen ve Habeş seyyahlar için eşsiz güzellikte olduğunu söyler. Buranın havası emsalsizdir. Levend Çiftliği derelerinden akan tatlı sular, sabun kullanmadan çamaşırları temizleme özelliğiyle çamaşırcıların uğrak yeridir. Dönemin Hint tüccarları iki tarafı çınar, kavak ve salkımsöğütlerle süslü bu nehre getirdikleri malları suya bir iki kez batırmak suretiyle kolaylıkla temizlerler.¹⁹⁸ Tatil günlerinde kayıkla gezmek ve yüzmek isteyen genç-yaşlı binlerce insanın uğrak yeri olan Kâğıthane Deresi, âşıklar için de bir buluşma mekânıdır.

Evliya Çelebi, Kâğıthane Deresi civarını İstanbul’un namlı mesireleri arasında kaydeder ve buraya “Lâlezar Mesiresi” adını verir. Kâğıthane lalesi denilen çeşit çeşit laleler burada yetişmektedir. Çelebi’ye göre lale vaktinde bu mesireyi görenlerin aklı perişan olur. Derenin iki tarafında çınar, kavak ve salkımsöğüt ağaçları vardır. Mesireye

¹⁹⁵ Fevzi Lütü (Karaosmanoğlu), “Musahabe”, *Yeni Mecmua*, 1 Teşrin-i Sâni 1923, Sayı 87.

¹⁹⁶ Levnî, bu betimlemeden hareketle geçit törenini resmetmiştir.

¹⁹⁷ Ünver, a.g.m., s. 439.

¹⁹⁸ Evliya Çelebi (Mehmet Zilli Oğlu), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yay. Haz. Mümin Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1986, s. 557.

gelen nice bin İstanbul dilberleri bu dereye girer. Mesire alanında Hüseyin Baykara sohbetleri edilir.¹⁹⁹

Evliya Çelebi Kâğıthane'yi tasvir ederken, Bayezid Han'ın buraya yaptırdığı ve Süleyman Han'ın kâgir hale getirdiği baruthaneden de bahseder. Nehir üzerinde çarkları ve dolapları olan baruthane Evliya Çelebi'ye göre tehlikeli bir yer olduğundan, seyredilmesi de hoş değildir. Bu sebeple Evliya Çelebi burayı yukarı tarafta bulunan Kâğıthane Tekkesi'nden izlemeyi uygun bulur. Aynı zamanda misafirhane olarak da kullanılan tekkedeki hoş sohbe insanların katılmasını salık verir.²⁰⁰

Kâğıthane çayırındaki Kuyumcular Mesiresi'nde Süleyman Han kanunu gereğince kırk senede bir toplanarak sohbet eden kuyumcu esnafı, üç yüz kese kadar masrafı bulunan mesire alanı için de yardımda bulunur. Kâğıthane vadisinde yirmi gün boyunca yaklaşık beş altı bin çadırla bekleyen bu insanlar, kuyumcubaşına çeşitli hediyeler sunar. İstanbullulardan bazıları ise Ramazan ayını karşılamak amacıyla Şaban ayının başından sonuna kadar Kâğıthane bölgesine çadırlar kurar. Bu eğlenceye “Şebbuk” adı verilir.²⁰¹

Evliya Çelebi, bölgedeki kâğıt yapımında kullanılan kâğıthanenin kefare zamanından kaldığından bahseder. Ayrıca bu dönemde Kâğıthane'de Hintlilere ait Kalenderhâne Tekkesi, Emir Güne Bahçesi Mesiresi, Cendereci Köyü Mesiresi, Çaybaşı Mesiresi, Süleyman Han'ın yaptırmış olduğu Su Kemerleri Mesiresi, bu mesirenin yakınında bulunan Sultan Osman Havuzu Mesiresi, bir ucu Alman Dağları'nda bulunan Istranca Dağları Mesiresi ile Selim Han Mandırası Mesiresi de bulunmaktadır.²⁰²

Gazeteci Mehmet Tevfik'in 1882-1883 yıllarında yayınladığı “*İstanbul'da Bir Sene*” isimli kitabı, İstanbul folkloru açısından son derece önemli bilgileri günümüze ulaştırır. İstanbul'da geçirdiği günleri aylar ile bölümlendiren Tevfik, kitabın üçüncü ayını Kâğıthane'ye ayırır ve bölüm başındaki “*Bahar Alemleri*” şiirinde,

“Gösterir bağ-ı gülşen-i İrem'i
Lâleler andırırdı câm-ı Cem'i”

¹⁹⁹ Koçu, a.g.e, s. 64.

²⁰⁰ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 558

²⁰¹ A.g.e., s. 559.

²⁰² A.g.e, s. 561.

diyerek dönemde Kâğıthane’de bulunan lalelerden bahseder.²⁰³ Okuyucunun Kâğıthane’yi tahayyül etmek için kendi tasviriyle yetinmemesini salık veren Tevfik, Kâğıthane Mesiresi’ni “*Ezcümle hâlâ zevk-i baharıyla, vesî vesî çemenzârıyla, kûşe kûşe şükûfe ve ezhârıyla hezârıyla, cûybârıyla muğtenem olduğumuz Mesire-i Kâğıthane, İbrahim Paşa devri mâmuriyetinin bakıyye-i âsârıdır,*” şeklinde tasvir ederek çiçeklerinin çeşitliliğine güzelleme yapar ve mesirenin İbrahim Paşa’dan kalan bir eser olduğunu yazar.²⁰⁴ Tevfik, “Mahbub Lale” olarak isimlendirilen bir lalenin bin altına satıldığı bilgisini *Cevdet Paşa Tarihi’nden* aktarır ve bu bilginin Mahmut Paşa Mahkemesi’nde kayıtlı olduğundan bahseder.²⁰⁵ Geceleri hava müsait olduğu zamanlarda Kâğıthane Mesiresi’ndeki laleazar içerisine birçok kaplumbağa salıverilip bu kaplumbağaların sırtlarına ince mumlar dikilir. “*Kaplumbağalar yürüdükçe, bu manzaranın temâşası ile kesb-i telezzüz edilirdi.*”²⁰⁶

Kâğıthane’deki en zevkli âlemin çağlayanların mehtabı olduğunu söyleyen Tevfik, Kâğıthane yolunda uyulan geleneklerden de bahseder. Mesireye araba ve kayıkla gidilebildiği gibi yaya olarak gitmek de mümkündür. Ancak Kâğıthane’ye gitmeden önce ziyaret için Eyüp’e uğranılması âdetendir. Erkekler cuma namazını eda ederken kadınlar da türbe bahçesinde biraz safa ederler. Beykoz’un paçası, Samatya’nın koyun ve kuzu başı, Eyüp’ün ise kebabı meşhurdur. Namazdan sonra insanların çoğu kebab, üzerine de bir miktar kaymak yer. Eyüp’ün çarşısında Kâğıthane seyri için nevalede eksik var ise tamamlanır ve sonrasında Kâğıthane’ye doğru yola çıkılır. Giderken dereye biten sazlardan çocuklara külah yapılır.²⁰⁷ Yere ihramlarını serip sahilin bir tarafında oturan hanımlar önlerine su sürahilerini, su taslarını ve yanlarına su sepetlerini koyup etrafı temaşa eder ve yiyip içip gönül eğlendirmekle meşgul olurlar.²⁰⁸

Kâğıthane’nin kayıkla yapılan avdeti pek hoştur. Herkes kayığına binmeye başlayınca dere kayıktan görünmez hale gelir. Bazen kayıklar o kadar sıkışır ki kürekler hareket edemez. “*Kimi kayıkta hânendegân-ı hoş âvâz, kiminde mükemmel saz, kiminde herkesin anlamayacağı naz ü niyaz!*”²⁰⁹ Biraz büyük olan çocukların başlarındaki

²⁰³ Mehmet Tevfik, *a.g.e.*, s. 77.

²⁰⁴ *A.g.e.* s. 82.

²⁰⁵ *A.g.e.*, s. 83.

²⁰⁶ *A.g.e.*, s. 84.

²⁰⁷ *A.g.e.*, s. 85.

²⁰⁸ *A.g.e.*, s. 86.

²⁰⁹ *A.g.e.*, s. 88.

saz külâh ve daha küçüklerin ellerindeki Eyüp oyuncakları da Kâğıthane eğlencesinin zevk mahsullerindendir. Nehirden ve karadan yapılan dönüşlerdeki kalabalık, Eyüp’e kadardır. Eyüp’ten sonra herkes kendi semtine yönelir ve kalabalık da böylece dağılır.

Kâğıthane’ye gidemeyip dönüşünü seyretmek için Fener ve Ayakapısı İskeleyi Meydanı’na inen ve orada topluca oturarak dönenleri seyreden kadınlardan dolayı lisan-ı avamda (halk dilinde) buralara “Bitli Kâğıthane” denir.²¹⁰

İstanbul’un seyir yerlerini anlatan Ali Rıza Bey, Kâğıthane’nin Damat İbrahim Paşa’nın mamur devrinin bakiyesi olduğunu yazar. İbrahim Paşa, mesirelerin imar ve tanzimi için pek çok himmetler sarf etmiştir. Haliç, Üsküdar ve Boğaziçi havalisinde Nevbün-yâd, Bâğıferah, Mirâbâd gibi isimlerle nice kâşaneler yaptırmış, Çırağan Yalısı’nı, Sa’dâbâd Kasrı’nı ve çağlayanları inşa ettirmiştir.²¹¹

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Lâle Devri Kâğıthane’sini şöyle anlatır:

*“İstanbul’un en meşhur seyir yeri Kâğıthane’dir. Çünkü diğer mesirelere göre şehre yakındır. İstenirse Beyoğlu tarafından bile yaya gidilip gelinir. Burada deniz, dere, çayır, orman gibi insanların hoşlandığı nimetlerin hepsi bir aradadır. Bu sebeple tabiatı sevenlerin aradığı bir yerdir. Sahası gayet geniştir. Hemen hemen İstanbul halkının üçte birini içine alır. O zamana göre tabii en kalabalık günlerde bile ziyaretçiler kendilerine oturacak ve eğlenecek yer bulabilirlerdi. Aynı zamanda yiyecek içecek ile gidip gelmek isteyenler için en az masraflı yerdir. Velhasıl Kâğıthane, herkesin işine ve kesesine uygun ve elverişlidir.”*²¹²

Hıdırellez’de şehrin üçte birinin geldiği eğlence mekânı olan Kâğıthane’de aynı zamanda İstanbul esnafının şal kuşanma törenleri yapılır ve Sultan Abdülaziz zamanından üçüncü sarayın inşasına kadar cirit oyunları oynanırdı. Kâğıthane aynı dönemde ok yarışmaları, pehlivan güreşleri, tulûat tiyatroları, tel cambazları, sünnet şöenleri, ayı ve köpek güreşleri gibi daha pek çok şenliklerin yeri idi.²¹³

İbrahim Paşa, sadrazam oluşunun akabinde (Nisan 1717) Kâğıthane Mesiresi’nde Sultan III. Ahmet için bir kır ziyafeti verir. Kâğıthane Deresi kenarında padişah ve devlet adamları için çadırlar kurulur. Gençler ve askerler at yarışı yapar, cirit oynar. Pehlivanlar

²¹⁰ A.g.e., s. 90.

²¹¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 90

²¹² Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Yay. Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, C. 11, s. 213.

²¹³ İrmak, *Osmanlı Belgelerinde Kâğıthane*, s. 28.

güreşir. Reşad Ekrem Koçu'ya göre Sa'dâbâd mamuresinin kuruluşuna ilk adım, bu ziyafetle başlar.²¹⁴

Dönemin müverrihlerinden Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizâde* isimli kitabına, *mah-ı mezbûrun on ikinci cuma günü Sa'dâbâd'da verilen çeşn-ü ziyafeti* (ziyafet yemeği) not düşürür. Bu ziyafete dönemin şeyhülislamı, vezir-i azamlar ve cümle devlet erkânı davet edilir. Şehriyâr-ı İskender-i iktidar III. Ahmet Hazretleri mükemmel bir asker alayı ile Sa'dâbâd'ı teşrif eder. Pehlivanların güreş müsabakaları behrâm-ı çarhı²¹⁵ hayran eyledikten sonra sıra piyade ve süvarilerin hünerlerini göstermelerine gelir. Sonrasında koşu için hazırlanan atlarla yapılan müsabaka, avamı ve havası ziyadesiyle eğlendirir. Yemekler sohbet eşliğinde yenir, hedâyâ-i behiyye (hediyeler) takdim edilmek suretiyle davetliler ikrama mazhar kılınır.²¹⁶

Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey, İstanbul'un eğlence mekânı olan Kâğıthane Mesiresi'ne gitme hazırlıklarının bir gün öncesinden başladığından, kuzu söğüşü, zeytinyağlı yaprak dolması, sütlü irmik helvası gibi soğuk yemeklerin zenginlerin uşakları tarafından taşınarak Kâğıthane'ye götürüldüğünden ve giderken kâh zengin ve kâh orta halli olan bu insanların kayığa binme adaplarından bahseder: Dönemde Kâğıthane'ye gidenlerin çoğu Eyüp yolunu tercih eder. Kâğıthane'ye kayıkla gitmek isteyenler zarif kayıklar yaptırır, kayıkları olmayanlar ise cuma günü için hususi kayık kiralar. Gençler, bu narin sandallarda kürek çekmeye ziyadesiyle özenir. Cuma günlerinin eğlence mekânı olan Kâğıthane'ye gidecek olanlar, o gün erkenden hazırlıklarını görürler. Tabanlarına güvenenler yaya olarak, karadan gidecek olanlar araba ve binek hayvanlarına, denizden gidecekler kayıklarına binerek Kâğıthane'nin yolunu tutar. Çalgıcı, satıcı ve dilenciler herkesten önce giderek müşterilerini orada bekler. Kâğıthane'nin birinci köprüsünden içeriye doğru olan sahilinin bir tarafı kadınlara, diğer tarafı erkeklere ve iç kısmındaki top ağacın altı ise arabalıları ayırılır. Bu civarda herkes beğendiği yere yerleşir, gezip yürüyerek keyfine bakar. Çayırılar baştan başa insanlarla dolar. Derenin iki sahili de kayıklarla dolu olduğundan buralara yanaşmak mümkün olmaz, kayıkları olduğu yerden hareket ettirmek de hayli zor olur.²¹⁷

²¹⁴ Koçu, *a.g.e.*, s. 64.

²¹⁵ Merih Yıldızı, Mars. Bk.: <http://www.lugatim.com/s/behram>

²¹⁶ Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli III*, (Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer) İstanbul: Klasik Yayınları, 1.B., 2013, s. 1388-1389.

²¹⁷ Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 111.

Kâğıthane eğlencelerini kitabında farklı bir başlıkla değerlendiren Ali Rıza Bey, insanların bu mesire alanına gelme nedenlerini de kategorize eder. Ali Rıza Bey'e göre Kâğıthane Mesiresi'ne insanlardan bazıısı iyi vakit geçirip tabiat güzelliğinden istifade etmek, bazıısı da halka zengin görünmek ve kendini erbab-ı servetten tanıtmak için gelir. Bazı yakışıklı gençler yüksek tabakadaki hanımlara kendilerini beğendirmek, her rast geldiği kadına harf-endâzlıkta²¹⁸ bulunan bazı hevâperestler ise arabalar kalkıp göz gözü görmemeye başladığı zaman göz ucuyla hanımlara işaret vermek için gelirler. Hanımlara işaret veren hevâperestlerden bazıları bu tecavüzler karşılığında, şemsiyenin kendi taraflarına indirilmesi suretiyle cevap-ı hakaret alırlar.²¹⁹

“Çopur yüzü kapısız uşaklar, yan bastı, dal fesli ve kovalı (bir tür şalvar) çuha şalvarlı esnaf eşbehleri, beyaz dizlikli çapraz yelekli, bağı baldırı çıplak tulumbacı kabadayıları kartal kanat, saltamarkalı, başında yardan ayrıldım biçiminde ipekli mendil sarmış daltaban kaldırım hovardaları ve daha bunlara mümasil birtakım pespayeler kadınlara söz atmakla kalmazlar, elleriyle taaruzda bulunurlar, türlü kepezelik ederler. (...) Çilekçi, portakalçı, kuru kuzu kestaneci, helvacı, macuncu, muhallebici, dondurmacı, kalbur içinde kara üzümle karışık leblebici, sigara kâğıdı ve kibrit satan Yahudi çocuklara sâmia-hıraş sedalarıyla halkı iz'aç ederler. (...) İz'açlarından kurtulmak için saray ve konak arabalarından serpilen ufak paraları kapışırken dilenciler gırtlak gırtlığa boğuşurlar.”²²⁰

Derenin erkekler bölümüne konumlanan seyircilerinden bazıları çingene kadınlara dans ettirirken bazıları da hokkabaz veya ayı-maymun oynatır. Bulgarlara şişme gaydalar çaldırıp hora teptirenler de vardır. Modanın tüm inceliklerini kendi üzerlerinde sergilemek için terzilerin elbise modellerini dikkate alan asrın modern beyleri, Kâğıthane'nin bu manzarasını barbarlık addeder. Mavi yeldirmeli, kazan kulpu rastıklı, alınları benli, parmakları kınalı Ayvansaray, Sulukule yosmalarının ellerini çırpıp arsızca gülerek “Beyefendiler, Kâğıthane sefası, şarkı söyleyelim,” diyerek göbek atmaları sonucunda bahşiş almadan gitmemeleri, bu centilmen beyleri bir kat daha asabileştirir.²²¹

Saat on sularında, akşam ezanına iki saat kala öncesinde zaptiyeler gelerek seyircileri dönüş için uyarır. O zamanı hatırlayanların bildiği üzere Kâğıthane dönüşü cemiyet halinde yapılır ve asıl eğlence dönüş yolunda yaşanır. Hatta Kâğıthane'nin bu dönüş halini seyretmek için ecnebler sandal ve kayıklarla, sefaret takımları ise elçi

²¹⁸ Söz atan; dokunaklı, haysiyete ilişkin söz söyleyen. Bk.: <https://www.luggat.com/harf-endaz/1/1>

²¹⁹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 113.

²²⁰ A.g.e., s. 114.

²²¹ A.g.e., s. 115.

kayıklarıyla gelirler. Boğaziçi'nin büyük Alamana kayıkları allı yeşilli bayraklar ve rengârenk kâğıt fenerlerle donanır. Birtakım musiki müntesipleri kayık ve sandalları birbirlerine yanaştırarak fasla başlar. Atlılar ve arabahılar yollarda kâh durup eğlenir kâh yola devam eder. Ahenk namına her kafadan bir ses çıkar ve hayhuylar dünyayı tutar.²²²

C. III. AHMET DÖNEMİ ŞİİRLERİNDE KÂĞITHANE

III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa tahtta kaldıkları dönem boyunca kültüre, sanata ve edebiyata yakın ilgi gösterir ve şairleri himaye etmeye devam eder. Sultan III. Ahmet “Necip” mahlasıyla şiirler yazdığı gibi Sadrazam İbrahim Paşa'nın da gazelleri vardır. Diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde eğitilmiş, sanat ve bilim alanında yetenekli olan şairler İmparatorluğun merkezine akar. Siyasi gücün bu dönemde büyük oranda kaybedilmesine ve mali alanda birtakım sıkıntılar yaşanmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu edebi ve kültürel sahada olumsuzluklardan etkilenmez.

Bu dönemde yazılan Divan şiirlerindeki mekân tasvirleri arasında pek çok mimari yapı bulunur. Yapı ve yapıyı çevreleyen dış mekân tasvirleri birçok şiirde yer alır. Bu şiirlerden bazıları mekânın imarına tarih düşürmek, bazıları ise şairin yapıya verdiği önemi belirtmek amacıyla yazılmıştır. Sebebi her ne olursa olsun bu şiirler, ilgili mekânlar hakkında bilgi edinme imkânı doğurur. Fakat Divan şiirinin sembolik yapısı ve mazmun içeren sanat anlayışından dolayı mimari yapıların tasvirine dair bilgi edinebilmek, ancak Divan şiirindeki çift anlamlılığı çözebilmekle imkân bulur.²²³

Bu yüzyılda Divan şiirinde Nabi'nin etkisi devam eder. Nabi ve Sabit ile başlayan Divan edebiyatında yerli unsurların kullanılması anlayışı, Lâle Devri'nde yeni yapılan imar faaliyetlerinin ve yaşanan eğlencelerin şiire yansıtılmasıyla devam eder. Yerleşme akımı Divan şiirinde olduğu gibi dönemin diğer edebi eserlerinde de görülür. Dönemde yazılan mesnevi, şehrengiz, tarih, münşeât, suriyye gibi türlerde halkın yaşayışı ve adetlerine yer verilir; dönem içerisinde kullanılan deyim ve atasözleri bu eserlerde

²²² A.g.e., s. 116.

²²³ Kutlar, *Sâ'dâbâd Şiirlerinde Mekân*, s. 95.

zikredilir.²²⁴ Lâle Devri'nde şiirin konusunu, yaşanan sefahat, lüks ve coşkunluğun sonucu günlük hayat ile aşk oluşturur.

Bu dönemde Şair Nedim, tüm varlığıyla İstanbul'u yaşayan ve adeta parçalar halinde tasvir eden şairlerdendir. Nedim'in şiirlerinde İstanbul'un içselleştirildiği ve canlı bir atmosfer içerisinde huzur veren bir şehir olarak solunduğu görülür. Nedim olmadan İstanbul'un mevsimlerini, bayramlarını, güzellerini, şehirlilerin yerli hayatını hatırlamak pek mümkün değildir.²²⁵

Nedim'e kadar İstanbul'un neredeyse tasvir edilmemesi, belirli yerlerin ise çok az tasvir edilmesi durumunu Narlı, Taşlıcalı Yahya'nın "*Biz Firavunlar gibi büyük binalar yapmayız*" şiiriyle açıklar. Şiir, hem İstanbul evlerinin dayanıksız malzemelerle yapılmasının nedenini hem de bir inanca dayanan mimari estetiğin temelini gösterir.²²⁶

Nedim'in günlük hayatın verdiği zevkleri coşku ve incelikte söyleyiş tarzı, sonradan gelen bazı şairler tarafından bayağılığa dönüşmüştür. On sekizinci yüzyılda manzum tarih, şarkı ve nazire geleneği belirgin şekilde artar. Halk şiirinin etkisiyle murabba türü, şarkı türüne dönüştürülür ve kimi günümüze değin ulaşmış olan bu şarkılar, geniş halk kitleleri tarafından benimsenir.²²⁷

Yüzyılın başında kasidede Nef'i ve gazelde Nabi en çok tanzir edilen şairler olmasına karşın, Nedim yeni bir sesle ortaya çıkar ve en çok tanzir edilen şair olur. Bu olayda Lâle Devri hayatının ve Nedim'in İbrahim Paşa tarafından düzenlenen şiir ve eğlence meclislerine katılımının katkısı şüphesizdir.

Mahallîleşme, dilde sadeleşme ve İstanbul Türkçesinin şiire sokulması, dönemin belli başlı özelliklerindendir. Şiir dilinde yaşanan sadeleşme, nesir dilinde de yaşanır. Lâle Devri'nde Şehzâde İbrahim'in doğumuna tarih düşüren şiiri dolayısıyla padişah

²²⁴ Aypay, *Nahîfî Süleyman Efendi Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, s. 10.

²²⁵ Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 177.

²²⁶ Narlı, a.g.e., s. 44.

²²⁷ Lâle Devri'nde bestelenen şarkılar için Bk.: Arzu Kopuz, *Lâle Devri Bestekârları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Mayıs, 1996.

tarafından kendisine “Reis-i Şâiran” unvanı verilen Osmanzâde Taib (öl.1724) ve Sadi Çelebi münşeâtları, dönemin sadeleşme çabasının belirgin özelliklerini taşır.

18. yüzyılın başında Damat İbrahim Paşa’nın gayretleriyle oluşturulan bu barış ve istikrar döneminde düzenlenen helva gecelerine ve Sa’dâbâd eğlencelerine devlet ricalinin yanı sıra şairlerin de katıldığı²²⁸ dönemde yazılan şiirlerden anlaşılmaktadır.²²⁹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey “*Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*” isimli kitabında, İbrahim Paşa’nın helvahaneden²³⁰ yetişme Nevşehirli bir adam olduğu halde irfan, zarafet ve hüsn-i tabiat sahibi olduğunu yazar. Paşanın zevk ve taraba olan meyli, alimlere hizmeti ve ilim erbabına rağbeti yönüyle zamanında pek çok şair ve irfan sahibi insan yetişmiştir. Ragıp Paşa’nın “Haşmet”ine mukabil, İbrahim Paşa’nın da Nedim gibi bir Nedîm-i hânegîsi²³¹ vardır. Seyyid Vehbi,²³² Müverrih Raşit ve bir ara vakanüvis olup sonrasında şeyhülislam olan Küçükçelebizâde Asım İsmail Efendi de İbrahim Paşa’nın ev halkından saydığı şairlerindendir.²³³

Dönem şairleri Ramazanlarda ve mübarek sayılan günlerde, şiddetli kış ve yaz mevsimi gibi vesileler ile Sa’dâbâd, Hüsrev-âbâd, Ferah-âbâd, Neşet-âbâd ve Hümayun-âbâd gibi mahallerde yapılan gezilerde ve kış geceleri yapılan helva sohbetlerinde edilen zevk-ü sefalarda kasideler takdim edip İbrahim Paşa’dan pek çok caize ve ihsanlar alırlardı. İbrahim Paşa, cömertliğinden dolayı gerek bu zikredilen şairlere gerekse diğer

²²⁸ Kâmi (öl.1723), Nâzım (öl.1727), Rasih (öl.1731), Vahit (?-?), Mahtumi (öl.1732), Arpaeminizâde Sâmi (öl.1733), İzzet Ali Paşa (öl.1735), Seyit Vehbi (öl.1737), Âtîf Efendi (öl.1742), Mirzâzâde Sâlim (öl.1743), Neyli Ahmet (öl.1748) gibi isimler, dönemin belli başlı edebiyatçılarıdır. Bk: Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, İstanbul, 1986, C.12, s. 7334.

²²⁹ Nedim, a.g.e., s. 10.

²³⁰ Helvahane, sarayda reçel, şurup, macun gibi tatlılar yapılan yere denir. Matbah-ı Âmirane’nin şubelerindendir. Nevşehirli İbrahim Paşa’dan başka Köprülü Mehmet Paşa da bu ocaktan yetişmiştir. Bk.: s. 92.

²³¹ Hânegî: Evde yaşayan, ev halkından olan

²³² Ali Rıza Bey, merhum Naci’nin “Seyyid Vehbi’nin âsârı şâyân-ı mütalâadır.” Ve Ziya Paşa’nın “Vehbi-i Kadim nüktedandır.” Sözlerini tasdik ettiğini fakat “Asrında reis-i şâirândır.” Hükmünde tereddüt ettiğini, Sümbülzâde Vehbi ile karşılaştırıldığı takdirde kendisini orta dereceli şairlerin büyüklerinden addetmek gerektiğini ifade eder. Bk. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı, s. 93.

²³³ Bu zikredilen şairlerin yanı sıra Tâib Ahmet Efendi, meşahir-i ulemeden (alimlerin meşhurlarından) Fetva Emini Selim Efendi, şuarâ tezkiresi sahibi Mirzâzade Salim ve diğer Mirzâzade Benli Ahmet (Neyli) ve meşhur şarih-i mesnevi (mesnevi şerh edici) Nahîfî,²³³ meşhur Defterdar Atîf, dönemde vezirlik rütbesini kazanan İzzet Ali Paşa, Habeşizâde Rahîmî, Rahmî-i Kırîmî, Edirneli Kâmi, Afvî, Şehdî, Yekçeşm Dürri, Hasan Şâkir Bey, Salim Trabzonî, Ali Rıfâtî Bey, İffetî, Lem’î, Hâlîl Ağa, Kâşif, Fâiz (Yirmisekiz Çelebi Mehmet), Vâsîf (Abdullah), Kelîm, Seyyid Câzim, Suyolcuzâde Hattat Necîbâ, naat söyleyen şair Nazîm, meşhur Sami, Edip, Faiz, Feyzî, Fevzî, Vâsîf (Mehmet Emin) Macit, Şerif Abdullah, Hâsim, Hasip, Resîm gibi şairler de İbrahim Paşa dairesinin müntesibi idiler. Bk. A.g.e., s. 93.

ilim-irfan ve sanayi-i nefise erbabına ziyadesiyle ikramda bulunurdu. Kâğıthane yakınında bulunan Alibeyköyü'nün yeniden imar edildiği ve mesireye Padişaha atfedilen bir isim bulunması arzu edildiği zaman buraya Müverrih Raşit tarafından “Hüsrev-âbâd” ismi bulunmuş ve bu isim İbrahim Paşa tarafından beğenilerek yalnızca bundan dolayı Raşit’e pek çok hediye verildiği rivayet olunmuştur.²³⁴ Sultan III. Ahmet neslinden doğan bir şehzade için Tâib Ahmet Efendi’nin şiirine düşürdüğü tarihin padişaha arz olunması ile Tâib Ahmet Efendi “Sultânü’ş-şuarâ” (şairlerin sultanı) unvanı ile yüceltilmiştir.²³⁵

Dönemin en önemli şairi şüphesiz Nedim’dir. Nedim, Osmanlı şairleri içerisinde yaşadığı dönemle birlikte anılan ender şairlerdendir. Lâle Devri’nde Nedim ile birlikte yaşayıp dönemi eserlerine yansıtan başka şairler de olmasına karşın, bu devri Nedim kadar iyi tasvir eden, devrin ruhunu onun kadar iyi şiirlerine yansıtan başka biri yoktur.²³⁶ Tanpınar’a göre onun yaratılışındaki nadir rastlanan Allah vergisi zarafet başka bir şairde görülmez.²³⁷

18. yüzyılda İstanbul’un mesire yerlerini tasvir etme ve şiirlere yansıtma geleneği Nedim ile daha farklı, daha canlı bir şekilde ön plana çıkar. Dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa’ya her fırsatta gazel ve kasideleriyle bağlılığını ifade eden Nedim, dönemin tercüme heyetinde görev alarak hamisine destek verir.²³⁸ Sarayın seçkin kişilerinin bulunduğu ortamlara sık sık katılır ve bu meclislerde yaşananlar en ince detaylarına varana dek Nedim’in şiirlerinin konusu olur. Helva sohbetleri ve elden ele gezen şarap kadehleri eğlencenin ve Nedim şiirinin başlıca unsurlarıdır.

Dönemdeki imar faaliyetlerinden duyulan sevinç de Nedim’in şiirlerine yansır. Şair, imar faaliyetlerinin önemini şiirleriyle destekler. Ahmet Refik, Nedim hakkında:

“Nedim en mutlu günlerini Kağıthane’de, Sa’d-âbâd’da, Cağaloğlu’nda, Ferah-âbâd’da, Kuru Çeşme’de, Kasr-ı Süeyyâ’da, Vefâ Bahçesi’nde, Bağ-ı Ferah’da geçirdi. Kağıthâne’de yapılan Sa’d-âbâd’ı, civarındaki Hayr-âbâd’ı, Kasr-ı Cinân’ı, Cısr-i Sürûr’u, Tavanlı Köprü’yü, Alibey Köyü’nde Hürrem-âbâd’ı, Beşiktaş’taki Saray-ı

²³⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı, s. 94.

²³⁵ A.g.e., s. 93.

²³⁶ Nedim Divanı, (Yazı, Nedim Divanı Girişinde Yayınlanmıştır.), s. 11.

²³⁷ Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, s. 177.

²³⁸ A.g.e., s. 4.

Âsâft'yi, Üsküdar Salacak civarındaki Şeref-âbâd'ı, Defterdar burnundaki Neşed-âbâd kasırlarını şiirlerinde tasvir eyledi.”²³⁹ der.

Tanpınar ise Nedim için, “*XVIII. asrın yarımında Türk şiirinin orkestrasında birdenbire uyanmış olan bu muhteşem ses, memleketteki fikir hayatı müsait olsaydı şüphesiz bütün edebiyatımızı değiştirdi. Buna imkân bulmadığı için sadece bir mevsim, bir nevi hususi bahar olarak kaldı.*” demiştir.²⁴⁰

Lâle Devri’nde yazılan şiirlerde, şairlerin genellikle Sa’dâbâd Sarayı’nı ve Sa’dâbâd’ı birlikte tasvir ettiği görülür. Buna karşın sarayın inşası ve imar faaliyetlerinden önce Kâğıthane hakkında yazılan şiirlerin sayısı oldukça azdır. Şiirlerdeki tasvirlerin çoğunluğu, kasrın yapım sonrası imar faaliyetleri ve mekânın anlatımıyla alakalıdır.²⁴¹ Sa’dâbâd Sarayı’nın ve çevresinin anlatımı üzerine yazılan şiirler genellikle simgelerden oluşur. Bu simgeler içerisinde başta cennet olmak üzere pek çok dini ve efsanevi mekân, kişi, olay ve yer anlatılır.²⁴²

Şiirlerde yeryüzü cenneti olarak tasvir edilen ve benzersiz olduğu belirtilen Sa’dâbâd’daki “Cedvel-i Sim” isimli mermer kanal hakkında Nedim şu beyti yazar:

*“Cedvel-i Sîm içre âdem binse bir zevrâkçeye
İstese mümkün varılmak cennetin tâ yanına.”*²⁴³

Beyte göre Nedim, Cedvel-i Sim’den binilen bir kayıkla cennete gidilebileceğini ifade eder. Cennetin minyatürleştirilip Sa’dâbâd’a yerleştirildiğini söyleyerek mekâna cennete ait nitelikler yükler. Yine başka bir beyitte Nedim, Cedvel-i Sim’in eşsiz güzelliği karşısında dilberlerin onu seyretmeye can attığını ifade eder:

*“Görmüş mü kimse Cedvel-i Sîmin nazîrini
Dil-berler atsa seyrine onun aceb mi cân”*²⁴⁴

²³⁹ Altınay, *Osmanlı Alimleri ve Sanatkarları*, s. 207.

²⁴⁰ Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 178.

²⁴¹ Kutlar, *Sâ’dâbâd Şiirlerinde Mekân*, s. 97.

²⁴² A.g.m., s. 115.

²⁴³ Nedim Divanı, s. 192-193.

²⁴⁴ A.g.e s. 87.

Nedim, Sa'dâbâd Kasrı'nı anlatırken kasrın önünde bulunan ve kendisine Kevser suyunu hatırlatan havuzdan, fiskiyelerden ve ejderha şeklindeki çeşmeden de bahseder.

*"Andırır kasr-ı cinânı bu dil-i nâ-şâda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'd-âbâda
Düşürür kevseri ol havz-ı dil-ârâ yâda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'd-âbâda..."*²⁴⁵

*"Bak Sitanbûlun şu Sa'd-âbâd-ı nev-bünyânına
Âdemin cânlar katar âb u havâsı cânına..."*²⁴⁶

Nedim, yukarıda zikredilen beyitle başlayan "*Berâ-yı Sitâyîş-i Sa'd-âbâd*" isimli kasidesinin nesib bölümünde mealen şunları söyler:

*"Ey saba rüzgârı! Bu kadar zamandan beri İran'ı, Turan'ı gezip durursun. Hiç onun bu cihanda misline tesadüf ettin mi? İnsaf et; başka bir benzeri varsa onun yanına konulsun. Ondaki bu ruh açlığının sebebini bilmiyordum. Ama galiba Hızır onun fıdanlığına ebedî hayat tohumu ekmiş olacak. Eğer bir ok temrenine onun bir katresini sürseler uzun bir servi olur çıkardı. Oradan esen bir rüzgârın yolu cehennemine ateşlerine uğrayacak olsa o dumanlar birer sümbül haline gelirdi. Orada baharın coşkunu o kadar feyzli olur ki bu gök kubbesinde onun dalgalanmaları duyulur. Dağlar deli bülbülün feryadına ses verdikçe kırları renk renk ahenkle doldurur. Şadırvanın yoluna uğrayan suların sesi müstecab dualar gibi göklere yükselir. Ah, imkân olsaydı da: "Hiç sizde böyle müşk bulunur mu?" diye toprağının bir parçasını Hoten Hakanına götürebilseydim..."*²⁴⁷

Sa'dâbâd Sarayı ve civarındaki köşkler inşa edildiği dönemde Osmanlılar ile Şii Safeviler arasında geleneksel bir husumet ve rekabet mevcuttur. Sünni İslam'ın savunucusu III. Ahmet, Safevi Şahı'nın tahttan indirilişini kabul etmek yerine bölgeye olan arzularını beyan eden bir dille niyetinin Kızılbaşların lideri Şah Sultan Hüseyin ile savaşmak olduğunu ima etmiştir.²⁴⁸ Yaşanan Osmanlı-Safevi rekabeti ve Sa'dâbâd Sarayı'nın yapım süreci, dönemin saray şairi Nedim'in (1681-1730) şiirlerine şu şekilde yansır:

*"Gel hele bir kerrecik seyr et göze olmaz yasağ
Oldu Sa'd-âbâd şimdi sevdiğim dağ üstü bâğ
Çâr-bâğ-ı İsfahânı eylemişdir dağ dağ
Oldu Sa'd-âbâd şimdi sevdiğim dağ üstü bâğ..."*²⁴⁹

²⁴⁵ A.g.e, s. 201.

²⁴⁶ A.g.e, s. 78.

²⁴⁷ Çelebi, a.g.e., s. 220.

²⁴⁸ Erimtan, *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, s. 84.

²⁴⁹ Nedim Divanı, s. 79.

Şiirde okuyucuyu Sa'dâbâd'da gezintiye davet eden Nedim, çevrenin güzelliğini vurguladıktan sonra İsfahan'daki Çehâr Bağ bahçelerinin Sa'dâbâd'ın yanında sönük kaldığını yazar. Şiir, Damat İbrahim Paşa'nın hamiliğine bir güzelleme olmakla birlikte Safevilerin İsfahan'daki eserlerine meydan okuyan bir methiyedir.

Yeni imar edilen Sa'dâbâd gibi bir yer daha olmadığını söyleyen Nedim, bu ferahlatıcı köşkün bir Anka kuşu kanadı gibi yükselmiş olduğunu ve Tuba ağacı gibi boy veren eşsiz bir sevgili gibi âşıklara naz ettiğini söyler:

*“Var mı bir yer sahn-ı Sa'd-âbâd-ı nev-peydâ gibi
Evce çıkmış bir müferrih kasr per-i 'ankâ gibi
Kad çeküp her bir nihâl-i tâzesi tûbâ gibi
Nâz eder 'uşşâkına mahbûb-ı müstesnâ gibi”*²⁵⁰

Sa'dâbâd, aşğın kederli gönlüne cennet köşklarini hatırlatır. Havuzu ise Kevser suyunu hatıra getirir. Aşğın bu durumda Sa'dâbâd'a gitmemesi mümkün müdür?

*“Andırır kasr-ı cinânı bu dil-i nâ-şâda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'd-âbâda
Düşürür kevseri ol havz-ı dil-ârâ yâda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'd-âbâda”*²⁵¹

Nedim'e göre bayram günleri, yapılan Sa'dâbâd gezintileriyle bambaşka bir güzelliğe bürünür. Her köşeden ay ve güneşler çıkar. Nedim, Sa'dâbâd sefasının eşsizliğini şu beyitlerle ifade eder:

*“İyd gelsin bâ'is-i şevk-i cedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre iyd olsun da gör
Gûşe gûşe mihrlar mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre iyd olsun da gör”*²⁵²

Nedim, beyitlerinde dönemde yapılan alay törenlerinden de bahseder: “Meğer zalim kaçıp Sâ'dâbâd'a dek gitmiş. Şevketli Hünkarın alay törenini seyretmiş.”

“Meğer zâlim kaçıp nenhaca Sâ'dâbâda dek gitmiş

²⁵⁰ A.g.e., s. 206.

²⁵¹ A.g.e. s. 201.

²⁵² A.g.e. s. 190.

Temâşâ eylemiş âlâyını şevketlü hünkârın”²⁵³

Şimdi Sa’dâbâd’a bak, eskisinden güzel değil mi? Baksana, dünya bile eski bildiğin dünya değil mi?

*Şimdi Sa’d-âbâda bak evvelkinden a’lâ mıdır
Gör hele dünyâyı eski bildiğin dünyâ mıdır
Bu görünen bir müzeyyen kasr-ı müstesnâ mıdır
Yohsa nehr-i cennet üzre cizr-i nev-peydâ mıdır*”²⁵⁴

Dönemin önemli şairlerinden bir diğeri de Seyyid Vehbi’dir. Seyyid Vehbi, Sultan III. Ahmet’in şehzâdeleri Süleyman, Mustafa, Mehmet ve Bayezid’in sünnet düğünleri ve Sultan Mustafa’nın kızı Ayşe ile Ağrıboz Muhafızı İbrahim Paşa’nın ve Emetullah Sultan ile Osman Paşa’nın 1720²⁵⁵ tarihinde yapılan evlenme merasimlerini izlemiş ve bu izlenimleri sonrasında “*Sur-nâme*” isimli mensur eseri yazmıştır.²⁵⁶ Bu eser, İstanbul’un mahallî ve örfî özelliklerini anlatması bakımından önemlidir. Başta Sultan III. Ahmet’in şehzâdeleri olmak üzere beş bin fakir çocuğun sünnet düğününü tasvir eden eser, mensur olmakla birlikte manzum parçalar da içerir.²⁵⁷ Sûr-nâme’de²⁵⁸ düğün, davet-nâmeler, Ok Meydanı’na kurulan otağlar, şehzâdelere sunulan hediyeler, çayırların renk ve şekilleri, muhtelif meslek grubundan seçilen kişilere takdim edilen ziyafetler, esnaf alayları, alayların geçtiği yollar, oyunlar, sünnet töreninin yapılış şekli hatta düğünün on birinci günü yağan yağmurdan para serpmelere kadar pek çok olaya etraflıca yer verilir.²⁵⁹

Seyyid Vehbi’nin aynı dönemde Sadrazam İbrahim Paşa’nın emriyle Pasarofça Antlaşması (H.1130/ M.1718) hakkında kaleme aldığı ve manzum risale niteliği taşıyan bir diğeri ise “*Sulhiyye*”dir. Vehbi bu risalede Varadin yenilgisini ve Belgrad’ın kaybedilişini yazar. Ardından da Sadrazam İbrahim Paşa sayesinde bu durumun barışla sonuçlandığından bahseder.

²⁵³ A.g.e. s. 198.

²⁵⁴ A.g.e. s. 191.

²⁵⁵ (H. 1132)

²⁵⁶ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde 7, Topkapı Sarayı Müzesi’nde ise 6 nüshası bulunan eserin başka kütüphanelerde de nüshaları bulunmaktadır.

²⁵⁷ Hamit Dikmen, “Seyyid Vehbi’nin Hayatı, Eserleri ve Sanatçı Kişiliği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, Sayı 1, Ocak-Haziran 2004, s. 173.

²⁵⁸ Sûr-nâme, Reşat Ekrem Koçu tarafından özet halinde yayınlanmış olup Ahsen Tuba Kaynarca Sûr-nâme üzerine yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

²⁵⁹ Dikmen, a.g.m, s. 174.

*“İlâhî ‘ömrin eîzûn eyle İbrâhîm Paşa’nuñ
Odur âsâyişine bâ‘is ü bâdî bu dünyânuñ
Derûnîdür sözüm ‘ömrümi zammet ‘ömrine anuñ
Budur senden niyâzı dâ‘imâ Vehbî-i şeydânuñ”²⁶⁰*

Döneminde Lâle Devri’ni anlatmadaki en usta isim olan Nedim’in takipçisi olan isimlerden biri de İzzet Ali Paşa’dır. İzzet Ali Paşa’nın Lâle Devri’nde lalelere gösterilen ilginin önemli bir göstergesi olarak da nitelendirilen “*Ebyat-ı Lale*” başlıklı altmış dört beyitten oluşan divan şiiri, lalelere verilen isimlere ve az da olsa toplum hayatına değinir. İzzet Ali Paşa, “lale” redifli kasidesinde Sultan III. Ahmet’i metheder. Laleleri geceleyin gül bahçesinde safları süsleyip seher vakti kışı bozguna uğratan askerlere benzettiği şu matla ile kasideye başlar:

*“Sahn-ı gülşende olup gice saf ârâ-lâle
Seheri oldu şikest-aver-i sermâ lâle”²⁶¹*

Kâğıthane’nin güzelliğinin Devletâbâd’da (Hindistan) ipekten yapılmış bir kumaş üzerine çizilmiş bir resim gibi görüldüğünü söyleyen Lâle Devri şairi Nahîfî, Sa’dâbâd’ın orada İrem Köşkü gibi olduğundan bahseder:

*“Döndi Kâğıd-hâne bir âbâd-i levh-i dil keşe
Oldı Sâ’d-âbâd anda sûret-i Kasr-ı İrem”²⁶²*

Nahîfî’ye göre dünyayı gezip dolaşmadıkça buranın değerini anlamak mümkün değildir:

*“Görmedikçe kasr-ı Sâ’dâbâdı bilmezsin nedür
İster isen Mısr u Şâm u hutta-i Bağdâdı gör”²⁶³*

Sa’dâbâd, Rûm diyarına bir parlaklık verir:

“Hutta-i Rûma gelüp revnâk-ı tâze şimdi

²⁶⁰ A.g.m., s. 175.

²⁶¹ Kutlar, *Folkloristik / Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, İzzet Ali Paşa Divanında Lale ve İstanbul Lalesi İsimleriyle İlgili Bir Dizin Denemesi*, s. 253.

²⁶² Aypay, Nahîfî Süleyman Efendi Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı’nın Tenkitli Metni, s. 86.

²⁶³ A.g.m., s. 86.

Düşdi Hind ü Aceme hasreti Sâ'd-âbâdun ²⁶⁴

Nafîhî, III. Ahmet'e sunduğu kasidedeki şu beyti ile Sa'dâbâd'ı metheder:

*"Kasr-ı Şîrîni bu cûy-i sâf içinde gösterir
Gör ne san'atler eder ashâb-ı isti'dâdı gör"* ²⁶⁵

266

Şekil 7: Kâğıthane Deresi

²⁶⁴ A.g.m., s. 86.

²⁶⁵ Çelebi, a.g.e., s. 223.

²⁶⁶ İstanbul Araştırmaları Enstitüsü (http://katalog.iae.org.tr/arsiv/FKA_001151.jpg)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRK EDEBİYATINDA KÂĞITHANE

A. YENİ TÜRK EDEBİYATINDA MEKÂN

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Türk edebiyatı, Batı romanlarının Türkçeye çevirisi yoluyla taklit edilmesi sonucu roman ve hikâye türüyle tanışır. Türk edebiyatında roman, Batı'da olduğu gibi ekonomik ve toplumsal koşulların etkisiyle oluşmaz: O, Batılılaşmanın ve modernleşmenin bir parçasıdır.²⁶⁷

Tanzimat yazarlarının Batı'daki gelişmeleri takip etmeleri ve Türk edebiyatında uygulamaya başlamalarıyla mekân olgusu değişerek destan, halk hikâyeleri ve mesnevîlerde olduğundan farklı bir anlama bürünür. Bu mekân dış dünyada karşılaşılan bir yer olabileceği gibi soyut bir mekân da olabilir; yapıyı oluşturan bir öge olmasının dışında simgesel bir anlam da taşıyabilir.

Tanzimat Dönemi'nde Batı edebiyatından yapılan çevirilerin etkisiyle, mekân kavramı somutlaşır. Kurguya giren bu somut mekânlar çerçevesinde üretilen edebi metinler henüz tecrübe aşamasında olmaları sebebiyle deneme niteliğindedir. Epik anlatılardan romana geçiş türleri olarak vasıflandırabileceğimiz Tanzimat Dönemi anlatıları, birtakım kurgusal noksanlıklar barındırır. Altı asırlık bir geleneğin etkisinden sıyrılmak dönem yazarları için kolay değildir.²⁶⁸

Servet-i Fünun Dönemi'ne gelindiğinde olay örgüsünde kullanılan mekân işlevsellik kazanır ve karakterin algısı ile yaşantısını ifade etmede vazgeçilmez bir unsura dönüşür. Mekân, kurguda yer alan kişinin kimliğini tasvir etmede oldukça önemlidir. Mekânlarla kişiler arasında ilişki, mekânla olay arasında ise bütünlük vardır.²⁶⁹ Romanlarda mekân genellikle İstanbul olup kapalı mekânlardan bahsedilmesi²⁷⁰

²⁶⁷ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, 26. Bas., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 9.

²⁶⁸ Yeliz Akar, "Mekânın Poetiği Bağlamında Mehmet Rauf'un Eylül Romanı", *Romanda Mekân*, 1. B. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 47.

²⁶⁹ Gahranmanlı, a.g.m., s. 82.

²⁷⁰ Ali İhsan Kolcu, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, 8. B. Konya: Salkımsöğüt Yayınları, 2014, s. 260.

dolayısıyla olay örgüsü içerisinde İstanbul'un pek çok semtindeki köşk, konak ve yalılarda yaşanan hayatlara yer verilir.²⁷¹

Roman kurmacasında “açık mekân” çerçevesinde yer alan mekânlar, çoğunlukla İstanbul'da bulunur. İstanbul'un fetihten sonra rağbet gören ve dönem romanlarında adı geçen başlıca mesire yerleri arasında *Kâğıthane*, *Göksu*, *Erenköy*, *Kalender*, *Bendler*, *Direklerarası*, *Çırçır Suyu*, *Şehzadebaşı*, *Boğaziçi*, *Büyükkada*, *Beykoz Çayırı*, *Yûşa Tepesi*, *Adalar*, *Çamlıca*, *Bebek*, *Büyükdere Çayırı*²⁷² yer alır.

B. TANZİMAT EDEBİYATINDA KÂĞITHANE

1. Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı

Türkçede “düzenlemeler” anlamına gelen Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'dan esinlenmesiyle pek çok alanda sosyal ve siyasi reformların uygulandığı döneme (1839-1878) verilen isimdir.²⁷³ Gülhane Hattı Hümayunu ile başlatılan Tanzimat Dönemi, İmparatorluğun çöküşünü durdurmak için Batı kurumlarının taklit edilmesi ve bu doğrultuda alınan kararların uygulanması esasına dayanır. Ancak uygulamaya girişilen pragmatik reformların yanlış temellere dayanması, bu hareketi başarıya ulaştırmaz. Bu dönemde İmparatorluğun Batı devletleriyle ilişkisi artar. Avrupa'yı ve Batı dillerini bilenler, geleneksel Osmanlı seçkinlerine üstünlük sağlar.²⁷⁴

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Tanzimat Dönemi'yle birlikte Batı edebiyatındaki hikâye türleri ve romanlarla tanışan Türk edebiyatı, Divan edebiyatına karşı bir tepki olarak²⁷⁵ doğmasına karşın Divan ve Halk edebiyatından izler taşır. Kaplan'a göre Tanzimat edebiyatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişle üstünkörü ve geçici uzlaştırma çabalarına rağmen hayatın her sahasında olduğu gibi edebiyatta da eskiye zıt bir şekilde gelişen, yenileşme faaliyetlerine paralel bir sanat faaliyetidir. Roman ve çevirileri Batılılaşmanın bir parçası olarak gören Tanzimat yazarları, Avrupa

²⁷¹ Gahramanlı, *a.g.m.*, s. 89.

²⁷² Selçuk Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, 1.B., Ankara: Akçağ Yay., 2004, s. 237-238.

²⁷³ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 12. B., 2015, s. 9.

²⁷⁴ Moran, *a.g.e.*, s. 15.

²⁷⁵ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, 16. B., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, s. 17.

edebiyatını ve romanını ileri bir uygarlığın işareti, Tanzimat Dönemi ve öncesindeki edebiyat anlayışını ise geriliğin bir nişanı sayarlar.

Tanzimat Dönemi edebiyatı, günlük hayatın basit kaynaklarından biri olan gazeteyle başlar. Divan edebiyatı sosyal hareketleri, ferdin hususî yaşayışını ve mizacını kabul etmeyen bir duvarla çevrili olduğu halde, Tanzimat edebiyatı hayatın her nevi tezahürüne kapılarını açar.²⁷⁶ Azade Seyhan'a göre Osmanlı'da Türk romanının ortaya çıkışı, hızla kötüleşmekte olan İmparatorluğun kaderi ile Avrupalı milletlerin ilerlemesi arasında genişleyen uçurumu daraltmak niyetiyle düzenlenen kurumsal ve eğitimle ilgili reformların yürürlüğe konmasıyla aynı zamana denk gelir. Batılı siyasi, kültürel ve bilimsel çalışmaların çevrilmesi ve özel gazetelerin kurulması yoluyla oluşan entelektüel sınıf, kendi sınırları dışında kalan dünya hakkında okuyucuyu bilgilendirme çabasına girer. Modern Türk edebiyatının toplumsal muhayyilesine dönüşen bu kültürel gelişme ise büyük oranda Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu hazırlar.²⁷⁷

Doğuştan Tanzimat yılları olarak kabul edilen Yeni Türk edebiyatı, Fransız etkisi altındadır. Osmanlı edebiyatçıları üzerinde devamlılığı olan güçlü bir etki bırakan Fransız Devrimi sonrasındaki Fransız edebiyatı, insan yaşamının aydın bir modeli olarak Farsça klasiklerin yerini alır.²⁷⁸ Fransız Devrimi'nden etkilenen Yeni Osmanlılara, özellikle de Namık Kemal'e göre özgürlük, eşitlik ve fen Avrupa'da refahı sağlayan şeylerdir. Namık Kemal, Batı'daki toplumsal yapının ürettiği ideolojik yapıyı alıp İslam ideolojisiyle harmanlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sorununa çözüm getireceğine inanır. Öte yandan Namık Kemal ve Tanzimat Batıcıları, halktan kopma yanlışına düşmez.²⁷⁹ Fransız Devrimi ve aydınlanmanın fikrî ideallerinin okuryazar halka sunulmasını görev olarak gören Osmanlı elitleri, bu amaç doğrultusunda iki etkinlik tanımlar: *edebiyat ve dönem kitle iletişim aracı olan gazete ve dergiler*. Bu iletişim kanallarının amaçlanan hedefe uygun bir etkisi de ortak bir sorumluluk düşüncesi ve bilincini meydana getirmiş olmasıdır.

²⁷⁶ Ag.e., s. 17.

²⁷⁷ *Modern Türk Romanı Kesişen Yazgıların Hikâyesi*, Çev. Erkan Irmak, 1. B., İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 46.

²⁷⁸ A.g.e., s. 53.

²⁷⁹ Moran, a.g.e., s. 16.

Tanzimat Dönemi'nde Avrupa'yı tanıtan seyahatnamelerin ve ansiklopedik kitapların sayısında artış yaşanır. Batı'dan gelen bilgilere edebiyatçılar kayıtsız kalmaz. Ahmet Mithat Efendi, Batı'dan alınan hemen her bilgiyi yazılarında okuyucuya aktarmakla kalmaz, romanlarını da bir yığın bilgiyle doldurur. Diğer dönem yazarları da fikrî yazıların dışında kalan türlerde dahi ansiklopedik bilgilere yer verir.²⁸⁰ Divan edebiyatını küçümseyen Tanzimat edebiyatının hemen her türünde fenni bilgilere bürünmüş mısralar göze çarpar.

Çağdaş uygarlığın gereksinimi olarak görülen roman, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nu uygarlığa götürecektir. araçlardan biri kabul edilir. İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat, Şemsettin Sami ve Sâmipaşazâde Sezai yapıtlarına bakıldığında yalnızca roman türünün değil, şiir ve tiyatro türlerinin de uygarlaşmak için gerekli görüldüğü ve bu türler kullanılırken Batı'daki bazı değerlerin alınarak topluma mal edilmek istendiği anlaşılır.²⁸¹

Elbette romanın işlevi konusunda tüm Tanzimat yazarları aynı görüşte değildir. İstibdada karşı ve meşrutiyet yanlısı olan Namık Kemal, romanlarında özgürlük, eşitlik, vatan gibi konuları ve siyasi fikirleri işlerken Ahmet Mithat Efendi ise romancılık ve gazeteciliğini eğitim yolunda kullanır. Şinasi, Namık Kemal, Şemsettin Sami ve Ahmet Mithat, okuyucuların toplum tahayyülüne uygun fikir dünyasına erişmeleri amacıyla canlı ve gündelik bir Türkçe kullanır.²⁸² Şemsettin Sami 1872 yılında ilk Türk romanını yayımlar. Dönem romanları, daha çok toplumsal sorunları ortaya koyan sosyal konularla ilgilidir. Yazılan romanlardaki mekânlar işlevsel olmayıp farklı bir mekân anlayışını doğurur.²⁸³

2. Tanzimat Edebiyatında Kâğıthane

Nesimi Yazıcı, günümüzde “piknik” olarak nitelenen Tanzimat Dönemi teferrüç ve tenezzühlerini “*Esnaf Teferrüçleri, Mektep Talebelerinin Tenezzühleri ve Müslüman Ahalinin Mesireleri*” olmak üzere üçe ayırır. Esnaf teferrüçlerindeki usulü aktaran Yazıcı, Tanzimat Dönemi esnaflarının aralarında para toplayıp kâfi miktarda yiyecek aldıktan sonra üç beş gün kalmak üzere mesire alanına gittiklerini, burada yeme-içmenin

²⁸⁰ Orhan Okay, A.g.e., s. 23.

²⁸¹ A.g.e., s. 19.

²⁸² Seyhan, a.g.e., s. 54.

²⁸³ Gahramanlı, a.g.m., s. 82.

yanı sıra çeşitli eğlenceler düzenleyip şarkılar söylenerek hoşça vakit geçirdiklerini yazar. Esnafın tercih ettikleri teferrüç mekânları arasında Kâğıthane, Veliefendi, Çırpıcı, Fenerbahçe, Çamlıca, Göksu, Beykoz ve Sarıyer Mesireleri yer alır.

Tanzimat Dönemi'nde Şirket-i Hayriye'nin kuruluşuyla Boğaziçi'ndeki gezinti yerlerine rağbet artar ve mesireler en gözde eğlence mekânlarından biri haline gelir.²⁸⁴ Oluşan bu eğlence kültürü, kadın ve erkeklerin görüşmelerine ve pek çok ahlaksızlığa zemin hazırladığı için 1861'de devlet tarafından bir *Tenbihname* çıkarılır. Bu *Tenbihname* ile mesire yerlerine gidişlerde uyulması gereken kurallar belirlenirken muhtelif mevsimlerde buralara gitme ihtiyacı duyan insanların devlet düzenini bozmamak için birtakım kurallara uyması, bu ziyaretlerin belirli günlerde ve kadın-erkek için ayrı mekânlarda yapılması prensibi belirtilir. Mesirelerin ziyarete açık olduğu günler ayrıca ifade edilir. Buna göre Kâğıthane Mesiresi pazar ve cuma günleri ziyaret edilecek, fakat pazar günleri Müslüman hanımlar buraya gidemeyeceklerdir. Hanımlar saat on-on birde evlerine dönecek ve akşam saatlerinde mesire alanlarında hiçbir hanım kalmayacaktır.²⁸⁵

Tanzimat öncesinde pek çok tarih kitabı ve sûr-nâmede konu edilen Kâğıthane, Tanzimat Dönemi'nde İstanbul'un gözde eğlence mekânlarından biridir. Batılılaşma süreci Osmanlı İmparatorluğu'nun eğlence anlayışında Batılılaşmanın etkisiyle bazı değişikliklere neden olsa da mesireler eğlence mekânları arasındaki gözde yerlerini korur. Bu dönemde Osmanlı halkı Batı tarzı kafe, pastane, tiyatro binası, kumar kulübü, lokanta, gazino gibi mekânlarla ilk defa tanışır. Bu tanışma, Osmanlı'daki eğlence dünyasının mesire yerlerinden Beyoğlu'na kaymaya başlamasına neden olur ve dönemin eğlence dünyası böylelikle yarı alafranga ve yarı alaturka akar hale gelir.²⁸⁶

Kâğıthane, Tanzimat Dönemi eğlence dünyasının alaturka mekânlarından biridir. Romancı ve gazeteci kimliğini halkı eğitime amacı doğrultusunda kullanan dönem yazarları, alaturka mekânlarda eğlenen halkın adabımuaşeret kurallarına uygun olmayan davranışlarını, yazdıkları eserlerdeki olay örgüsünde eleştirir. Her ne kadar yazarlar tarafından Kâğıthane Mesiresi eğlenceleri alaturka bulunuyor olsa da mesire alanı

²⁸⁴ Çetin Arslan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Türk Romanında Çok Eşlilik ve Aldatma*, (Doktora Tezi), Rize: T.C. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.55.

²⁸⁵ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Sosyal Hayatından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 12, Sayı 3-4, 1999, s. 256.

²⁸⁶ Nebi Özdemir, "Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi", *Milli Folklor*, 2007, Sayı 73, s. 18.

dönemin genel romanlarının popüler konularını oluşturan tipler için uğrak bir mekân olmaya devam eder. Tiplerlerin bu alanda sergiledikleri davranışlar, Kâğıthane'ye gitme amaçlarındaki uygunsuzluk, burada kurdukları gayr-ı meşru ilişkiler, arabalar arası gidip gelen aşk mektupları, Batılılaşma adına yapılan gösterişler ve tutumlardaki samimiyezsizlik, Kâğıthane'de sevgiliyle buluşma ve sonrasında yaşanan aldatma gibi pek çok tema, roman konularına zemin teşkil eder.

Kâğıthane, Tanzimat edebiyatında roman türünün yanı sıra operetlere de konu edilir. Tanzimat tiyatrosundaki müzikli oyunlardan biri olan Osman Nuri ve M. Muslihiddin'in sözlerini yazdığı, Haydar Bey'in ise müziğini bestelediği *Penbe Kız* isimli operet, Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde sahnelenir. Bu oyunda ana mekân, Kâğıthane Deresi ve köprüsüdür. Sahne dekorunda dere kenarında bir kayık iskelesi, solda bir set ve sağda bir ağaç kullanılır. Oyun, 1886'da Mesire-i Efkâr topluluğu, 1892'de Şahinyan Topluluğu, Abdürrezzak Topluluğu, Aleksanyan-Şahinyan Topluluğu ve Naşit Toplulukları tarafından pek çok kez sahnelenir.²⁸⁷

Musâhipzâde Celal'in *Lâle Devri*'ni konu edindiği üç perdelik opereti 1921'de²⁸⁸ sahne alır. Operetin konusunu *Lâle Devri*'ndeki matbaa meselesi oluşturur. İstanbul Kadısının matbaanın kurulmasına izin vermek istememesi üzerine, karşıt taraf olan İbrahim Paşa'nın sarayından çıkan Mihriban'ın entrikaları sayesinde matbaa için gerekli izin alınır. Operetin ilk perdesi Sa'dâbad'ın Çağlayan Korusu'nda, II. Perde İstanbul Kadısı Zülali Hasan'ın evinde, III. perde ise yeniden Çağlayan Korusu'nda geçer.²⁸⁹ Musâhipzâde Celal'in *Lâle Devri* isimli bu oyunu, İstanbul'da kadınların ilk defa tiyatroya gelmesini sağlayan oyundur. Bu sayede senenin ramazan ayında, ilk defa kadınların da geceleyin tiyatroya gelmeleri için izin çıkarılmış olur.²⁹⁰

3. Ahmet Mithat Efendi Eserlerinde Kâğıthane

Tanzimat Dönemi'nin hikâye, roman ve tercüme gibi alanlarında eser veren ismi Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) duygusal, realist ve natüralist olmak üzere pek çok

²⁸⁷ Metin And, "Bir Tanzimat Opereti: Penbe Kız", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 3/3 (Mart 1972).

²⁸⁸ Musâhipzâde Celal'in *Lâle Devri* isimli eseri 1914'te yazılmış, 1921'de oynanmış ve 1936'da basılmıştır. (müzik: Muallim Hakkı Bey) Bk.: Çağlar Çorumlu, *Musâhipzâde Celal'in İstanbul Efendisi Adlı Oyununda Geleneksel Türk Tiyatrosu Öğeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 43.

²⁸⁹ Musâhipzâde Celal, *Lâle Devri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1936.

²⁹⁰ Çağlar Çorumlu, *a.g.m.*, s. 41.

tarzda roman yazar. Yazarın yaşadığı devir olan Tanzimat Dönemi, Batı'nın çoğu yönüyle Osmanlı'ya üstünlüğünü kabul ettirdiği bir devirdir. Batı'nın üstünlüğünün Osmanlı için vazgeçilmesi mümkün olmayan değerleri ortadan kaldırma potansiyeline sahip olmasından endişe duyan Ahmet Mithat Efendi, din, felsefe, aile ve ahlak gibi birtakım değerleri Batı medeniyetine karşı heyecanla müdafaa eder. Yazarın Batı'ya bakışı ve Batı'dan Osmanlı İmparatorluğu'na intikal eden meselelerde takındığı tavır ise onu Tanzimat Dönemi'nin diğer müelliflerinden ayıran faktördür.²⁹¹

Pek çok türde eser veren yazar, romanla hedeflediklerini anlatır. O, okuyucunun muhayyilesini canlandıran İstanbul figürlerini tüm canlılığıyla tasvir ederken ve bir yandan da onları rikkat-i kalbiyeye davet eder:

“Seyahat-ı fikriye yaptırmak, İstanbul'da köşelerde bucaklarda dolaştırmak, alaturka âlemlerde gezdirmek; alafranga âlemlerde eğlendirmek, beşeriyetin hiçbir yerde ve hiçbir zaman yakasını kurtaramadığı felâketleri gösterip rikkat-ı kalbiyeyi davet etmek; gene beşeriyetin hiçbir zaman ve hiçbir yerde kendisini kurtaramadığı türlü türlü gariplikleri gösterip kahkahalarla güldürmek...”²⁹²

Romanlarında İstanbul'un muhtelif mekânlarından bahseden yazar, dönemin önemli mesire yerlerinden biri olan Kâğıthane'yi anlatırken aynı zamanda kurgu üzerinden toplum eleştirisinde bulunur. Kimi romanlarında ayrıntılı olarak Kâğıthane tasvirlerine yer verirken, kimilerinde mesire alanından yalnızca birkaç cümleyle bahseder.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* romanında Madam Terniye ve Senai, Kâğıthane'de buluşmak için mesire alanının tenha olduğu Çarşamba gününü tercih ederler.²⁹³ *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrar* romanında Demir Bey, gezme amacıyla Kâğıthane'ye gider: *Bir defasında Beyoğlu'ndan Kâğıthane ve oradan Eyüb'e, Eyüb'den İstanbul'a, nihayet Galata tarikiyle Cihangir'e varmaktan ibaret bir gezi yapmış ve bundan ziyadesiyle mahzuz olmuştur.*²⁹⁴

Paris'te Bir Türk romanında Ahmet Mithat Efendi, Paris'in Bolougne Ormanları'na kışın dahi gezmeye giden bir kesimden bahsederken bu tutumu İstanbul'da

²⁹¹ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 29.

²⁹² Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, 3. B., İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 296.

²⁹³ Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık*, 2. B., İstanbul: Homer Kitabevi, 2012, s. 93.

²⁹⁴ Ahmet Midhat Efendi, “Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrar”, *Arnavutlar Solyotlar-Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrar-Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*, Yay. Haz. Nuri Sağlam-M.Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002, s. 248.

bazı Kâğıthane meraklılarının kış mevsiminde kürklerine sarınarak arabalarından dahi çıkmadan Kâğıthane'ye gitmeleriyle kıyaslar.²⁹⁵ Yazara göre her iki durum da uygunsuzdur.

Yazar, Paris'in bir muhitinde aşağılanan kadınları Kâğıthane'deki Çingene kızların aşağılanmasıyla karşılaştırır ve bu durumu "biz ve onlar" olarak iki ayrı kutup üzerinden değerlendirir: "*Bizde Kâğıthane'de şarkı çağıran çingene kızlarının efendiler indinde yine binnisbe kadirleri vardır. Hem de bazı kere kadirleri büyücektir de!... Paris'in bu mahallinde ise karı kısmının gördüğü hakareti dünyada hiçbir mahluk görmez. (...)*"²⁹⁶

Esrar-ı Cinayat romanında Ahmet Mithat Efendi, roman karakteri Halil Suri'nin kızı ve Peri'nin alafranga kıyafetler giymiş oldukları halde Kâğıthanelerde gezerken görüldüklerini yazar.²⁹⁷ Diğer dönem romanlarında da olduğu gibi Kâğıthane, bazı insanların Batı tarzı kıyafetlerini sergilemek ve gösteriş yapmak için geldikleri bir yerdir.

Müşahadat romanında Beykoz'daki Hünkâr İskeleyinin tenhaliğinden bahseden Ahmet Mithat Efendi, buradaki deniz taşıtlarının azlığını anlatmak için gerekli örneği Kâğıthane Deresi'nden verir: *Ezcümle Kâğıthane'de yüzlerce seyirci kayık ve sandallarının peyda eyledikleri izdihamı burada ümit etmeyiniz.*²⁹⁸

Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan* isimli kitabında Fransa'nın Versailles'ını tasvir eder. Versailles Sarayı'nın bahçesi, Avrupa'ca emsali nadir bir cesamet ve ziynete sahiptir. *Rivayete göre bizim Kâğıthane Vadisi vaktiyle Sa'dâbâd namıyla tanzim olunduğu zaman bir küçük mikyasta Versailles'a nazire olarak tanzim edilir.*²⁹⁹

a. Letâif-i Rivayat

Ahmet Mithat Efendi'nin 1870 yılında yazımına başlayıp 1894 yılında tamamladığı eseri *Letaif-i Rivayat*, Türk edebiyatında hikâye türünün ilk

²⁹⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, Yay. Haz. Erol Ülgen, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 242.

²⁹⁶ *A.g.e.*, s. 436.

²⁹⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Esrar-ı Cinayat*, Yay. Haz. Osman Sevim, 1. B., İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 217.

²⁹⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Müşahadat*, Yay. Haz. Fazıl Gökçek, 2. B., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, s. 75.

²⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, Yay. Haz. Fazıl Gökçek, 1. B., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, s. 742.

örneklerindendir. Pek çok türde eser kaleme almış olan Ahmet Mithat Efendi'nin bu eseri Tanzimat Dönemi içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Eser, yirmi beş kitaptaki otuz hikâyeye ve romanın meydana getirdiği külliyattan oluşur.

Letaif-i Rivayat'ın ikinci cüzünde bulunan “*Gençlik*” isimli hikâyedeki karakter, hayata bakış açısı yönüyle yazarın *Felâtnun Bey* ve *Râkım Efendi* romanındaki Felâtnun Bey karakterine benzer. İşi gücü eğlence yerlerinde aylaklık etmek olan bir delikanlının farkında olmadan teyzesine laf atmasını ve bunun sonucunda teyzesi tarafından cezalandırılarak komik duruma düşmesini konu edinir. Ahmet Mithat Efendi'nin birinci tekil kişi anlatımıyla kaleme aldığı hikâyede anlatıcı, rüyasında kendini Kâğıthane bölgesinde görmektedir:

“(…) Rüyamda göyü Kâğıthane’de imişim. Lâkin Kağıthane dediğim yer dahi balta girmedik orman gibi gayet sık ağaçlıktan ibaret bir yer imiş. (...)”³⁰⁰

Şekil 8: Kâğıthane'nin Naçız Müdavimlerinden - Bir Çingene Ailesi Arasında

Letaif-i Rivayat eserinin on beşinci cüzündeki “*Çingene*” isimli hikâyede Ahmet Mithat Efendi, yazarlığının en mühim amaçlarından biri olduğunu belirttiği “eğitim” konusunu ele alır. Hacmi ve kurgusuyla romana ait özellikler de taşıyan bölümde hikâyeye kahramanı Şems Hikmet, Çingenelere yüklenen olumsuz imaja karşı çıkar ve iyi bir eğitim sonucu Çingenelerin de hayata kazandırılacağını ispata çalışır.

³⁰⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, Haz. Dr. Fazıl Gökçek-Dr. Sabahattin Çağın, İstanbul: Çağın Yay., s. 32.

³⁰¹ *Şehbal*, 1 Haziran 1326, s. 416.

On beş-on altı yaşlarında bir Çingene kızına tanıdıklarının evinde eğitim aldirdikten sonra onunla evlenmek isteyen Şems Hikmet'e ailesi ve arkadaşları karşı çıkar. Yaşadığı bu olumsuz durum sonucunda evlerinin bahçesindeki kuyuya atlamak isteyen Şems Hikmet, ev halkının duruma müdahalesi sonucu ölmekten kurtulur; fakat bilincini kaybetmiştir. Yaşadığı bu durumdan sonra normale dönemeyen Şems Hikmet'in hizmetini, onun evine yerleşen Çingene kızı Ziba görmeye başlar.

Şems Hikmet Bey'in ölümü sonrası Çingene kızı Ziba evin bir ferdi olarak kabul görür. Bey'in annesi, Ziba'yı öz kızı gibi benimsemiştir. Şems Hikmet'e vaktiyle karşı çıkanlar, geç de olsa hatalarının farkına varmıştır.

Çingene isimli hikâye, nisan ayının on yedisinde başlar. Ahmet Mithat Efendi birinci tekil kişi anlatımıyla hikâyeye, "*Kâğıthane'ye bin defa gitmişsinizdir ya? Fakat bilmem nazar-ı dikkatiniz her biri birer zehr-i seyyar hükmünde olan rengârenk feraceli, çarşafli kadınlara mı münhasır idi? Yoksa letafet-i tabiiye-i mevkiyeyi tettebbu ve tetkik mi eyliyor idiniz?*"³⁰² şeklinde bir soruya girer. Bu soruyla onları, Kâğıthane'ye gitme sebeplerinin oradaki doğal güzellikleri görmek mi yoksa "zehr-i seyyar" olarak tabir ettiği kadınları izlemek mi olduğu hakkında düşündürür ve Kâğıthane'nin tarihi hakkında okuyucuyu bilgilendirir:

"Kâğıthane'nin bir şöhet-i tarihiye almasına ve zevkini safasını bilen, letai-i tabiiyeyi takdir eyleyen bir padişah-ı muazzam tarafından tezyini uğrunda bunca fedakârlık ihtiyar bulunulmasına sebep hep letafet-i mevkiyesidir. Bir rivayete göre vaktiyle Paris'e gönderilmiş olan bir Osmanlı sefiri Versay Bahçelerini görmüş de o plan üzerine Kağıthane'nin de tanzimini matbu-i mufahhamına tavsiye eylemiş imiş. Orası bize lazım değil a! Fakat Kağıthane hakikaten tanzime tezyine en ziyade müsait olan yerlerin birisidir. Hatta İstanbul etrafında ondan daha müsait bir yer bulunmadığı dava edilse bile kolay kolay reddolunmaz.

*Farz ediniz ki Kâğıthane'ye bahren (deniz yoluyla) gidiyorsunuz. İki tarafını vâsi (geniş) bir payitahtın kıtaları tahdit eyleyen (hudutlayan) bir liman sizin ilk güzergâh-ı bahrinizdir ki (deniz güzergâhı) dünya üzerinde bundan daha emin bir liman bulunmadığında coğrafyün (coğrafyacılara) müttetiktir. Haliç'te sizin kayığınızı bizar edecek kadar dalga peyda etmeye kâfi bir fırtına tasavvur edilmek lâzım gelse bütün dünyanın zir ü zeber (darmadağın) edilmesini dahi birlikte tasavvur iktiza eder. Zira mühendis-i tabiat sanki Kağıthane'ye bahren gidecek olanları telâtum-ı deryayla (çarpan dalgalar) mustarip etmemeyi hesap eylemiş de o körfezceğizi ona göre resmetmiş gibi hiçbir rüzgâr Haliç'in miras-ı sathını "temevvüç" (dalgalanma) lafzının hükmü doğru addolunacak derecelerde temevvüç edemez.*³⁰³

³⁰² Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, s. 437.

³⁰³ A.g.e., s. 437.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre, zevk ve safa etmesini bilen ve tabiat güzelliklerini takdir eden Padişah III. Ahmet tarafından Kâğıthane'nin tezyin edilmesini sağlayan yegâne unsur, buranın mevkiinin güzel olmasından kaynaklanır. Bu mekânın düzenlenmesindeki en büyük etkenlerden diğeri ise Paris Sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin, Versay Bahçeleri'nin planlarını ülkeye getirmesidir. Bu duruma dikkat çeken Ahmet Mithat, *"Orası bize lâzım değil a!"* diyerek Batı taklidinden yana olmadığını okuyucuya izhar eder. Yazara göre de İstanbul'da tanzim edilmeye uygun Kâğıthane'den daha iyi bir yer yoktur; bu bir iddia dahi olsa, kolay kolay aksi söylenemez.

Deniz yoluyla Kâğıthane'ye gitmek için öncelikle Haliç Limanı'ndan yola çıkılması gerekir ki; tüm coğrafyacılar göre dünya üzerinde bundan daha güvenilir bir liman bulunmaz. Haliç Limanı öyle güvenlidir ki, buradaki fırtına şayet bir kayığı dalgalarıyla perişan ederse, bu perişanlığın tüm dünya üzerinde yaşanmış olması gerekmektedir. Tabiat, adeta bir mühendis gibi Kâğıthane'ye deniz yoluyla gidecek olanlara fırtınayla zarar vermemeyi hesaplamış da Haliç Körfezi'ni ona göre resmetmiştir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre hiçbir rüzgâr Haliç'i "dalgalanma" kelimesini gerçek anlamda kullanıracak şekilde dalgalandıramaz. Kâğıthane'ye yaklaştıkça daralan Haliç'in suları koyu maviden açık bir tona doğru değişir; yer yer yeşilimtirak renge bürünür ve gittikçe sararır. Haliç bir liman olmaktan çıkıp geniş bir nehre dönüşür:

*"Ama henüz nehir olmadı. Daha Kağıthane deresine inmedik. Henüz Eyüp önlerindeyiz. Sular dahi nehir suları gibi tatlı değil, henüz tuzludur. Yalnız peyda olan darlık ile suların rengine arız olan sarılık orasını bir büyük nehir haline koymuştur. (...) Kayığımız hâlâ ilerlemektedir. Tamam Alibeyköy deresiyle Kağıthane deresinin birleştiği yere geldiniz ki işte burası gerçekten bir nehir manzarası teşkil eyledi. Siz Kağıthane'ye gidecek olduğunuzdan Alibeyköy deresini sol tarafınızda bırakarak sağdaki dereye kayığınızı sevk eylediniz. (...) Mevsim nisanın on yedisi demedik mi ya? Bilhassa o mevsimde bu nehrin iki sahili tesrîr-i üyun etmekte çemenzar-ı cinanı andıracak surette yeşildir."*³⁰⁴

Ahmet Mithat Efendi, Kâğıthane'ye gidebilmek için Haliç Limanı'ndan başlattığı rotayı Alibeyköy Deresi ile Kâğıthane Deresi'nin birleştiği yere çevirirken okuyucuya adeta bir yol haritası çizer.

"Yolunuzda devam ediyorsunuz. Mirahor Köşkü'nü dahi geçmişsiniz. Bir de tamam mecranın bir kıvrımını dolaşır dolaşmaz karşınıza azim bir çayır çıkar ki arzen ve tulen ona müsavî bir çayır daha İstanbul etrafında yoktur denilemez ise de letâfet yalnız vüs'atte olmayıp belki Kağıthane çayırı gibi ortasından büyük bir dere akmasında ve o

³⁰⁴ A.g.e., s. 438.

derenin iki sahili rıhtım ile tanzim edilmiş bulunmasında ve tamam çayırın ortalık yerinde hakikaten sanatlı bir çağlayan vücuda getirilmesinde ve o çağlayanın bir tarafında cennet kasırları gibi bir kasr-ı hümayun bulunmasında ve hele derenin çağlayandan yukarı kısmının bir hatt-ı müstakim üzere binlerce metreye kadar uzanıp gitmesinde vesair burada kalemimizin bihakkın tasvirinden üşendiği bin türlü ziyneti cem eylemesindendir.”³⁰⁵

“Mirahor Köşkü’nü geçtikten sonra karşınıza çıkan çayırın uzunluk ve genişlik bakımından İstanbul etrafında bir eşi benzeri yoktur” denmesi belki biraz abartı sayılsa da yazara göre buranın güzelliğini yalnızca mekânsal genişliğinde aramak yanlıştır. Buranın güzelliği; ortasından akan büyük derenin sahillerinin rıhtımlarla düzenlenmiş olması, çayırın tam orta yerinde sanatlı bir çağlayan bulunması, çağlayanın bir tarafında adeta cennet saraylarını andıran bir padişah sarayının bulunması ve derenin çağlayanlardan yukarı olan kısmında binlerce metre uzanıp giden bir hattın bulunmasındandır. Ahmet Mithat’a göre Kâğıthane, kalemin tasvir etmekten üşendiği daha binlerce güzelliği birleştirmiştir.

Düz hattın başındaki köprünün uzaktan meydana getirdiği görüntü, adeta usta bir ressamın fırçasından çıkmış güzel bir resim gibidir. Kâğıthane Köyü, köprünün sol tarafındaki ağaçların içerisine gizlenmiş haliyle yer yer kendini belli ederek tablonun ikinci planını teşkil eder. Ahmet Mithat Efendi akışı okuyucuyla sohbet eden bir üslupla böler ve Kâğıthane’ye dair tasvirlerde bulunur: “Sizi çağlayana kadar götürmüş olmakla Kağıthane’nin olanca letafet-i mevkiiyesini göstermiş olamayız. Hele bir köprüye kadar geliniz de ondan öteye Cendere Boğazı’na kadar olan kısma bakınız.” Buradaki çayırın zemini, sanki tesviye terazisiyle tesviye edilmiş gibi düzdür; burada derine gömülme ya da satha çıkma gibi düzensizlikler görülmeyip derenin tüm kıvrımları muntazam bir halde şekillenir. Çıkması bir buçuk saatten fazla süren bu uzun vadinin yeri kâh daralıp kâh genişler ki; en dar kısmı sekiz yüz metreden aşağı değildir. Her iki kısmı da diğerinin üzerine yüklenmiş tepeler sınırlandırır. “Eğer bu tepeler Beykoz taraflarının dağları gibi ormanlık olsalardı, cidden Kağıthane’nin letafetini derece-i gayeye isal etmiş olurlar idi. Ne çare ki yalnız çemenle mestur olarak ondan fazla ziyneti ise üzerinde atlayan koyun sürülerinden ibaret kalır” diyen Ahmet Mithat Efendi, Kâğıthane tasvirine devam eder:

“Kâğıthane’nin letafet-i mevkiiyesini ihtar için söylediğim dört lakırdıyı bu mevki-i lâtifin bihakkın tasvif ve tasviridir diye telakki etmeyiniz. Öyle telakki ederseniz ya bana

³⁰⁵ A.g.e., s. 438.

ya Kâğıthane'ye zulmetmiş olursunuz. Zira ben Kâğıthane'yi bihakkın tasvir etmeye mecbur olsam bir cilt yazarım (...) Zira ben onun tasvir-i letâfeti yolunda bir cilt yazsam bile Kâğıthane benden daha mahir muharrirlerin diğer birçok ciltlerine ihtiyaç hissettirecek derecelerde latif olduğunu her munsıfa teslim ettirir. İnanmazsanız ben sizi bahren Kâğıthane'ye götürmüş olduğum halde siz bir kere Beyoğlu tarafından Kâğıthane'ye gidiniz de tamam vadiye hâkim olan tepe üzerine geldiğiniz zaman karşınızda teşekkül eden levhayı tetkik eyleyiniz. Öyle bir panorama ki; temâşâ-i sathîsi saatlerce imtidad ederek sizi istiğrak haline duçar eder. Fakat hikâyemizin derece-i ihtisarına göre Kâğıthane'nin bu kadarcık tasvir-i letâfetini kâfi görünüz."³⁰⁶

Kâğıthane hakkındaki güzellemelerini uzun tasvirlerle süsleyen Ahmet Mithat Efendi, burası hakkında yapabileceği tasvirlerin bir cildi dahi geçebileceğini, ne var ki hikâyeye bir an önce giriş yapması gerektiğini ifade eder ve Şems Hikmet Bey'in Kâğıthane'ye sandalla gidişiyle anlatımına devam eder. Kâğıthane'ye cuma ve pazar günleri tabiat güzelliğinden istifade etmek dışında farklı amaçlarla da gidildiğini, diğer günlerde ise mesirenin güzelliğinden istifadenin daha mümkün olduğunu yazar:

*"Gün dahi bir Salı günüydü ki Cuma ve pazarda Kâğıthane'nin hovardalıktan başka görülecek bir şeyi olmadığı halde bu günlerin gayri eyyamda letâfet-i mevkiiyeden hisseyab-ı intisab olmak daha ziyade muhakkaktır."*³⁰⁷

Dönem Kâğıthane'sindeki seyyar satıcılardan da bahseden Mithat Efendi, onların iki kuruşluk iskemleyi yüz paraya kiraladığını ve yirmi paralık yoğurdu üç kuruşa sattıklarını söyler. Bu satıcılar sandala koşup arz-ı hizmet eyledikleri halde bu hizmetlerinin karşılığını göremedikleri zaman "umdukları gibi mirasyedi olmayan bu cemaatten hiç hoşlanmadıkları hâlde" geri dönerler.

Kâğıthane'de eğlenen Şems Hikmet Bey ve arkadaşları burada dönemin bir figürü olan Çingene kadınlarla karşılaşır ve onların raks etmelerini izlerler. Yemek saati gelince, Çingene kadınları başlarından savma düşüncesiyle onlara çeyreklik verirler. Şems Hikmet Bey, içlerinden Ziba isminde olan genç Çingene'ye bir mecidiye verir ve ardından onunla konuşmaya başlar:

- "Sen Kâğıthaneli misin Ziba?
- Hayır Beyim. Biz Alibeyköylüyüz.
- Hepiniz mi?
- Yalnız şu karı Ayvansaraylıdır.
- Yarın dahi buraya gelir misin?
- Siz de yarın buraya mı geleceksiniz?

³⁰⁶ A.g.e., s. 439.

³⁰⁷ A.g.e., s. 443.

- Evet. Fakat (kulağına yaklaşarak) mümkünse sen yalnız gel.³⁰⁸ ”

Çingene kızı Ziba ve Şems Hikmet Bey, böylelikle Kâğıthane’de buluşmak üzere sözleşir. Ertesi gün ve sonraları Şems Hikmet’in yolu çok defa Ziba’yı görmek maksadıyla Kâğıthane’ye düşecektir.

b. Felâtun Bey ve Râkım Efendi

Ahmet Mithat Efendi 1875’te yazdığı “*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*” isimli romanında, Avrupa uygarlığına yeni girmeye başlayan Osmanlı’da bu uygarlığın hemen hazmedilememesi dolayısıyla türemeye başlayan züppe tiplemesini konu edinir. Roman karakteri Felâtun Bey Avrupa Medeniyetinin yalnızca kabuğunu görmüş, Batı uygarlığını gerektiği gibi hazmedememiştir. Bu onun Avrupalıyı sadece süs ve giyiniş tarzıyla taklit etmesine neden olur.³⁰⁹ Felâtun Bey’in karşısına zıt karakter olarak çıkarılan Râkım Efendi ise Felâtun Bey’in aksine Avrupa uygarlığını kültürel yönden iyi hazmetmiş bir tiplemedir. Ahmet Mithat Efendi böylece dönemi iki zıt karakter üzerinden “yanlış Batılılaşma” temasıyla kurgular.

Berna Moran, Ahmet Mithat Efendi’nin yazdığı toplumsal sorunları işleyen romanlar arasında en ilginç olanının *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* olduğunu söyler. Moran’a göre bunun iki nedeni vardır. Birinci neden, Türk romanında yanlış Batılılaşma konusunda uzun yıllar kullanılan alafranga ve züppe tiplemesini ele alan ilk romanın, Ahmet Mithat Efendi’nin mevzubahis romanı olmasıdır. Bu roman sayesinde 1920’lerdeki Peyami Safa ve Yakup Kadri romanlarına kadar uzanan Batı hayranı, yozlaşmış tiplemenin ideolojik bakımdan nasıl geliştiğini görme imkânı elde edilir. İkincisi ise bu romandaki Batılılaşma sorununun, Türk romanının kişi ve kuruluşunu belirlemede nasıl bir rol oynadığına iyi bir numune teşkil etmiş olmasıdır.³¹⁰

³⁰⁸ A.g.e., s. 447.

³⁰⁹ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I*, Ahmet Mithat, İstanbul: İnkılap Kitapevi Baskı Tesisleri, 2009, s. 30.

³¹⁰ Moran, a.g.e., s. 48.

Felâatun Bey ile Râkım Efendi romanında yazar tarafından “Dünyanın en güzel yerlerinden biri”³¹¹ olarak tasvir edilen Kâğıthane’ye gitme hazırlıkları, tıpkı Sultan III. Ahmet Dönemi’nde olduğu gibi günler öncesinden başlamalıdır.

Romanın ana karakterlerinden Râkım ile dostu Jozefino, bir araya geldikleri bir gün Kâğıthane Mesiresi hakkında sohbet ederler. Jozefino, daha önce de Kâğıthane’ye gittiğini ancak pazar günü olması dolayısıyla mesirenin hayli kalabalık olduğunu ve bundan dolayı gezintiden keyif alamadığını anlatır. Ayrıca zampara takımı kendisine rahatsızlık verdiği için dışarı çıkamamış, kırları görememiş ve hiçbir şeyden zevk alamamıştır. Jozefino’nun bu ifadesi üzerine Râkım Efendi ona Kâğıthane’nin aslında dünyanın en güzel yerlerinden biri olduğunu, ancak cuma ve pazar günleri burada oluşan kalabalık sebebiyle tadının çıkmadığını söyler. Râkım Efendi, Jozefino’ya bir salı yahut çarşamba günü Kâğıthane’ye birlikte gitmeyi teklif eder. Kâğıthane’nin güzel kırları ve çayırıları o günlerde kendilerine tüm güzellikleri sunacak tenhalıktadır: diğer günlerde ise at ve araba panayırına dönüşmektedir.

Râkım Efendi, Jozefino’ya Kâğıthane’ye giderlerken yiyecek ve içeceklerini de beraberlerinde götürmeyi ve orada bu şekilde eğlenmeyi tavsiye eder. Jozefino bu durumu *alaturka bir eğlence* olarak yorumlar ve bunun ancak kıra ve sahraya yakışan bir tutum olabileceğini söyler.³¹²

Jozefino, Canan, Râkım Efendi ve Dadı, bir çarşamba sabahı Kâğıthane’ye doğru kayıkla yola çıkarlar. Alibeyköy Deresi kenarına ulaştıklarında, yeni sağılmış taze koyun sütü³¹³ içmek için duraklarlar. Tekrar yola koyulup Çoban Çeşmesi’ni geçerek Kâğıthane çağlayanlarının yanına kadar sokulur ve eşyalarını bir ağacın altındaki şilteye yayarlar. Ahmet Mithat Efendi olay akışını bölerek araya girer: “*Şimdi biz Kağıthane eğlencesinin bundan sonrasını kısa kesip ‘Akşam da eve döndüler’ diyebiliriz. Ne gerek var! Her şeyi kısa kesecek olsaydık bir ciltlik hikâyeyi bir sayfada da bitirebilirdik...*”³¹⁴

Kâğıthane Mesiresi’nde yaptıkları pikniği anlatmaya devam eden Ahmet Mithat Efendi, buraya sabah gidip akşama dek kalanların kuru kuruya oturmadıklarından

³¹¹ Ahmet Mithat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, Yay. Haz. Kübra Demiray, İstanbul: Lacivert Yayıncılık, 2008, s. 88.

³¹² *A.g.e.*, s. 89.

³¹³ *A.g.e.*, s. 103.

³¹⁴ *A.g.e.*, s. 104.

bahseder. Nitekim kendileri de burada boş durmamış; ateş yakmış ve kahve pişirmişlerdir.

Râkım, Jozefino ve Canan ağaçların altından yukarı doğru çayırı gezmeye çıkar. Canan, bu tabiat güzelliği karşısında *sıçrayıp atlama hevesine* kapılır.

“O gün Kâğıthane kalabalık değildi, uzaklarda konaklayan bir Ermeni ailesinden başka kimsecikler yoktu. (...) İnsanoğlu böyle güzellikler karşısında günlerce, haftalarca seyir halinde kalacakken eğlenecek başka şeyler aramaya başlar.”³¹⁵

Pikniklerinin bitiminde dolaşmak için hep birlikte çayıra doğru yürürlerken, dadı kalfa da eşyaları kayığa yerleştirir. Kâğıthane Mesiresi’ndeki pikniğin bitmesiyle romanın yedinci bölümü son bulur. Ahmet Mithat Efendi, sekizinci bölümdeki olay örgüsüne kendi düşüncelerini aktararak devam eder. Ona göre Râkım Efendi’nin yaptığı bu gösterişsiz tutum olumlu bir davranış olsa da toplum tarafından tercih edilmeyen bir şeydir. Zira insan tabiatı, mutluluğunu başkalarına da gösterme eğilimi taşır ve bunu yaparken de gösterişe kaçan yanlış hesaplara girer:

“Rakım’ın düzenlemiş olduğu Kâğıthane eğlencesini beğendiniz mi? Bu sualimizi garip karşılamayınız. Çünkü bu tarz gezilerden pek çok kimse hoşlanmaz. İnsanoğlunun özel hallerini inceleyip araştırdıysanız bu düşüncemizde haklı olduğumuzu göreceksiniz. İnsanoğlu yaratılışı gereğidir ki kendi mutluluğunu kendisinin bilmesi yetmez, başkaları da duysun, görsün ister. Hatta bu yolda yanlış hesaplara da girer. (...) Biz işin bizi ilgilendiren tarafına gelelim. Kâğıthane gezileri de bu türden gösterişlere dahil olur. Kâğıthane’ye gitmekten amaç kırları, çayırları görmek değil, onlara kimler nasıl, hangi arabalarla niçin gitmiş, kendilerini kimler görmüş, haklarında ne demişler ne düşünmüşler gibi gösterişe malzeme olmaktır. Tabii bunların dışında tutulacak kibar, nezih insanlar da var. Bunlar gittikleri yerin tabiatını izlerler, kalabalık gördüklerinde de ‘Aman geçen gün Kâğıthane’yi görmeliydiniz. Mahşer kalabalığı, kimler yok ki...’ gibilerinden hayretlerini dile getirirlerdi.”³¹⁶

Ahmet Mithat Efendi, Kâğıthane Mesiresi’nde piknik yapan Râkım Efendi’yi topluma örnek bir insan olarak tasvir ettikten sonra, onunla tamamıyla zıt özelliklere sahip olan Felâton Bey’i mesiredeki gösteriş meraklısı tutumuyla okuyucunun karşısına çıkarır. Böylece, mesire alanındaki doğru ve yanlış davranışlara dair düşüncelerini iki zıt karakter üzerinden kurgular.

Zeynep Kerman’a göre Râkım’ın Jozefino ve ailesine yaşattığı Kâğıthane gezisiyle Felatun’un Polini ile barışmaları şerefine tertiplediği Kâğıthane âlemi, romanın

³¹⁵ A.g.e, s. 105.

³¹⁶ A.g.e., s. 107-108.

en dikkate değer bölümüdür. Felatun'un Polini ile yaptıkları âlem, Kâğıthane'nin en kalabalık olduğu cuma gününde yaşanmış, bu tutum ise onların görgüsüzlük ve bayağılıklarını ortaya koymuştur. Buna karşın Râkım gösteriş meraklısı olmayıp Kâğıthane gezisi için hafta içi تنها bir günü seçmiştir. Kerman'a göre romanın en güzel sayfalarını teşkil eden bu bölüm, eski İstanbul'un bugün unutulmuş olan yaşam tarzını ortaya koyması bakımından önem taşır.³¹⁷

c. Karı Koca Masalı

Ahmet Mithat Efendi'nin monolog-meddah hikâyesi tarzındaki ilk eserlerinden biri olan *Karı Koca Masalı*, 1875'te yayımlanır. Ebced hesabıyla numaralandırılmış ve yirmi bölüme ayrılmış olan eserin türünü tespit etmek zordur. Eğitici ve eğlendirici düzyazıdan oluşan eserin pek çok yerinde yazar araya girerek okuyucuya seslenir.

Eğitici-öğütleyici bir dille yazılan ve yayıncılık, yazı, Osmanlıcadaki dil problemi, mesire yerleri, yeni roman ve hikâyeler, evlilik, boşanma, çapkınlık, ahlak³¹⁸ gibi konulardan oluşan eserin belirli bir kurgusu ve kimlik kadrosu yoktur.

Eserin beşinci bölümünde Ahmet Mithat Efendi, kadınların yalnızca yüzünü görmek için bile Kâğıthane çayırını etraflica dolaşan erkekleri konu edinir:

“(...) Sen Kâğıthane'de arabalar arkası sıra koşmaktan lezzet alır mısın? Pek çok mu dedin? Yahu ben bu suali her kime sordum ise bu cevabı aldım. Lakin ben kimseye benzemediğimden midir nedir hiçbir lezzet alamadım. Vakıa pek uzun uzadıya tecrübe dahi etmedim ya! Lezzet alamayacağımı hesap ediyorum hesap!”³¹⁹

Ahmet Mithat Efendi, dönem insanının Kâğıthane çayırlarında arabaların ardı sıra koşmaktan aldığı zevki tenkit eder. İnsanlara bu nahoş tutumdan vazgeçmeyi öğütleyen yazar, kadınlarla diyalog kurmaya dair ümidini diri tutan okuyucuyu ikna etmek için onlara soru sorar ve gelecek olası her iki cevaba da karşılık verir: Kadınlardan ümidi olmayanın arabaların peşi sıra koşmasına lüzum yoktur. Ümidi olana ise koşmak lüzum etmez. Yazarın bu sorusuna okuyucunun *ümidin koşarak hasıl olacağı* cevabını vermesi durumuna karşın, yazarın vereceği öğüt de gecikmez:

³¹⁷ Zeynep Kerman, *Tanzimat Edebiyatı*, 3.B., Ankara: Akçağ Yayınları, 2014, s. 616.

³¹⁸ Türk romanında çok evlilik, metres, aldatma, odalık ve boşanma gibi konularda kapsamlı bir çalışma için Bk. Çetin Arslan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Türk Romanında Çok Eşlilik ve Aldatma*, (Doktora Tezi) Rize: T.C. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

³¹⁹ Ahmet Mithat, “Karı Koca Masalı”, *Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası*, Yay. Haz. Nüket Esen, 1. B., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 86-87.

“Ben öyle enzar-ı âleme karşı şafî köpeği gibi toz içinde, toprak içinde, yuvarlanarak hanımefendi hazretlerinin arabası arkasında taban çalmakla peyda olacak ümitten hiçbir lezzet alınmaz itikadındayım. Dur bakalım, bir kere peyda olan ümit husul dahi bulacak mı? Velez ki bulsun! Onun zevki mihnetine de değmez.”³²⁰

Kadınlar uğruna arabaların ardı sıra koşan insanları şafî köpeğine benzeten yazar, koşturmakla meydana gelecek ümidin meşakkatine dikkat çekerek bu tutumun uygunsuzluğu konusunda görüşlerini belirtir.

d. Çengi

Ahmet Mithat Efendi’nin 1877 yılında kaleme aldığı romanı *Çengi, Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap olarak yayımlanır. Roman, Aziz Efendi’nin *Muhayyelat*’ının bir parodisidir.³²¹ Ahmet Mithat Efendi, düstur kabul ettiği önemli bir görüşü kitabın birinci babında dile getirir: Ona göre hikâye ve roman sadece “havas” için değil, “avam” için de yazılmalıdır.

19. yüzyıl İstanbul hayatından seçilmiş pek çok tipteninin konu edildiği romanın her bölümünde günlük hayat kesitleri, insanların hayata dair kaygıları, kültür ve ahlak değerleri verilir. Dâniş Çelebi ile Çengi Sümbül’ün münasebetlerindeki dengesizliğin konu edildiği romanda Çengi Sümbül’ün kişisel özelliklerine yer veren Ahmet Mithat Efendi, meclisleri şenlendiren ve bulunduğu yerlerde zevk-ü safa kaynağı olan³²² Çengi Sümbül’ün çeşitli lütuflar karşılığında erkekleri kendine bağlanmaya zorladığını yazar. Buna karşın tulumbacılar ve sırık hamallar Çengi Sümbül’ün karşısında son derece saygılı ve bağlı, her emrini kabule hazır ve edeplidir. Zira onun en gözü kanlı babayiğitlerin bile edepsizlik etmesini önleyen çekilmez bir kahır, bir özelliği vardır: Sümbül’ün emriyle Kâğıthane’de veya diğer تنها yerlerde kırbaçlar altında paralanmış birkaç yaralı ismi bu adamların aklından çıkmamaktadır.³²³ Romanda Kâğıthane, Çengi Sümbül’ün verdiği talimatla erkeklere işkence ettirdiği تنها bir mekân olarak zikredilmiştir.

³²⁰ A.g.e., s. 87.

³²¹ A.g.e., s. 617.

³²² Ahmet Mithat Efendi, *Çengi*, Yay. Haz. Mustafa Miyasoğlu, 1.B., İstanbul: Selis Kitaplar, 2003, s. 145.

³²³ A.g.e., s. 146.

e. Henüz On Yedi Yaşında

Ahmet Mithat Efendi'nin 1881 yılında yazdığı *Henüz on yedi Yaşında* isimli romanı, Türk edebiyatında “düşmüş kadına acıma” temini işleyen önemli romanlardandır. Avukat ve simsar olan Ahmet Efendi ile arkadaşı Hulusi Efendi, bir gece Beyoğlu'nda yemek yedikten sonra tiyatroya ve ardından da bastıran yağmur dolayısıyla evleri yerine bir geneleve gider. Ahmet, buraya yeni düşmüş ve on yedi yaşlarında olan Kolyopi isimli bir Rum kıızıyla tanışır ve ondan etkilendiği için birkaç kez daha aynı mekâna gider. Kolyopi'den yaşam hikâyesini ve mağduriyetini dinleyen Ahmet Efendi, onu kurtarmaya karar verir. Bu tanışmadan sekiz ay geçtikten sonra Kolyopi'yi tanıdığı bir Rum delikanlısıyla evlendiren Ahmet Efendi, böylece dürüst ve cömert karakterini de göstermiş olur.

Romanda Kolyopi için üzülen ve bu üzüntüyle İstanbul'da nereye gittiğini bilmeden avare dolaşan Ahmet Efendi, önce Galata'da köprü yakınındaki muhitte gezinir. Köprü başında durup bir kayığa atlar ve kayıkçıya eliyle Haliç'in iç taraflarını gösterir. Nerede ineceğini kendi de bilmeyen Ahmet Efendi, kayıkçıyla Azapkapısı Köprüsü'nden geçerek Balat, Hasköy karşılarına varır. Kayıkçının “Beyefendi, Eyüp'e mi?” şeklindeki sorusu karşısında Ahmet Efendi eliyle ilerisini göstermektedir.

Eyüp'ten geçip Kâğıthane Deresi'ne ulaşırlar. Çağlayanların dibine vardıklarında kayıkçının “Yanaşalım mı?” sorusuna Ahmet Efendi'nin yine elleriyle ilerisini göstererek cevap vermesine sinirlenen kayıkçı, “*Cendere boğazına kadar kayıkla gidilmez ya! Kayık kanatlanıp uçmaz ya!*” cevabını verir. Ahmet Efendi bu sözler karşısında kayıkçıya bir meci diye vererek kayıktan iner. Kâğıthane çayırına girdikten sonra Beyoğlu'na gelen şose ile karşılaşan Ahmet Efendi, geldiği Kâğıthane'den geri döner.³²⁴

f. Karnaval

Ahmet Mithat Efendi, 1881 yılına ait olan romanı *Karnaval*'da alafranga ve züppe tiplerini konu edinir. Romanda, alafranga bir tipleme olan “Zekâyi” ve Osmanlı aydın tipi “Resmi” derinlemesine işlenir. Merkezî mekânın Beyoğlu olduğu romanda, Kâğıthane'den de bahsedilir.

Resmi, Hamparson Ağa ve eşi havanın güzel ve günün de pazar olması münasebetiyle tüm Beyoğlu'nun yaptığı gibi kırlara dökülüp Kâğıthane'ye doğru yola

³²⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 1.B., İstanbul: Kapı Yayınları, 2013, s. 193-194.

çıkarlar. “Bizim üç arkadaş da seyirciler seline katılarak Kâğıthane’ye kadar vardılar. İstanbul’dan da pek çok araba gelmiş olduğundan Kâğıthane’nin bugünkü hâli adeta bir bahar hâli demektir.”³²⁵

Arabadakiler doğanın güzelliğinden keyiflenmiş bir durumdayken karşı taraftan gelen Zekâyî, bulundukları arabaya doğru eğilerek selam verir. Madam, Zekâyî gittikten sonra onun arabasının süsünü ve şıklığını över. Madam, Zekâyî’nin *kır atının üzerinde özensizlerine dayanarak ve fesini burnunun üzerine eğerek gösterdiği binicilik tavrını*³²⁶ cüretkâr bulmuştur. Fakat Madam’a göre bu yalnızca kendisine yapılmış bir kompliman değildir: ona göre Zekâyî her arabayı bu şekilde tarayarak, içlerinde güzel kadın olup olmadığını kontrol etmektedir. Zamane gençlerinin başvurduğu bir yöntemdir bu; üstelik Zekâyî Bey içlerinden en ahlak sahibi olan, fena yerlerde hiç görünmeyen ve geceleri evinden başka yerlerde bulunmayan biridir.

Kâğıthane’yi zemin alarak dönemin alışlagelen bu hareketini eleştiren Ahmet Mithat Efendi, içlerinden ahlak sahibi olanların bile Kâğıthane’de arabadan arabaya gezerek çapkınlık yaptıklarını ifade eder ve burada yapılan fuhuş pazarlıklarını tasvir eder.

“Akşam yaklaşarak madam biraz üşümeye başladığı gibi, Beyoğlu halkı da dönüşe başladığından bizim üç yol arkadaşı da döndüler.”³²⁷

Arabaları kolaçan etmesinin nedeni kadın arayışından başka bir şey olmayan Zekâî, Madamı öngörüsünde haklı çıkarmıştır. Süslenmiş atıyla, gördüğü her arabayı ziyaret eden Zekâyî Bey, nihayetinde açık mavi boyalı, kiralanmış bir arabanın camına yaslanan³²⁸ bir kadın görür.

“Acaba şu peri yüzlü kimin nesi olmalıdır?”³²⁹ düşüncesiyle arabaya yaklaşan Zekâî Bey, kadına ilgisini belli etmesi ve onun bu duruma alışkın bir tavır sergilemesi sonrasında onun “hangi bağın gülü” olduğunu anlamakta güçlük çekmez.

Böyle bir karşılaşmadan sonra etrafta genellikle püskülü fesinden uzun, kısa ceketli, bol pantolonlu biri ortaya çıkmaktadır. Zekâyî, bu âlemlerin âlimi olmamasına

³²⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, Yay. Haz. Süleyman Emrah Arlıhan, 1.B., Ankara: Elips Kitap, 2007, s. 134.

³²⁶ A.g.e., s. 136.

³²⁷ A.g.e., s. 139.

³²⁸ A.g.e., s. 138.

³²⁹ A.g.e., s. 138.

karşın tahmininde yanılmaz. Çok geçmeden, bıyıklarını sipsivri bükerek öne doğru iten ve ensesinin üzerindeki kıvrık saçlarıyla fino köpeklerini andıran bir tiplemeyi kalabalık içerisinde kendisine doğru yaklaşıırken görür. Mevzubahis palikaryayla³³⁰ onun gözetiminde olan bu hanım hakkında konuşan Zekâyî, hanımla ertesi gün Tepebaşı'nda bir kahvede buluşmak üzere kolayca anlaşır.

“Bu takım kızlar ile ilişki kurmanın en önemli kısmı şu Kâğıthane’de olan ilk karar gibi karar vermektir ibaret olup işin ondan sonrası o kadar sadedir ki bir kahveye girmek ile Helena’nın evine girmek arasında hemen hiç fark yok gibidir.”³³¹

Romanda, Kâğıthane’de yapılan fuhuş pazarlığını konu edinen Ahmet Mithat Efendi, bu gibi işlerin en zor kısmının yalnızca karar vermek olduğunu, sonrasında kadının evine girmenin bir kahvehane girmek kadar kolay olduğunu ifade eder.

g. Taaffüf

Ahmet Mithat Efendi’nin 1895’te yayınlanan romanı *Taaffüf*’ün neredeyse tüm konusu aynı konağın içerisinde cereyan eder. Zengin ve alafranga döşenmiş Daniş Bey Konağı’nın hanımı olan Saniha, eski mutasarrıflardan Daniş Bey’in özenle büyütölmüş olan kızıdır. Alafrangalığıyla şöhet bulan Saniha evlenecek yaşa geldiğı zaman pek çok talibini reddetse de nihayetinde kendisi gibi Fransızca bilen ve Paris’te birkaç sene hukuk, edebiyat ve felsefe okumuş olan Rasih ile evlenir.

Rasih, Batı kültüröyle yetişmiş ve bu kültürü iyi hazmetmiş bir tiptir. Vaktinin çoğunu kendi kütüphanesinde geçirmektedir. Paltosunun cebinde ve koltuğunun altında mutlaka eski bir kitap bulunduran Rasih, gezmek istediğı zamanlarda da İstanbul’un tarihi mekânlarına gider. Romanda Rasih’in gezdiği yerler; Çukurbostan, Kadırga, Yedikule, Tekfur Sarayları, Binbirdirek, Kıztaşı, Dikilitaş ve Çemberlitaş gibi tarihi mekânlar olarak verilirken, Kâğıthane, Göksu, Veliefendi ve Fener ise Rasih’in “hiç hoşlanmadığı mekânlar”³³² olarak okuyucuya sunulur. Böylece Ahmet Mithat Efendi tarafından dönemdeki alafranga-alaturka algısı, mekânlar üzerinden verilmiş olur.

Rasih ve Saniha aşkı çerçevesinde incelenen aşk kavramı, romanda “Aşık-Aşıka-Karı-Koca” başlığıyla verilir; Avrupa’daki aşk kavramı ile bizdeki aşk kavramı karşılaştırılır. Âşığın hallerinden bahseden Ahmet Mithat Efendi, âşığın dünyasının

³³⁰ Palikarya: Rum kabadayısı. Bk.: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=PAL%C4%B0KARYA>

³³¹ Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, s. 143.

³³² Ahmet Mithat Efendi, *Taaffüf*, Yay. Haz. Mustafa Pişkin, İzmir: Mustafa Pişkin Yayınları, 2012, s. 104.

yalnızca maşuku ile sınırlı kaldığını yazar. Sonrasında okları tekrar ‘biz’e doğrultan yazar, Kâğıthane’de yaşanan sahte aşklara vurgu yapar: “*Ee! Bizim Beyazıt Meydanları, Direkler Arası, çarşı içleri ve Kâğıthane âşıkları böyle midirler?*”³³³

Saniha’nın Tosun Bey ile olan bulanık alakası romanın esas konusunu oluşturur. Saniha, kültürlü olduğu kadar iffetli bir hanım olması ve eşinin de kendisini desteklemesi sayesinde bu ilgiyi bertaraf eder.

4. Emin Nihat Bey Eserlerinde Kâğıthane

a. *Müsâmeretnâme*

Emin Nihat Bey tarafından yazılan, yedi anlatı ve on iki cüzden meydana gelen *Müsâmeretnâme*, “Gece toplantıları-sohbetleri” anlamına gelir.³³⁴ Çerçeve anlatının *Muhayyelât*’tan sonra ilk defa kullanıldığı eserin yayınlanması 1872’den 1875’e dek sürer. Eserin olay örgüsünü uzun kış gecelerinde toplanan insanların birbirlerine anlattığı hikâyeler oluşturur. Anlatının başında, “*toplanan insanlardan her birinin vakit geçirmek amacıyla bir hikâye anlatmasına karar verildiği*” belirtilir ve “*Binbaşı Rif’at Bey Sergüzeşti*” ile ilk hikâye başlar. Sözü devralan kişinin anlatımıyla ve birinci tekil kişi diliyle yazımına başlanan hikâye, üçüncü tekil kişi anlatımıyla sonlanır. Böylece, yeni bir anlatma halkasına girildiğinden okuyucu haberdar edilir.

Türk halk anlatıları ve Doğu anlatma geleneği ile Batı tarzı anlatı arasında bir geçiş niteliği taşıyan³³⁵ *Müsameretname*’de, okuru meraklandırmak isteyen bir meddahın anlatım tarzı hakimdir. Özgün ve birbirinden bağımsız olan hikâyelerin her birinde çoğunlukla birer aşk hikâyesi ve macerası konu edilir. *Müsameretname*’deki cüzlerin isimleri ve neşir tarihleri şöyledir:

- 1- *Binbaşı Rif’at Bey’in Sergüzeşti (Başlıksız) (1288-1871)*
- 2- *Kapıkethüdası Behçet Efendi ile Mâkbule Hanım’ın Sergüzeşti (1289-1872)*
- 3- *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti (1289-1872)*
- 4- *Gerdanlık Hikâyesi (1290-1873)*

³³³ A.g.e., s. 89.

³³⁴ G. Gonca Gökalp, “Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser”, *Hacette Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 196.

³³⁵ A.g.m., s. 197.

- 5- *Vasfî Bey ile Mukaddes Hanım'ın Sergüzeşti (1290-1873)*
- 6- *Fa'ik Bey ile Nurudil Hanım'ın Sergüzeşti (1292-1875)*
- 7- *Atiye Hanım -yahut- İhsan Hanım ile Uşşâkının Sergüzeşti (12892-1875)*

Emin Nihat Bey, *Müsâmeretnâme*'nin V-VI. cüzlerindeki “*Vasfî Bey ile Mukaddes Hanım'ın Sergüzeşti (1290-1873)*” isimli hikâyesinde Kâğıthane'den bahseder. Dönemdeki yanlış evliliklerin konu edildiği hikâyede gençleri evlendirmek için uygulanan baskıların sonuçları ele alınırken konu yer yer hikâyeden sapar.

Sıranın kendisine gelmesiyle anlatmaya başlayan Vasfî Bey, Mukaddes Hanım'a duyduğu aşkın tohumlandığı eski mektep dönemleri bahsiyle konuya girer.

Vasfî Bey, uygun mevsimler ve tatil günlerinde yaşlılarıyla buluşmak için sık sık mesire alanlarına gitmektedir. Yine bir ilkbahar mevsiminde Paşa Amcasının Arabistan'dan gönderdiği tay ile Kâğıthane'ye giden Vasfî Bey, burada tanıdık biriyle karşılaşmadığı için sıkılır ve Beyoğlu tarafından dönüş yoluna geçer. Atına binerek Kâğıthane yokuşuna doğrulduğunda, yokuşun ortalarında hoş bir manzarayla karşılaşır. *Bu manzara, yokuşun yüksek bulunan sol tarafından yayan çıkmakta olan iki kadından*³³⁶ birine aittir. Gidiş merasimindeyken, püfür püfür esen rüzgâra karşı güzellik dolu manzarayı kaybetmemek için atını yavaşça süren Vasfî Bey, kadınla aynı hizaya geldiğinde onun Mukaddes Hanım olduğunu görür. Geçen zaman zarfında büyüyüp güzelleşen, süslenerek güzel ve yeni moda kıyafetler giyen Mukaddes Hanım adeta bir güzellik heykeline dönüşmüştür.³³⁷ Beyoğlu dönüşünde Mukaddes Hanım'ın arabasını takip eden Vasfî Bey, onu sadece görebilmeye muvaffak olabilmıştır.

Bir sonraki pazar günü Kâğıthane'ye giderek Mukaddes Hanım'ın mekânı şerefleştirmesini uzunca bir süre bekleyen ve bu beklentisi hüsrarla sonuçlanan Vasfî Bey, bir sonraki cuma ve pazar günü de Kâğıthane'ye gidip burada akşama dek bekler.

“Bir vakitler birisinin kurbağa gözüne âşık olup yıllarca derenin başında beklemiş olduğu anlatıldığı gibi, ben de ‘Kağıthane serhad, biz yamak’ diyerek öyle kuru ümide aralıksız tamam on iki hafta hizmet eyledim. Şöyle ki gide gide Kağıthane'nin mevsimi geçip çayrlar, çağlayanlar kurudu. Artık kimseler gelmez olup seyir günleriyle diğer günlerin hiç farkı kalmadı. Daha sonraları o koca derenin suları çekilip kurbağa sesleri dahi işitilmez oldu. Lakin o kadar müddeti nasıl geçirdim ve her Cuma, Pazar

³³⁶ Emin Nihat Bey, *Gece Yazıları Müsâmeretnâme*, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 81.

³³⁷ A.g.e., s. 82.

Kağıthane’de akşamlara kadar bekleyerek Mukaddes Hanım’ı görebilme ateşi içinde ne kadar azap çektim, ben bilirim.”³³⁸

Emin Nihat Bey, dönemdeki popüler gezi mekânlarından biri olan Kâğıthane’yi anlatırken buraya cuma ve pazar günleri gidildiğinden ve mesirenin aynı zamanda aşıkların buluşmasına zemin hazırlayan bir mekân olduğundan bahseder. Tanzimat Dönemi kadınları, *modayı takip ettiklerini belli eden kıyafetler ile Kâğıthane’de arz-ı endam ederler*. Emin Nihat Bey, dönemin Kâğıthane’sini tasvir ederek hikâyeye devam eder:

“Kâğıthane’de o ilkbahar ne emsalsiz bir mesire olduğu dikkatli olanlarca bilinir. Hele evvela yokuş başından bakılıp köy tarafından başlanarak Silahtârağa cihetlerine doğru göz gezdirildikte, o iki taraflı dağlar, bayırlar, baştan başa zümrüt gibi çimen ve orta yer baştan başa yeşil yeşil çayırlar ki, üzerleri oraya mahsus beyaz beyaz Kağıthane çiçekleri ile bezenmiş bir tabii halı. Bir baştan bir başa Kağıthane deresinin ikiye ayırdığı çimenliğin orta yerinde bulunan köprülerle, çağlayanı akan gönül çekici suyun yılan gibi bir halde yavaş yavaş dolana dolana akışı... Ve bu güzel nehrin üst başından ortasına kadar iki taraflı büyük ağaçlar ve ortasından sonuna doğru iki taraflı baştan başa top top zümrüt gibi sazlar arasında çağıldayışı, dikkatli ve ibret almayı bilen bir göze pek güzel bir tabii manzara arz ederek parlak güneş ışıklarının aksi ile ta yukarılardan şaşaalarla düşüştü... Ve hem de zamanının bu hakikaten eşsiz nehrinin üst başından çağlayanlar kadar uzanan hafif rüzgâr ve su kabarcıklarının meydana getirdiği menevişli dalgalarla ince ince dalgalanır hoş bir havuz vardı. Suların oradan da süzüle süzüle çağlayanlara geçerek sıra sıra o mermerden yapılmış setlerden şarıl şarıl akışı ise husûsen meydana getirilmiş kararsız, bitmeyen nağmeler gibiydi. Bunu takip eden büyük havuzdan dolaşarak şapır şapır harice dökülen sular, birbirinden güzel bir deniz olup derhal üzerinde “Anadolu’ya, Rumeli’ye” sesleriyle karınca gibi kaynayan kayıklar gezinirdi. Sahillerini kaplayan gölgelik ağaçların seyircilere serin serin gölgeler sunması... Elhasıl anlatıp övülmesine imkân ve son olmayan, her bir tarafı çeşitli güzelliklerle dolu bin bir manzara arz ederdi. Bunlar her taraftan insanın kalbine taze taze hayat ve ferahlık verdikçe halk neşe dolu bir halde eğleniyordu. O güzellik ve o seyircilerin yüzlerinde görülen coşkunluk ve sevinç... Ve yeryüzünde her bir hareketi medeniyetin güzelliğini ispat eden, sıra zincir gibi durmayıp dönen o süslü arabalar... Ve ara sıra içlerinde insanı hayrete düşüren neler geçer, neler! Ne güneşler ve ne peri yüzlüler!”³³⁹

Uzun zamandır Mukaddes Hanım’dan haber alamayan Vasfi Bey, derin bir üzüntü içindedir. Geçen zaman zarfında Mukaddes Hanım’ın yaşadığı konağın önünden çok defa gelip geçmesine rağmen bir türlü onu göremez.

Yaşadığı sıkıntının hüsrânıyla derdini birilerine anlatma gereksinimi duyan Vasfi Bey, nihayet içinde bulunduğu durumu kölesi Hüsrev’e açar. Vasfi Bey’in derdine çözüm arayışında olan Hüsrev, bir gün Vasfi Bey’in çalıştığı Kaleme gelir. Vasfi Bey’e

³³⁸ A.g.e., s. 84.

³³⁹ A.g.e., s. 84-85-86.

sonbaharın gelmesiyle artık Kâğıthane mevsiminin başladığından bahseder ve oraya birlikte gitmeyi teklif eder. Ancak Kâğıthane seyrine gitmenin de bir usulü vardır; oraya çıplak binek hayvanıyla değil, arabayla gidilmelidir.

Hüsrev'in teşviki üzerine o hafta ve sonraki haftalar Kâğıthane'ye giden Vasfi Bey'in aklı -orada bir ilkbahar günü Mukaddes Hanım'ı gördüğü ve onun hatırasını aradığından- sevdiği kadının hayali iledir ve bu sebeple Kâğıthane'nin güzelliklerine odaklanmaz. Nihayet Kâğıthane'de beklemekten vazgeçer ve oraya bir daha gitmeme kararını Hüsrev'e bildirir.

Bir müddet sonra Vasfi Bey iş yerindeyken Hüsrev'den bir pusula alır. Hüsrev, Mukaddes Hanım'ın Kâğıthane'ye gideceğine dair haber aldığını, bu sebeple kendilerinin de Kâğıthane'ye gitmeleri gerektiğini yazar. Nihayet araba tutarak Mukaddes Hanım'ın peşinden Kâğıthane'ye giden Vasfi Bey, Kâğıthane yolunda sevdiği kadına rastlayıp heyecanlanır:

“Ben artık yolda türlü türlü hülyalar ve kumpaslar kurarak oradan Kâğıthane'ye geldik. Lakin hani Kağıthane'deki o bir vakit ümitli bakışlarıma ve arayışlarıma perde çeken yeis ve üzüntü eseri... O gün her taraftan parlaklık saçan genişlik ve güzellik görünür olmaya başladı. Ya nasıl olmasın, Kağıthane ve her gözümün gördüğü yer sevgilimin üzerinden geçip gitmesiyle şerefleniyordu.”³⁴⁰

Sevgilisinin Kâğıthane yokuşundaki bir arabada olduğunu öğrenen Vasfi Bey, yazmış olduğu pusulayı sevgisine yollamak için fırsat kollar. Arabanın çifte aynasından sevgilisini gözleyen Vasfi Bey'e, Mukaddes Hanım etrafa fark ettirmemeye gayret göstererek perdenin ardından mukabele eder. Arabada yalnız kalmasını fırsat bilerek Mukaddes Hanım'a mektubunu yollayan Vasfi Bey, sevgilisinden mektubuna karşılık beklemektedir. Mukaddes Hanım'ın gecikmeyen müspet cevabı karşısında Vasfi Bey oldukça mutlu olur:

“Son derece sevinerek kendimi güya Hüsrev'in o gün âzâd ettiği bir kölesi hükmüne koydum.”³⁴¹

Kâğıthane'den sevgiliyle birlikte dönen Vasfi Bey, ertesi gün kendi terzisinden bir elbise diktirerek Hüsrev'i ödüllendirir ve onu aralarını yeniden yapmak üzere sevgilisinin kaldığı mekâna yollar.

³⁴⁰ A.g.e., s. 94.

³⁴¹ A.g.e., s. 98.

Hüsrev'den sevgilisi hakkında haber almayı bekleyen Vasfi Bey, bir gün aldığı acı bir mektup ile sarsılır. Mektubunda Mukaddes Hanım'ın ölüm haberini yazan Hüsrev, bu elim olay sonrası artık o mekânda işinin bittiğini ve artık Çerkezistan'a gideceğini bildirmektedir. Haberle yıkılan Vasfi Bey, bir müddet bu acıyla yaşamaya devam eder.

Aradan biraz zaman geçtikten sonra Lütfi Dede'nin de ısrarları sonucu Vasfi Bey, onunla tekrar Kâğıthane yollarına düşer. Mesire alanında bulunan mavi yeldirmeli Çingene kadınlar, Vasfi Bey'in falına bakmak isterler. Vasfi Bey para vererek onları başından def etmek istediye de Lütfi Dede'nin ısrarı üzerine falına bakılmasına razı olur. Elindeki ipte dizili olan akik taşlara ve boncuklara bakan falcı:

“-Canım Ağ! Senin bir sevgilin var. Sen onu alacaksın. Senin bir de düşmanın var ama hiç korkma. O sana dış geçiremez. Hele bak! Sevgilinin gönlü işte sana bakıyor. Artık gam yeme, kasavet çekme gözüüm. Elbette o senin olacaktır. Ta sonunda sen ona kavuşacaksın. Çok geçmeden muradına ereceksin.” der.³⁴²

Hüsrev'den gelen acı mektubun bir kandırmacadan ibaret olduğunun anlaşılmasıyla son bulan hikâyenin bitiminde üçüncü tekil kişi anlatımıyla araya giren anlatıcı, Vasfi Bey ile Mukaddes Hanımın kavuştukları haberini vermektedir.

Emin Nihat Bey bu hikâyesiyle, Tanzimat Dönemi Kâğıthane Mesiresi'ne dair pek çok özelliği detaylı bir şekilde verir. Âşıkların birbirlerini ilk defa Kâğıthane'de görmeleri, Vasfi Bey'in sevgilisini yeniden görebilme uğruna burada günlerce beklemesi, sevgililerin birbirleriyle haberleştikten sonra yeniden Kâğıthane'de buluşmaları ve arabalar arası gidip gelen mektuplar, bu özelliklerden bazılarıdır. Romanda kullanılan “Kâğıthane'de fal bakan çingene kadınlar” figürü, dönemin diğer romanlarındaki Kâğıthane Mesiresi tasviriyle ortak bir özellik olarak kurgudaki yerini alır.

5. Şemsettin Sami Eserlerinde Kâğıthane

a. Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat

Tanzimat Dönemi yazarlarından Şemsettin Sami (1850-1904) edebiyat dünyasına romanla girer ve bu alanda yalnızca bir eser verir. Roman türünün Yeni Türk

³⁴² A.g.e., s. 148.

edebiyatındaki ilk eseri kabul edilen “*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*”tan sonra Sami, romanla olan ilişkisini Hugo ve Defoe’dan yaptığı çevirilerle sürdürür.³⁴³

1872 yılı sonlarında cüzler halinde yayımlanmaya başlanan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, üç cüzde tamamlanır. Eserinde, “görmeden evlenme geleneği” gibi toplumsal bir sorunu ele alan Şemsettin Sami, bu durumun getirdiği acı sonuçları ortaya koyarak ibret dersi vermek ister. Sami, ilk cüzün yayımlandığı haberine gazete yazısında değinir³⁴⁴ ve eserin “*Emr-i izdivaç ve ahlâka dâir pek çok iber ü nasâyihî şâmil olduğunu*” bildirir. Tesadüflerin önemli bir yer tuttuğu eserin olay örgüsünde sık sık araya giren yazar, olayın gidişatı hakkında okuyucuya bilgi verir.

Roman, Talat ve Fitnat’ın aşkını konu edinir. Talat Bey’in sıkıntılı görünümünden onun birine âşık olabileceği çıkarımında bulunan Dadı Ayşe Hanım, bu görüşünü Saliha Hanım ile paylaşır. Sohbetin konusu, Talat’ın annesi Saliha Hanım’ın müteveffa eşiyle tanışma hikâyelerine gelir. Şemseddin Sami, ideal bir evliliğin nasıl olması gerektiğini Saliha Hanım’ın dilinden okuyucuya anlatır.

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat isimli romanda “Kâğıthane,” mesire özelliğiyle yer alır. Evliliklerinde karı-koca olarak kanaatkârlıklarından bahseden Saliha Hanım, eşiyle birbirlerine kifayet ettiklerini ve başka arayışlara gereksinim duymadıklarını vurgular. O, eşinden hiçbir zaman Kâğıthane’ye gitmeyi istemeyen hatta buna hevesi dahi olmayan kanaatkâr bir kadındır:

“Ha, öyle olduğu vakitte baba ana evlatlarını nasıl iyi olursa öyle yapmalıdırlar. Koca karısıyla, karı kocasıyla ömür geçirecekler, ev idare edecekler. Evlatları olacak, büyütecek, terbiye verecekler. Birbiriyle sevişmedikçe, imtizaç etmedikçe nasıl olur? Bu, bir gün değil, iki gün değil, bir ömürdür. Bir evdeki karı ile koca arasında muhabbet yok, o eve Allah imdat eyleye! Sonra evlatları ne terbiye olacaklar, orasını düşünmeli artık. Hele hamdolsun, yüz bin kere hamdolsun o saate. Ah! Ben de senin dediğin gibi evlenecektim. Dadı, ah...İşte on üç sene var ki merhum kocamı kaybettim. O vakit ben kırk yaşında bir karı idim. Lâkin bin kere şükür! Yirmi üç yirmi dört sene beraber yaşadık. Ah! O ne yaşayış, o ne yaşayış... Sen gördün a, bir kere o benim gönlümü karmadı, bir kere ben onun hatırını bozmadım. Bizim eğlencemiz ev idi. Ne onun Kalpakçılar’da gezmeye ne benim Kâğıthane’ye gitmeye hevesim var idi. Biz birbirimizle konuşmakla eğlenirdik, biz kendi sohbetimizden hoşlanır idik. Hele Talat dünyaya geldikten sonra... Ah... O ne saadet o ne devlet imiş! Çocuk ne kadar da sevilir imiş... Ama her çocuk öyle değil. Her baba ve ana çocuğunu öyle sevmez. Birbirini sevmeyen koca, karı çocuklarını mı sevecekler? Talat iki yaşına geldi başka bir seviş, başka bir eğlence. (...)”³⁴⁵

³⁴³ Kudret, a.g.e., s. 64.

³⁴⁴ *Basiret*, 17 Ramazan 1289 (18.11.1872)

³⁴⁵ Şemseddin Sâmî, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006, s. 8.

Romanda “Talat’ın sevdiği kız” figürünü üstlenen Fitnat, aynı zamanda Talat’ın sıklıkla uğrayıp tütün aldığı dükkân sahibinin kızıdır. Fitnat’ın üvey olan Hacı Babası kızını dışarı çıkarmadığı gibi onu başkalarıyla da görüştürmez. Eve girip çıkabilen nadir şahıslardan biri olan Şerife Kadın Fitnat için üzülür ve Hacı Baba’yı Fitnat’ı dışarı çıkmaya izin vermesi konusunda iknaya uğraşır. Fitnat’ın evde oturarak verem olmasından endişelenen Şerife Kadın, onun da konu komşuya gitmesi ve seyre çıkması gerektiğini söyler. Hacı Baba bu teklife cevaben, kızının oldukça güzel olduğunu ve dışarı çıktığı takdirde peşine başkalarının düşmesinden çekindiği için onu dışarı çıkarmak istemediğini söyler. Ona göre mesireler rezalet yerleri, edepsizler mahallidir. Kendisi erkek olmasına rağmen bu tür yerlere gitmekten imtina etmektedir. Kaldı ki, on beş yaşındaki bir kızı bu tür yerlere göndermesi söz konusu bile edilmemelidir.

Şerife Kadın’ın seyir yerlerine gitmenin moda olduğu ve alafrangaların böyle modalar icat ettiklerinden bahsetmesi üzerine Hacı Baba: “*Affedersin, bu alafranga da değil. Alafranga bunu kabul etmez. Hiç Kâğıthane’de, Veliefendi’de, öyle mahallerde hiçbir vakit bir madam gördünüz mü?*”³⁴⁶ cevabını verir. Böyle bir soruyla karşılaşan Şerife Kadın, mevzubahis yerlerde bulunmanın kendine yakıştırılmış olması dolayısıyla sitem eder: “*Ben mi göreyim? Ben gider miyim öyle yerlere?*”

Şerife Kadın, Hacı Baba’yı en azından Fitnat’ı komşulara göndermesi yönünde ikna etmeye uğraşır. Fakat Hacı Baba, onun komşulara gitmesi hakkında dahi olumlu düşünmez:

*“Ee, komşuya gittiği gibi komşu hanım ‘Bu Cuma gel Kâğıthane’ye gidelim’ diyecek, kandıracak. Nihayet olmaz. Sen benim kızım gibi öyle uslu, kâmil bir kız, bir karı tanırsan getir, kız ile görüşsün, konuşsun ki kız ondan bir şey istifade etsin. O vakit ben sana ne diyeyim? Yoksa başka türlü olmaz. Ben bu kızı on beş sene var ki böyle saklıyorum. Babası da benim, anası da ben. Fena mı terbiye vermişim? Eğer verdiğim terbiye fena ise bu usulü tebdil edeyim. Fakat zannederim ki değil.”*³⁴⁷

Şemseddin Sami’nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* romanındaki Kâğıthane, nezih insanların hatta alafranga madamların bile gitmeyi tercih etmediği, buna karşın farklı arayışları olan insanların sıklıkla uğradıkları bir mekândır. Üvey baba, kızının Kâğıthane’ye gitme ve oraya götürülme ihtimaline binaen kızını evde tutmakta ve onu kimseyle görüştürmemektedir. Şemseddin Sami, dönemin mesire alanı Kâğıthane

³⁴⁶ A.g.e., s. 45.

³⁴⁷ A.g.e., s. 46.

hakkındaki düşüncelerini, yaratmış olduğu “Hacı Baba” karakteri üzerinden okuyucuyla paylaşmıştır.

6. Mustafa Reşit Eserlerinde Kâğıthane

a. *Bir Çiçek Demeti*

Mustafa Reşit’in (1861-1936) ilk eseri olan *Bir Çiçek Demeti*, (1304/1887) yazar tarafından “Kızlara Hediye” olarak takdim edilir. Olay örgüsünü evlilik meselelerinin oluşturduğu eser; mektup, nasihat ve hatıralardan oluşur. Eserin konusundan dolayı Abdülhak Hamit ve Recaizade Mahmut Ekrem tarafından yazılan eleştiriler, öncelikle *Tercüman-ı Hakikat Gazetesinde* yayımlanır. Gazete daha sonra da bu konu etrafında şekillenen yazıları yayımlamaya devam eder.

Tercüman-ı Hakikat’te “*Bir münekkit*” imzasıyla yayımlanan bir yazıda Mustafa Reşit, eser kurgusunda kadınları Kâğıthane’de gördüğü bir beyefendiyle hemen evlenecek kadar basit göstermesi dolayısıyla tenkit edilir. Halbuki tarihte “Kara Fatma” gibi kahraman vasıflı kadınlar da vardır ve esas bu kadınlar yazar tarafından örnek gösterilmelidir. Gazetenin bir sonraki sayısında Halit Ziya ve Mustafa Reşit’in arka arkaya yazısı yayımlanır. “*Bir Münekkit*” isimli yazıya cevaben Halit Ziya, Mustafa Reşit’in Kara Fatma gibi kahraman karakterleri örnek göstermek gibi bir zorunluluğunun olmadığını, kadınlara pek çok yönden hizmet edilebileceğini, Mustafa Reşit’in işlediği “evlilik” konusunun da bunlardan biri olduğunu yazar.

Mustafa Reşit, yine aynı gazetede yayımlanan “*Bir Münekkite Cevap*” isimli yazısında, kendisini tenkit eden kişinin kitabını baştan sona okumadığını, halbuki kitabının üçüncü mektubunda Kâğıthane âlemlerinde karşılaşılan rezaletleri tasvip etmediğini bizzat belirtmiş olduğunu yazar.³⁴⁸

“*Bir Büyük Valide Tarafından Hafidesine*” isimli bir nasihat mektubuyla başlayan eserde, büyük valide torununa “*mektebi bitirse dahi esas dersin hayatın*

³⁴⁸ H. Harika Durgun, “Mustafa Reşit’in Bir Çiçek Demeti Adlı Eseri Etrafında Bir Tartışma”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, Ekim 2010, s. 172.

hikmetini kavrayabilmek” olduğunu yazar ve yapacağı evlilikte eşini dikkatli seçmesi gerektiğini salık verir.

“L” Hanım’dan “N” Hanım’a yazılan ikinci mektupta L Hanım, bir cuma günü Kâğıthane’de gezinirken bir bey tarafından takip edildiğinden ve arabasına ilan-ı aşk mektubu bırakıldığından bahsetmektedir.

*“Kıymetli Kardeşim,
Düñki cuma günü havanın letafetinden kemâliyle istifade için biz de Kâğıthane’ye gittik. Bu güzel günü herkes bir başka yolda alkışlıyordu. Bir müddet su kenarında oturduk. Bu esnada manzaranın sâika-i te’siriyle Nedim’in, ‘Ne hâletdir sana bakdıkça ey cû ömrüm eksilmez / Meğer zincîr-i bend-i pâ-yı ömr-i pür-şitâbımsın’ beytini birkaç kere tekrar ettim. ‘Şiirden ne kadar mütelezziz olduğumu bilirsin. Onun için bu beyti yalnız kendi kendime değil, yanımdakilere de birkaç kere okuduğumu, tefsir ettiğimi beyâne-i lüzum yoktur, değil mi?’”³⁴⁹*

Saat dokuzda geri dönmek üzere kafileye katılan L Hanım, ilk defa gördüğü bir beyin akşama kadar kendilerini takip ettiğinden ve nihayetinde arabalarının penceresinden içeri bir kâğıt parçası attığından bahseder. Karşılaştığı bu durum karşısında ne yapacağını bilemeyen L Hanım, M Hanım’ı kendisiyle birlikte Kâğıthane’ye gitmeye davet eder:

*“Allah aşkına önümüzdeki cuma günü bize gel de Kâğıthane’ye gidelim. Korkarım ki yine i’tizar edeceksin. O dağ başında oturmaktan bilmem ne lezzet alıyorsun. Rica ederim, i’tizar etme. Mutlaka gel! Bu hafta Kâğıthane şüphesiz daha ziyade kalabalık olacaktır. Herhalde teşrifine muntazırım kıymetli kardeşim.”*³⁵⁰

N Hanım, L Hanım’a cevaben gönderdiği mektubuna ‘Sevgili Çocuk’ hitabıyla başlar. Aldığı mektuptan memnun değil müteessif olduğunu, zira L Hanım’ın hayatının en mühim unsurlarından biri olan evliliğe pek *hafif meşrebâne* bir bakış açısıyla yaklaştığını yazar. L Hanım’ı aklını başına toplaması ve çocukluk etmemesi hususunda uyaran N Hanım, pişman olmamak için evlilik yolunda acele etmemesi gerektiğini söyler. L Hanım’ın Kâğıthane davetine de değinen N Hanım, icabet hususundaki görüşlerini ifade eder:

³⁴⁹ Mustafa Reşit, *Bir Çiçek Demeti*, Konstantiniyye: Matbaa-i Ebüzziya, 1304/1887, s. 22.

³⁵⁰ A.g.e., s. 24.

“Gelecek cuma Kâğıthane’ye gitmek üzere beni davet ediyorsun. Teşekkür ederim. Lâkin öyle rezalet alemlerden kat’iyyen müteneffir olduğum için davetine icabet edemeyeceğimi mea’tteessüf beyan eylerim. Evet bu sözler sizi gücendirir. Siz gücenmekte ısrar ederseniz ben de sözümde sebat ederek Kâğıthane âleminin rezaletin kemaline bir numune olduğunu ispata her vakit hazırım. Evet, o aleni tecavüzler, o aleni işaretler, adap ve ahlaki umumiyeye bir hücumdur. Bir erkeğin tanımadığı kadınlara selam vermesi veya işaret etmesi, bir kadının bilmediği erkeklerin selamlarına, işaretlerine mukabele etmesi şer’an, edeben caiz midir? Böyle bir hal, akvâm-ı faziletin hangisinde görülür? Sevme de ilan-ı aşk da caizdir fakat adab-ı umumiyeyi ihlâl etmemek şartıyla”³⁵¹

N Hanım’a göre Kâğıthane âlemi, bütünüyle bir rezalet numunesidir. Kâğıthane’de karşı cinse yapılan takipler ve karşıdakini tanımadan gönderilen mektuplar taciz niteliği taşımakla birlikte ahlâk anlayışına yapılan bir hücumdur. Tanımadan yapılan böylesi selamlaşmalar dinen de caiz olmayıp toplumun edep anlayışına aykırıdır.

7. Recaizâde Mahmut Ekrem Eserlerinde Kâğıthane

a. *Araba Sevdası*

Tanzimat edebiyatının ilk teorisyenlerinden olan Recaizâde Mahmut Ekrem (1847-1914), roman ve hikâye sahasına *Muhsin Bey* (1889) ve *Şemsa* (1896) ile girer. Romantizm akımının bariz bir şekilde görüldüğü bu eserlerde olayların anlatımı ve işlenişi basittir. Bu eserleri takip eden *Araba Sevdası*, (1889) Türk romancılığının önemli eserlerinden biri olarak edebiyat tarihine geçer. 1896 yılında *Servet-i Fünun* dergisinde tefrika edilen eser, daha sonra kitap halinde yayımlanır.

Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası* isimli eserinde Batılılaşmayı hazmedemeyen züppe tiplemesini eleştirir. 1869 yılında geçen roman kurgusu realist bir bakış açısıyla yazılır. Roman kahramanı Bihruz Bey, pek çok yönüyle Ahmet Mithat’ın “Felâtun Bey”ine benzer.³⁵²

Zengin bir ailenin şımarık oğlu olan Bihruz Bey, birtakım alafranga özentiler içerisinde. Babasından kendisine yüklü bir miktarda servet kalan Bihruz Bey, özel öğretmenlerden aldığı yarım eğitimiyle bir Kalemde çalışmaya başlar. Ne var ki, çalıştığı Kaleme ancak eğlenceden zaman buldukça uğramaktadır. Onun en büyük zevki, modaya uygun ve gösterişli arabasıyla mesire yerlerinde dolaşıp hava atmaktır. Zamanın arabalar

³⁵¹ A.g.e., s. 26-27.

³⁵² Kudret, a.g.e., s. 138.

arası mektuplaşma âdetine göre, mesire yerinde gördüğü bir kızın arabasına mektup atan Bihruz Bey, ondan haber beklemeye başlar.

Recaizade, roman kahramanı Bihruz Bey'in özelliklerinden birinin de arabasıyla Kâğıthane ve Beyoğlu caddelerinde dolaşmak olduğundan bahseder. Dönem romanında Kâğıthane, kimi zaman gösteriş maksadıyla gidilen bir yerdir:

“Kışın, mesela zemheri içinde, bir açık hava görünce arkasındaki mücerret süse halel vermemek için dar ve incerek jaket, dizlerinin üzerinde ise mücerret süslü görünmek için bir kadife örtü bulunduğu halde Beyoğlu Caddesi'nde, Kağıthane yollarında araba kullanmak hevesiyle en şedit poyrazın karşısında tiril tiril titreyen Bihruz Bey, yazın da otuz-otuz beş derece sıcak günlerde Çamlıca, Haydarpaşa, Fenerbahçesi yollarında yine o hevesle en kızgın güneşin altında haşım haşım haşlanır ve fakat bu azabı kendisine en büyük zevk addeder idi. Bihruz Bey her nereye gitse her nerede bulunsa maksadı görünmekle beraber görmek değil, yalnız görünmek idi.”³⁵³

8. Mizancı Murat Eserlerinde Kâğıthane

a. *Turfanda mı yoksa Turfa mı?*

Tanzimat ve II. Meşrutiyet gazeteci-yazarlarından Mizancı Murat (1854-1917), yazdığı tek romanı *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* (1892/1308) ile Yeni Türk edebiyatının önemli eserlerinden birini verir. Eserin “*İfade-i Mahsusa*” adlı ön sözünde Mizancı Murat'ın kendi romanını “*Milli Roman*” alt başlığıyla tanıtmayı, onun “edebiyatta ahlakilik” ilkesini benimsediğinin göstergesidir.

On iki bölümden oluşan romanda Fransa'da tıp öğrenimini tamamlayıp İstanbul'a dönen Mansur'un hayal ve idealleri ele alınırken, Mizancı Murat'ın idealize ettiği karakter de okuyucuya sunulur. Devrin sosyal panoramasını roman kurgusu içinde gözler önüne seren Mizancı Murat, dönemdeki ahlaki yozlaşmayı, yöneticilerin beceriksizliğini, devlet dairelerindeki vurdumduymazlık ve eğitim alanındaki çarpıklıkları eleştirir.

Teknik açıdan başarılı sayılmayan roman, daha çok önerdiği fikirlerle dikkat çeker. İdealist bir roman tipi ve eylem adamı olan Mansur'un etrafında gelişen olaylar, romancılığı bir araç olarak kullanan Mizancı Murat'ın çözüm önerileri çerçevesinde kurgusunu tamamlar.

Romanda çok eşliliğin neden olduğu bir yıkım konu edilir. Zehra ve Mansur'u evinde ağırlayan Şeyh Salih Efendi yaşlı biri olmasına karşın genç bir kadınla ikinci

³⁵³ Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, 3. B., İstanbul: Özgür Yayınları, 2009, s. 21.

evliliğini yapar ve bu evlilikten bir çocuk sahibi olur. Şeyh Salih'in ikinci eşinin ağabeyi, desise ve entrikalarla ailenin çöküşünü hızlandırır. Romanda, Şeyh Salih'in mesire yerlerindeki uygunsuz davranışları da eleştirilir.

İsmail Bey'le birlikte İstanbul'un ziyaret yerlerini dolaşan Mansur'u, İsmail Bey'in Beyoğlu Caddesi'nden geçerken karşı arabadaki hanımlara gülümsemesi şaşırtır. Karşı tarafın da İsmail Bey'in selamına karşılık vermesi, Mansur'a bu hanımların İsmail Bey'in akrabası olabileceğini düşündürür. Akabinde İsmail Bey, aynı selamlaşmayı başka arabadaki hanımlarla da tekrarlar.

Mansur'un aklındaki soru işaretlerinin cevabı çok geçmeden İsmail Bey'den gelir. Bu cevap, onun tanımadığı hanımlara selam vermekteki asıl maksadını da açıklamaktadır. İsmail Bey'in Kâğıthane'ye cuma günleri gitmek istemesindeki asıl neden, mesire alanının cuma günleri daha kalabalık olması sayesinde karşı cinsle daha rahat münasebet kurabilmesinden kaynaklanır.

*“Bunlar Beyoğlu'na, Kâğıthane'ye giderler. Fakat asıl Kâğıthane günü cumadır. Cuma günü beraber gidelim. Kâğıthane'mizi görmüş olursun.”*³⁵⁴

İsmail Bey, Mansur'un kendisine arkadaş değil de eğlencesine babasından daha etkili bir engel olduğunu henüz ilk seferinden anlar ve Kâğıthane seyrinde kendisine eşlik etmesini bir daha Mansur'dan istemez.³⁵⁵

Turfanda mı Yoksa Turfa mı romanında ahlaki yönden topluma örnek teşkil eden kadın tiplere Zehra, kendi halinde biridir. İstanbul'un “sokaklık” hali canını sıktığından genellikle konaktan dışarı çıkmaz. İstanbul'a yeni geldiği zamanlarda Sabiha ve gelin hanımlarla beraber Kâğıthane'ye giden Zehra, buradaki işaretleşmelerden rahatsızlık duyar: *“Ah, bu ne kadar rezalet! Ne kadar ayıp! Müslümanlık adabı nereye gitmiş? Babalar, analar, kardeşler buna nasıl tahammül ediyor? Hiç olmazsa bunu hükûmet men etmeli değil mi?”*³⁵⁶

Az sonra süslü bir delikanlı, açık bir arabayla yanlarına yaklaşır. İki araba bir müddet yan yana ilerler. Karşı arabadaki bey, sırtarak elindeki zarfı Zehra'nın da içinde bulunduğu arabaya fırlatır. Zarf, Zehra'nın tam önüne düşmüştür. Hiç kimsenin zarfı yerden almadığını gören Zehra, onu kendisinin almasını bekledikleri zannıyla eğilerek

³⁵⁴ Mizancı Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, Yay. Haz. Gülsün Mehmet, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013, s. 105.

³⁵⁵ A.g.e., s. 138.

³⁵⁶ A.g.e., s. 144.

yerden alınca, karşı faytondaki bey de bir şey anlamış gibi seyise yavaş gitmesini emrederek geride kalır. Zehra'nın arabasındaki hanımlar zarfın başına üşüşür ve mektubu okumaya girişir. Hanımların, mektup sahibi bakıyorken onu okumanın uygunsuz olduğunu söylemeleri karşısında Zehra büsbütün şaşırır: yapılan hareketlerin gayri ahlakiliği konusunda duyduğu rahatsızlığı artık gizleyemez durumdadır.

“(...) Haydi, şimdiki rezaletimize bakalım. Genel itibariyle kadınlarda namus ve haysiyet kalmazsa ne yüzle kadın sıfatıyla sokağa çıkıp âlemin yüzüne bakacağız? Biz kendi edebimizle arabada otururken -görmediniz mi- kaç çapkın işaretler ederek yıldıztılar? Demek ki bu edepsizler ortalığın hâline bakarak dünyada bir namuslu kalmamış zannediyorlar. Yoksa buraya yalnız fenalar mı geliyor? Ya bizim şu mektup işi? Bunu hangi edep ve namus kabul eder?”³⁵⁷

Yaşadığı olaylar sonrasında kızgınlığı bir türlü geçmeyen Zehra, artık eve dönmek istemektedir. Arabadaki hanımların kendilerinin herhangi bir rezillik yapmadıklarını, başkalarının rezilliğinin ise kendilerini ilgilendirmediğini söylemesi üzerine Zehra cevap verir:

“(...) Demin arkamızdan gelen herif şu mektubu arabamıza atarak hukuk ve edebimize tecavüz ettiği, diğer biri de parmaklarını dudaklarına götürüp bize doğru selam verdiği zaman herifleri tecavüzlerini tekrar etmekten menedecek ne gibi bir harekette bulunduk? Bir zaptiyeyi çağırıp herifleri teslim ile terbiyelerini istedik mi? Herifler terbiyesizliği tekrar ederse kabahat kimin olacak? Bunları düşünmek güç mü? (...) İşte beğenmeyip aleyhlerinde söz söylediğimiz Hristiyanlar, Frenkler! Kadınlarından hiçbiri bizim gibi tecavüze uğruyor mu? Çapkınların ne haddine bunu yapmak? Bir kere denesinler. Bakan ne karşılık görürler. Halbuki içlerinde herkesçe bilinen kötüler bile mevcut olabilir. Bu gibi cemiyet düşkünleri bile bizden edepli görünürler. Bize edilen muamelenin yarısını görseler namus davası için tereddüt göstermezler. Yazık değil mi bize? (...)”³⁵⁸

Zehra, o günden sonra bir daha Kâğıthane ve benzeri seyir yerlerine gitmez:

*Zehra'nın bunun için konaktan dışarı çıktığı yoktu.*³⁵⁹

³⁵⁷ A.g.e., s. 145-146.

³⁵⁸ A.g.e., s. 146-147.

³⁵⁹ A.g.e., s. 151.

9. Mehmet Vecihi Eserlerinde Kâğıthane

a. *Mehcûre*

Mehmet Vecihi (1869-1904)'nin günümüze kadar gelen ve sadakatsizliği konu edinen tek romanı *Mehcûre*'de, mesirelere ve seyir yerlerine gitmek ahlaki bir düşünüş olarak okuyucuya sunulur: “*Mükerrem, tabiat olarak kalabalığı pek sevmez, mesirelere pek fazla gitmezse de ahlaki değişmeye başlayalı beri ara sıra seyir yerlerine gitmeye başlamıştı.*”

Mükerrem, bir cuma günü mevsimin uygun ve havanın güzel olması üzerine dostlarının Kâğıthane'ye gitme teklifini kabul eder. Saat dört-beş civarı önce surun etrafında dolaşan Mükerrem ve arkadaşları, Eyüp Sultan İskeleyi'nde inip kiraladıkları kayıkla Silahtarağa'ya giderler.³⁶⁰ “*Şanslarına çayır o gün o kadar kalabalıktı ki, allı yeşilli, siyahlı beyazlı çarşafklar giymiş hanımlar bir çiçek demetini andırıyorlardı. Aralara dağılmış olan beyler ise arı kadar çoktu.*”³⁶¹

Kalabalığı pek sevmeyen Mükerrem, karşılaştığı bu durumdan o an için memnun kalır. Kalabalık içinden kendisine bakan bir kadın ilgisini çeker. Duruma bir anlam veremeyen Mükerrem, şaşkınlıkla kadının yanına yaklaşır ve onunla konuşmaya başlar. Kadından aldığı iltifattan hoşlanan Mükerrem, mesire yerinde tekrar buluşmak üzere onunla sözleşir. Evli ve iki çocuk sahibi olmasına rağmen Kâğıthane'de tanıştığı Rana ile olan ilişkisini ilerleten Mükerrem, cuma ve pazar günleri sevgilisiyle buluşarak eşini aldatır.

Diğer bir roman karakteri olan Münire, eşi Mahir'den boşandıktan sonra vaktini mesire yerlerinde geçirmeye başlar. Mevsimle birlikte mesire yerleri de kalabalıklaşınca Münire de hiçbir cuma ve pazar gününü kaçırmaksızın buraların müdavimi olur. Mesire yerlerinde rahat durmayan³⁶² Münire, neredeyse gezip dolaştığı yerlerdeki tüm erkekleri tanımaktadır.

“Baharın Kâğıthane'yi hakikaten görülecek, sevilecek bir zümrüt rengine koyduğu bir pazar günüydü. Münire, iki gün evvelden kararlaştırdığı gibi yatağından kalkar kalkmaz aynanın karşısına geçip hazırlandı. Sonra dadısını alıp evden çıktı ve arabaya bindi.

³⁶⁰ Mehmet Vecihi, *Mehcûre*, Yay. Haz. Hümeysra Zerdecı, 1. B., İstanbul: Selis Kitaplar, 2003, s. 56.

³⁶¹ A.g.e., s. 57.

³⁶² A.g.e., s. 199.

Hava fevkalade müsait ve baharın ilk günleri olduğu için Kâğıthane çok kalabalıktı. O kadar ki, hayvan ve arabaların çokluğundan yeşil sahanın her tarafı örtülmüş ve dere birbirini kovalarcasına hareket eden kayak ve sandallarla dolarak bir kayıkhaneye dönmüştü.

Münire araba ile gittiği için tabii arabaların arasında dolaşıyordu. Ortalık hakikaten çok kalabalıktı. Bahar yeni geldiğinden, bir müddetten beri hasret olduğu Kâğıthane'ye gitmekten çok memnundu."

Mesirede gördüğü erkeklerle daha önce hiç münasebet kurmayan Münire, o gün içlerinden biriyle konuşmaya karar verir. Bu, bindiği arabadan ve üzerindeki kıyafetten zengin olduğu anlaşılan Mesut Bey'dir. Çift, bir sonraki pazar günü yeniden Kâğıthane'de buluşmak üzere sözleşir ve tekrarlanan buluşmalar sonucu çiftin samimiyeti artar.

Seyir yerlerinde ve sokaklarda boş dolaşmaktan başka işi olmayan³⁶³ Mesut Bey, sevgilisi Münire'den para ister. Onun bu davranışından hoşlanmayan Münire, Mesut Bey'den ayrılır ve çok geçmeden başka bir sevgili bulur. Ancak onunla buluşmak için bir daha mesire yerlerini tercih etmez.³⁶⁴

10. Nabizade Nazım Eserlerinde Kâğıthane

a. Zehra

Nabizade Nazım'ın (1862-1893) vefatından sonra kitaplaştırılan romanı *Zehra* (1896), psikolojik incelemeye dair özellikler barındırmasıyla Türk edebiyatında "psikolojik muhtevalı ilk roman" kabul edilir. İstanbul tulumbacılarının gündelik hayatı, Şehzadebaşı tiyatroları ve cinayet kovuşturması gibi bazı sosyal olayları da içeren *Zehra*'nın esas konusu kıskançlık üzerine kurulur.

Küçük yaşta annesiz kalan ve babası tarafından yetiştirilen Zehra'nın şahsi özelliklerinden biri de çok kıskanç olmasıdır. Babasının kâtiplerinden biriyle evlenen Zehra, eşinin hizmetçisine ev tutup onunla yaşamaya başladığı haberiyle çileden çıkar. Zehra'nın ölümüyle sonuçlanan romanda Kâğıthane, mesire özelliğiyle yer alır.

Havanın güzel ve açık, güneşin kuvvetli olduğu bir günde Ürani, "sevdiği beyiyle" birlikte kır tenezzühüne gitmek ister. Suphi, hiç itirazsız Ürani'nin isteğini kabul eder. Birkaç konyak içen çift, kol kola yola koyulur. Temiz bir kupa kiralayan Ürani ve Suphi, araba içinde yan yana, diz dize, el ele Şişli'ye doğru yol alır. Şişli'yi geçtikten

³⁶³ A.g.e., s. 201.

³⁶⁴ A.g.e., s. 203.

sonra Kâğıthane Caddesi'nden doğru gider ve yolun dirsek noktasında dururlar. Bu nokta, Kâğıthane vadisinin topyekûn temaşa edilebileceği bir yerdir.

“Cendere Boğazı'ndan beri kıvrıla kıvrıla süzülüp gelen Kâğıthane Deresi, büyük bir dirsekle Kâğıthane Köprüsü altından sıyrılıp aktıktan sonra, parkın geniş cetveli içinde bin iki yüz metre kadar bir mesafeyi hemen hatt-ı müstakim üzere kat ve seyr ile çağlayanlara girmekte; bir müddet kaybolduktan sonra alt tarafta Karakol Köprüsü'nün yanı başında birdenbire meydana çıkıp da Sünnet Köprüsü'nün aşağısına kadar büküle büküle devam etmekteydi.

İki gün evvel Kağıthane semasını ihata etmiş olan dolgun bulutlar, Kâğıthane vadisini bir âlâ sulamış, çayırlar bu ab-ı hayat ile canlanıp renklenmişti. Baştan başa bir kraliçe-i zümürriğin haline gelmiş olan şu latif vadi içinde Kâğıthane Koyu safasından kabına sığamamış gibi güya karşı tepelere doğru tırmanmaktaydı. Hele parkın çıplak ormanını iktisab-ı taravete (tazelik kazanma) can atar gibi görünmekteydi. Karşı tepeler üzerinde Kâğıthane yaylası alabildiğine uzanıp gitmekte, sağ tarafta Maslak tepeleri ve Büyükdere Caddesi'nin sıra ağaçları sanki vadinin şu taravetini temaşaya şitab gösteriyor (acele etmek) zannolunmaktadı.

Sünnet Köprüsü'nün alt tarafında Alibey Deresi'nin de iltihakıyla genişleyip açılan sath-ı rakid, (durgun suyun yüzeyi) şuaât-ı şemsiyeye (güneş ışınları) karşı göz kamaştırmaktaydı.

Şu menazır-ı latife (güzel manzaralar) ürani'nin cazibesi, neşesi ve bahusus konyağın tesiriyle Suphi'yi safasından gaşy eylemekteydi (kendinden geçmek).”³⁶⁵

Neşeleri yerine gelen Ürani ve Suphi arabadan inerler. Arabacı biraz konyak getirdiği vakit vadiye inerek Cendere taraflarına doğru giderler. Yol üstündeki meşe ağaçlarının altında biraz duraklayan çift, nemli çayırların üzerinde çocuk gibi koşup yuvarlanır ve Kâğıthane Deresi kenarında yan yana oturup ayaklarını serin suya sokarlar. Bu esnada arabacı, Kâğıthane Deresi kenarına kadar yanaşmış olduğu halde arabasını temizlemektedir.

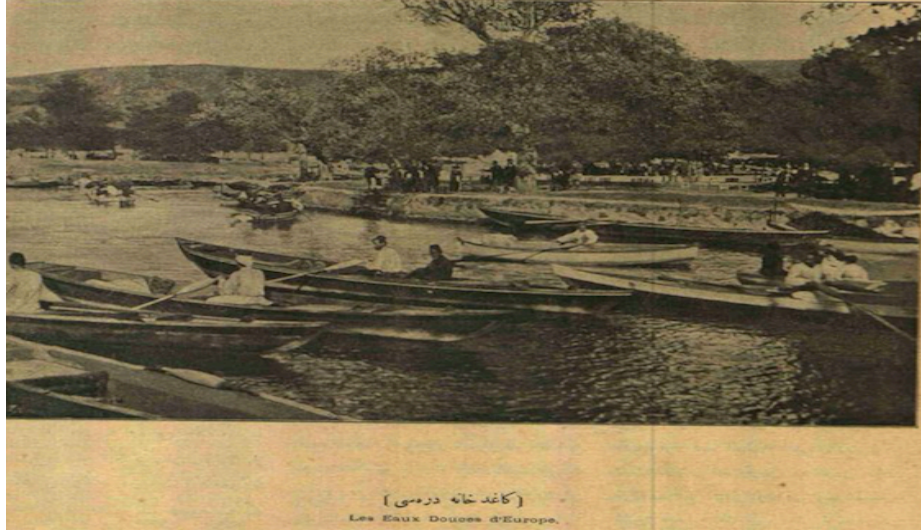
Suphi ve Ürani yeşil çayırların üzerinde çıplak ayakla koşup oyunlar oynar. Saat on bire geldiği zaman çift, araba ile Cendere'den geçerek Ayazağa ve Zincirlikuyu yolundan eve döner.

³⁶⁵ Nabizade Nazım, *Zehra*, Yay. Haz. Kudret Kurudere, 1. B., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, s. 97-98.

C. SERVET-İ FÜNUN EDEBİYATINDA KÂĞITHANE

1. Servet-i Fünun Edebiyatı Özellikleri

Servet-i Fünun edebiyatı, Tanzimat Dönemi'nden başlatılan ve “Edebiyat-ı Cedide” olarak isimlendiren edebî sürecin, Servet-i Fünun dergisi çerçevesinde oluşturulan devamıdır. (1896-1901) Recaizâde Mahmut Ekrem'in Galatasaray Sultanisi'nden öğrencisi Ahmet İhsan (Tokgöz)'ın 27 Mart 1891 yılında çıkarmaya başladığı Servet-i Fünun dergisi, devrin yayıncılık geleneğine uygun bir politika izler. Dergide fen, sağlık, sanayiye dair yenilikler, keşif ve icatlar, popüler bilgiler ve Ahmet İhsan Bey'in Fransız edebiyatından tercüme ettiği roman tefrikaları yer alır. Resimleriyle dikkat çeken Servet-i Fünun dergisi kullanılan baskı tekniği, kâğıt özelliği ve sayfa düzeniyle diğer süreli yayınlardan ayrılır. Bu yönü, Servet-i Fünun dergisini Türk matbuat hayatında öncü konuma taşır.³⁶⁶

367

Şekil 9: Kâğıthane Deresi

Derginin yayınlandığı dönem, siyasi yapısıyla dikkat çeker. Sultan II. Abdülhamit ülkede huzuru bozacak her türlü oluşuma şüpheyle bakmakta ve ülkenin siyasi dirliğini devam ettirmek için dikkatli bir siyaset gütmektedir. Dönemde matbuat hayatı sıkı bir denetim içerisinde. Gazete ve dergiler denetime tabii tutulur ve yönetim tarafından şüpheyle bakılan kişilere gazete imtiyazı verilmez. II. Abdülhamit'in matbuat alanında oluşturduğu bu sıkı tutumun, edebiyat ve sanat alanına olumsuz yansımaları

³⁶⁶ Kolcu, a.g.e., s. 13.

³⁶⁷ *Servet-i Fünun*, 18 Nisan 1312, 268. sayı, 1. S.

olur. Dergi ve gazeteler, siyaset yazmamak adına mümkün olan diğer şeylerden bahseden yayın organları haline gelir. Böylece sosyal ağırlıklı bir edebiyat oluşmasının ve Namık Kemal’le başlayan hayata ve hakikate uygun ekolün devam ettirilmesinin yolları kapanmış olur. Ali İhsan Kolcu’ya göre dönemde sosyal olaylara duyarsız kalınmasının nedenini bu yasağa bağlamak doğru değildir. Zira dönem yazarları zaten içe kapanık ve kendi benliklerinin duyuş-düşünüşleriyle meşgul bir karakter sergilemektedir.³⁶⁸

Önceki neslin edebiyat öncülerinin erken yaşta vefat etmiş yahut sürgüne gönderilmiş olmaları Servet-i Fünun topluluğunun oluşmasını kolaylaştırır. Özellikle Muallim Naci’nin -1893’te- erken yaşta vefat etmesiyle oluşan boşluk, bu topluluğu oluşturacak gençleri ve onların hocası konumundaki Rezaizade Ekrem’i heyecanlandırır. Ekrem, 1895 yılının sonlarına doğru yeni edebiyat anlayışını omuzlayacak gençleri bir araya getirir. Tevfik Fikret mecmuanın baş muharriridir. Edebiyatta ortaya çıkan bu yeni rüzgârda Tanzimat’ın ikinci neslinden beri devam eden Batı edebiyatı çevirilerinin payı büyüktür.³⁶⁹ İngiliz, Alman, İtalyan edebiyatlarından tercümeler yapılsa da öncelik tıpkı Tanzimat Dönemi’nde olduğu gibi Fransız edebiyatıdır. Dolayısıyla bu yeni edebiyat akımı da Fransız edebiyatı etkisindedir. Dergiye yazı veren şair ve yazarların pek çoğunun Fransızca’yı iyi okuyabilmeleri, öte yandan Galatasaray Sultanisi’nin eğitim dilinin Fransızca olması dolayısıyla mezunlarının dili iyi biliyor olmaları da dergiye olan rağbeti artıran etkenlerdir.

Servet-i Fünun şairleri parnas ve sembolist ekolün etkisi altındadırlar; onlar, şiirin mimarisini muhtevadan önemli görür ve ses sanatlarına yer verir. Servet-i Fünuncuların Türk edebiyatına getirdikleri en önemli yenilik, dil karşısında gösterdikleri tutumdur. Şinasi’den başlayan halkın anlayacağı şekilde yazma geleneği bir tarafa bırakılır, yeni bir şiir dili icat edilir. Servet-i Fünuncular ahenkli buldukları kelimeleri şiirde kullanırken, eski kelimelere de yeni anlamlar ekler. İfade ve imge yapısıyla geleneğin dışına çıkan bu anlayış, yenilikten çok karmaşayı ifade eder. Divan edebiyatının benimsediği seçkin anlayışın karşısında duran Tanzimat edebiyatından sonra yeni bir seçkin edebiyatın ortaya çıkması hemen kabullenilmez.

Tüm gayesi edebiyat vesilesiyle halkı aydınlatmak olan Ahmet Mithat Efendi gibi bir yazarın, bu yeni dil hareketinin yanında olması elbette beklenemez. *Sabah*

³⁶⁸ Kolcu, a.g.e., s. 14.

³⁶⁹ Kolcu, a.g.e., s. 14.

Gazetesinde dekadancer üzerine bir yazı neşreden Ahmet Mithat Efendi, *Servet-i Fünuncuların* bu hareketinin dilde bir geri dönüş anlamına geldiğini söyler ve şairleri taklitçilikle itham eder. Tartışmaya dönemin pek çok yazarı katılır. Tartışama, Ahmet Mithat Efendi'nin *Tarik Gazetesinde* “*Teslim-i Hakikat*”³⁷⁰ adlı bir makale neşrederek önceki iddialarını geri almasıyla sonlanmış olur.³⁷¹

Fen bilimleri dergisi olarak yayın hayatına başlayan *Servet-i Fünun*, sanat ve edebiyat dergisi olarak varlığını sürdürür. Dergi, *Servet-i Fünun* edebiyatı dışında *Fecr-i Âti*, Milli Edebiyat ve Yedi Meşaleciler'in yayın organı olur ve yayın hayatını 26 Mayıs 1944'e kadar farklı isimlerle devam ettirir. İlk olarak *Servet Gazetesi*'nin yayın organı olarak çıkan dergi, sonrasında gazeteden bağımsız yayın yapmaya başlar. Ali İhsan (Tokgöz)'ın çabalarıyla resimli bir dergi olarak çıkarılan *Servet-i Fünun*'un 27 ve 28. sayısında bulunan Ortaköy ve Kızkulesi resimleri oldukça ilgi görür. Derginin oluşturduğu kaliteden hayli memnun olan Sultan II. Abdülhamit, dergiye kendi bütçesinden aylık bağlar. Böylelikle dergi yazar ve şairleri, Sultan Abdülhamit düşmanlığına rağmen dergide yazmaya devam eder.³⁷²

Servet-i Fünun dergisi, Tevfik Fikret'in Şubat 1896'da başına geçmesiyle asıl edebî kimliğine kavuşur. Fikret, derginin mizanpajı dahil pek çok yeniliğe imza atar. Yeni yazar kadrosuyla *Servet-i Fünun dergisi* tam bir edebiyat mahfilidir. *Halit Ziya*, *Mehmet Rauf*, *Cenab Şahabeddin*, *Hüseyin Sîret*, *Ali Ekrem Bolayır*, *Süleyman Nesib*, *Hüseyin Cahit*, *Hüseyin Suat*, *Ahmet Reşit*, *Süleyman Nazif*, *Faik Ali*, *Müftüoğlu Ahmet Hikmet*, *Ahmet Şuayb* gibi devrin yetenekli yazarları *Servet-i Fünun dergisi* etrafında toplanır.³⁷³ Edebî sohbetlerin yapıldığı “*Musahabe-i ebediye*” sütunlarını, şiir, roman, öykü ve eleştiri yazıları takip eder. Ali Ekrem'in “*Şiirimiz*” makalesi dergideki ilk kırılmayı meydana getirir ve önce Ali Ekrem olmak üzere Sezai Bey, Ahmet Reşit ve diğerleri dergiden ayrılır. Yaşanan bu durum sonrasında Tevfik Fikret yazı işlerine veda eder, yerine Hüseyin Cahit getirilir.

Bir süre sonra kapatılan *Servet-i Fünun dergisi*, 1910'da *Fecr-i Âti* topluluğunun yayın organı olarak yeniden şekillenir. Yazar kadrosu içinde *Faik Âli (Ozansoy)*, *Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)*, *Ahmet Haşim*, *Refik Halit (Karay)*, *Tahsin Nahid*, *Hamdullah*

³⁷⁰ 19 Teşrin-i Sâni 1314 / 1 Aralık 1898

³⁷¹ Kolcu, a.g.e., 16.

³⁷² A.g.e., s. 19.

³⁷³ A.g.e., s. 20.

Suphi (Tanrıöver), Köprülüzade Mehmed Fuat, Emin Bülent (Serdaroğlu), Cemil Süleyman (Alyanakoğlu), Ali Canib (Yöntem), Celal Sahir (Erozan), İzzet Melih (Devrim), Mehmet Behçet (Yazar), Ali Süha (Delilbaşı), Emin Lâmi, Ahmet Samim ve Mehmet Behiç gibi pek çok genç yazarlar vardır. Fakat bu topluluk hedefledikleri amaca ulaşamaz: *Servet-i Fünun* dergisi Ahmet İhsan'ın 1922 yılında Avrupa'ya gitmesiyle yayın hayatına bir müddet ara verir. 1924'te tekrar çıkmaya başladığı zamanlarda ise “*Yedi Meşaleciler*” adlı edebiyat topluluğunun yayın organı haline gelir. *Yaşar Nabi Nayır, Cevdet Kudret Solak, Sabri Esat Siyavuşgil, Ziya Osman Saba, Kenan Hulusi Koray, Muammer Lütfi ve Mahir Kocatürk* yeni dönemin yazarlarındandır.

1928'de Latin harflerinin kabulüyle yeni bir çehreye bürünen *Servet-i Fünun* dergisi, adını *Uyanış-Servet-i Fünun* olarak değiştirir. Yayın müdürlüğünü Halit Fahri Ozansoy'un yürüttüğü dergi, Ahmet İhsan Tokgöz'ün ölümü (1940) ile bir müddet daha yayın hayatını devam ettirse de 1944 yılında çıkan 2464. sayı ile neşriyat hayatına veda eder. Yarım yüzyıl boyunca varlığını sürdüren ve bir dönemin edebiyat hayatına damgasını vuran dergi, *Servet-i Fünûn Edebiyatı* ile ölümsüzleşir.³⁷⁴

İlk örneklerine Tanzimat'la rastladığımız modern Türk romanı ve öyküsü, gelişimini Servet-i Fünun devrinde de devam ettirir. Bu dönemde hikâye alanında başta Halit Ziya ve Mehmet Rauf olmak üzere Hüseyin Cahit Yalçın, Müftüoğlu Ahmet Hikmet ve Safveti Ziya gibi isimler dönemin estetik anlayışına uygun eserler verir. Daha çok Maupasant tarzı öykülerin kaleme alındığı dönemde, klasik olay örgüsü kullanılır. Bu öykülerde daha çok aşk, ölüm, intihar, hayal kırıklığı, toplumdan kaçış, ihanetler, kıskançlık, kötümserlik, yalnızlık, karşılıksız aşklar, hayal-hakikat çatışması ve aşırı melankoli gibi karamsar temalar işlenir. Bu yönüyle Servet-i Fünun öyküsü, şiirle aynı özellikler gösterir.³⁷⁵ Dönemde roman ve hikâye alanında Fransız edebiyatı örnek alınır, natüralizm ve realizm akımının izleri görülür. Sembolizmin etkisiyle söyleyişe, parnasyenlerin etkisiyle de tabiat tasvirlerine önem veren Servet-i Fünuncular, üslup ve teknik yönünden gelişim gösterir: Tanzimat Dönemi'nde yapılan hatalar devam ettirilmez. Tanzimat edebiyatında gerçekçi olmayan romandaki mekân algısı, Servet-i Fünun romanında realizmin de etkisiyle gerçek bir hüviyete bürünür ve çevre

³⁷⁴ A.g.e., s. 20.

³⁷⁵ A.g.e., s. 261.

betimlemeleri aslına uygun bir şekilde verilir. Siyasal olaylara mesafeli durulmakla birlikte zaman zaman sosyal temalara da değinilir.³⁷⁶

Servet-i Fünun Döneminde Halit Ziya'nın *Hikâye* isimli çalışması, edebiyatımızda roman ve öykü kuramı üzerine yazılmış ilk çalışmadır. Halit Ziya bu çalışmayla birlikte Türk öykücülüğü ve romancılığının temel kurallarını ortaya koyar, bu türlerin bizde ve Batı'daki gelişimini karşılaştırmalı olarak inceler.³⁷⁷

Servet-i Fünun Dönemi'nde Türk romanı, Namık Kemal'in açtığı sanatkârane üsluba yeni bir kimlik ve birikim kazandırıp yeni mecrada gelişimini sürdürürken, devrin romancıları kullandıkları ağır ve ağdalı dil ile diğerlerinden ayrılır. Realizme doğru eğilim olsa da romantizmin etkisi devam eder.³⁷⁸

Tanzimat romanında mesire alanı olarak yer alan Kâğıthane'ye, Servet-i Fünun roman ve hikâyelerinde de yer verilir.³⁷⁹ Halk kültürüne bağlı olarak mesireler, bu dönemde de insanların ziyaret ettiği mekânlar olmaya devam eder.

380

Şekil 10: Kâğıthane Levhası: Sanayi-i Nefise Mektebi Hakkak Sınıfı Talebesinden bir Efendinin Eser-i Maharetidir.

³⁷⁶ A.g.e., s. 260.

³⁷⁷ A.g.e., s. 260.

³⁷⁸ A.g.e., s. 261.

³⁷⁹ Mehmet Rauf'un "*Varven*" hikâyesinde Kâğıthane Mesiresi buluşma mekânı olarak yer alır. Bk.: Mehmet Rauf, "*Verven*", İhtizâr, İstanbul: Hilâl Matbaası, 1325/1909. Mehmet Rauf'un *Karanfil ve Yasemin* isimli romanı, Kâğıthane isminin geçtiği romanlardandır. İlk Cumhuriyet yıllarında yayımlanması sebebiyle tezimize dahil edilmemiştir.

³⁸⁰ *Servet-i Fünun Dergisi*, 297. Sayı, 19 Kasım 1896, s. 8.

2. Halit Ziya Uşaklıgil Eserlerinde Kâğıthane

a. *Nemide*

Servet-i Fünun Dönemi'nin velûd yazarlarından Halit Ziya, (1868-1945) mensur şiir, hâtıra, gezi, çeviri ve edebiyat tarihi türünde pek çok eser vermesine karşın daha çok hikâye ve romancılığıyla ön plana çıkar. On yedi yaşında gazetecilikle yayın hayatına başlayan Halit Ziya, yaptığı çevirilerle de dikkat çeker.³⁸¹ En başarılı roman ve öykülerini Servet-i Fünun Dönemi'nde veren yazarın eserlerinde kurgu ve kompozisyon sağlamdır. Buna rağmen kurduğu uzun cümleler, detaylı tasvir anlayışı ve anlatım tarzındaki tutukluk, yazarın sanatını zayıflatan unsurlardır.³⁸²

Romanlarında daha çok Batılılaşmayı ve bu problemin bireyler üzerindeki yansımaları işleyen Halit Ziya, gerçekçi çizgisinden ayrılmaz. “Kapalı mekân romancısı” olan ve olay örgüsündeki anlatımında insan ilişkilerinde derinleşen³⁸³ Halit Ziya, aynı zamanda Servet-i Fünun romancıları arasında Kâğıthane'den en çok bahseden yazardır.

Halit Ziya'nın kitap olarak basılan ilk romanı olan *Nemide*'nin (1889) konusu, hastalıklı bir kız olan Nemide'nin amcaoğlu Nail'e gösterdiği alaka üzerine şekillenir. Nail, teyze kızı Nahit'e ilgi duymaktadır. Sevdiği adamı başka birine kaptırmanın verdiği acı ve hayal kırıklığıyla ölüme giden Nemide'nin yaşantısını konu edinen romanda, dönemin eğlence anlayışına uygun olarak Kâğıthane seyrana da yer verilir.

Güçlü iki atla çekilen arabayla Kâğıthane'ye doğru yola çıkan Nemide ve babası Şevket Bey, Beşiktaş civarındaki bir evin önünde dururlar. Nail'i almaya gelen Nemide, onun anne ve babasını selamladıktan sonra ona “-*Sen hâlâ hazırlanmadın mı? Haydi bakalım, bugün Kağıthane'ye gideceğiz,*”³⁸⁴ diye seslenir. Nail haberi yeni öğrenmişçesine cevap verir: “*Ya! Bugün bir seyrana gidilecek, öyle mi?*”

Nahit'in de kendileriyle Kâğıthane'ye geleceğini öğrenen Nemide, bu durumdan hoşlanmaz. Arabanın içinde Nemide ile Nahit arasında soğuk rüzgârların esmesi Şevket Bey'i de rahatsız etmiştir. Şevket Bey, “*bu muhadesenin fena bir vakaya vücut vereceğini*

³⁸¹ Kolcu, a.g.e., s. 265.

³⁸² A.g.e., s. 268.

³⁸³ A.g.e., s. 269.

³⁸⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nemide*, Yay. Haz. Berna Sağıroğlu, 1. B., İstanbul: Özgür Yayınları, 2005, s. 65.

cezm ederek arabacıya avdet emrini verir ve Kağıthane seyranını en ruhlı bir zamanda terk ederler.”³⁸⁵

b. Aşk-ı Memnû

Halit Ziya'nın 1900 yılında yazdığı *Aşk-ı Memnu* romanı, dönemin başyapıt eserlerinden biridir. Olay örgüsü zayıf olmasına karşın yaratılan karakterlerin canlılığını koruduğu roman, yaşlı bir adamla genç bir kadının evliliklerinin uygunsuzluğu üzerine kurulur.

Eşinin vefatından sonra Boğaziçi'ndeki bir yalıda oturan Adnan Bey, kızı, oğlu ve yeğeniyle yaşamaktadır. Çocuklarının eğitimi için Fransız bir mürebbiye tutan Adnan Bey, onların artık büyüdüklerine kanaat getirince evlenmeye karar verir ve Boğaziçi'nde “Melih Bey Takımı” namıyla ün salmış olan ve serbest yaşamayı seven Bihter'e talip olur. Henüz yirmi iki yaşında olan Bihter, Adnan Bey'in evlenme teklifini kabul eder. Evliliğinin üzerinden çok geçmeden sorgulamalara başlayan Bihter, Adnan Bey'le aralarındaki yaş farkından dolayı onda aradığı heyecanı bulamaz ve onu yeğeni Behlül ile aldatır. Bu aldatmaya şahit olan hizmetkar Beşir'in tüm olayları Adnan Bey'e anlatması üzerine her şeyini kaybettiğini anlayan Bihter odasına kapanır ve Adnan Bey'in tabancasıyla intihar eder.³⁸⁶

Aşk-ı Memnu romanının baş karakteri Bihter ve annesi Firdevs Hanım'ın katıldıkları “Melih Bey Takımı”nı anlatan Halit Ziya, bu bağlamda dönemin önemli mesire yerlerinden de bahseder. Firdevs Hanım ve kızları, mesire müdavimlerine oldukça iyi tanınmaktadır. Firdevs Hanımlara göre mesireler evlenecek kızlar için yegâne bir zemin-i izdivaçtır.³⁸⁷ Firdevs Hanım ve kızlarının mesire yerlerindeki şöhreti ve pek çok kişi tarafından iyi tanınıyor olmalarına olumsuz bir anlam yükleyen Halit Ziya, dönemdeki seyir yeri ve gezi mekânları sıralamasında Kâğıthane'den de bahseder:

“Eğlenmekte bu aile efradının, hele bugün en ziyade tanınan Firdevs Hanım'la kızlarının ne dereceye kadar ilerlediklerini herkes tamamiyle tayin edemezdi. Onları İstanbul'un zevk hayatında tefevvuk mertebesine çıkaran hususi bir şöhret vardı ki; sebepleri pek araştırılmaksızın herkesçe kabul olunmuş idi. Bütün Göksu, Kağıthane, Kalender, Bendler müdavimleri onları tanırlar; Boğaziçi'nin mehtap âlemlerinde en ziyade onların sandalı takip olunur; en ziyade onların yalısının önünde tevakkuf olunarak pencerelerin

³⁸⁵ A.g.e., s. 69.

³⁸⁶ Kolcu, a.g.e., s. 304-305.

³⁸⁷ Selçuk Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, 1.B., Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s. 238.

*saklı şeyler ifşa etmesine intizar edilir; bir piyano sesine, perdelerin arkasından fark edilen bir iki zarif gölgeye dikkat olunur; Büyükdere çayırında onların arabası halkın nazarlarını arkasına takıp sürükler; nerede görülse onlar hemen fark edilir.*³⁸⁸

Adnan Bey'in yeğeni Behlül, çapkın ve maceraperest bir gençtir. Galatasaray mezunudur. Giyimine özen gösterir, gezmek ve keyif yapmaktan hoşlanır. Eğlence mekânlarına olan merakıyla tanınan Behlül'ün zaman zaman dönemin eğlence mekânı Kâğıthane'ye de gittiği görülmektedir. Ancak romanda burada yaşananlara dair herhangi bir ayrıntı verilmez.

c. *Mâi ve Siyah*

1896-1897 yılları arasında *Servet-i Fünun* dergisinde tefrika edilen ve 1900 yılında Alem Matbaası tarafından basılan *Mai ve Siyah* romanı, Halit Ziya'nın en beğendiği romanıdır. Romanın baş kahramanı Ahmet Cemil, Halit Ziya'yı hatta tümüyle Servet-i Fünun topluluğunu temsil etmektedir.

Mai ve Siyah romanının baş karakteri Ahmet Cemil, sevdiği kız olan Lamia'yı tasvir ederken yolda gördüğü tüm yüzlerin sevdiğinin etrafında uçuşan birtakım periler olduğundan bahseder. Şehrin uğrak yerleri arasında Kâğıthane'nin de adı geçmektedir.

*“Kalbinde yer tutmuş böyle binlerce çehreler vardı; köprüden vapura binerken gördüğü yahut Şişli'de bir Kağıthane dönüşünde tesadüf ettiği yahut Tepebaşı'nda, Taksim'de, Köprü'de hemen her yerde bir dakika için sevdiği binlerce çehreler vardı ki bunlar kendisi için saadet hülyası olan o genç kızın mevhum şekli etrafında uçuşan birtakım periler, kanatlı şiirler idi.”*³⁸⁹

d. *Kırık Hayatlar*

Halit Ziya'nın 1901-1902 yılları arasında *Servet-i Fünun* dergisinde tefrika edilen romanı *Kırık Hayatlar*, yazarın Servet-i Fünun Dönemi'nde kaleme aldığı son romanıdır. Dergide tefrika edilmeye başlanan roman bir müddet sonra sansüre uğrar ve bu sansür Halit Ziya'nın romanını yarım bırakma pahasına da olsa dergiden çekmesine neden olur.

³⁸⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, 10. B., İstanbul: Özgür Yayınları, 2008, s. 30.

³⁸⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, Yay. Haz. Enfel Doğan, 14. B., İstanbul: Özgür Yayınları, 2011, s. 202.

1922 yılında *Vakit gazetesinde* tekrar tefrika edilmeye başlanan roman, 1924 yılında kitap olarak yayımlanır.

Kırık Hayatlar romanıyla Halit Ziya, aileyi ve toplumsal yaşamdaki aksaklıkları konu edinir. Romandaki olaylar Kâğıthane, Beyoğlu ve Şişli üçgeninde uzanan bir coğrafyada geçmektedir. Olay örgüsünde anlatılan tüm hayatlar kırıktır. Roman kurgusu, geleneklerine ve ailesine son derece bağlı olan Ömer Behiç etrafında gelişir. Avrupa’da tıp eğitimi gördükten sonra ülkesine dönen Ömer Behiç, bir müddet sonra Vedide ile evlenir. Selma ve Leyla adında iki çocukları olan bu mutlu aile, sekiz yıldır hayalini kurdukları eve nihayet yerleşmiştir. Ailenin yeni evlerine taşınırken yaşadığı mutluluk ve Ömer Behiç’in aile kavramına atfettiği değer Halit Ziya tarafından okuyucuya başarılı bir şekilde sunulur. Ancak ailenin mutluluğu uzun sürmez. Bu tablo, Ömer Behiç’in Vali Bey’in zevk ve eğlence düşkünü kızlarıyla tanışması ve eşini aldatmasıyla son bulur.

Ömer Behiç ile tanışan Neyyir, kısa sürede onu elde etmeyi başarır. Kızı Leyla’nın hastalığının verdiği sorumluluğa rağmen Neyyir’den kendini alamayan Ömer Behiç, tutku ve sorumluluk duygusu arasında ikilemde kalır.

Yeni taşındıkları evdeki ilk günlerinde camdan dışarı bakıp etrafı izleyen Vedide, Kâğıthane Mesiresi’nden dönenleri görür ve ev halkını bu manzarayı izlemek üzere yanına çağırır. Bu çağrı üzerine gelip onunla camdan dışarı bakan Ömer Behiç, yeni evlerine ait bu manzaranın mevsimin cuma ve pazar³⁹⁰ günlerinde İstanbul’un en ilgi çeken kesiminin hareket alanı olacağını anlar. Vedide eşine, “*Ne iyi,*” der. “*Evimizin penceresinden bütün Kâğıthane’yi seyredeceğiz demek...*”³⁹¹

Şehnişindeki çift, panjur arkasından Kâğıthane seyrinden dönenleri izler. Dönüş merasimi henüz başlamıştır. Köprüyü geçmek isteyenlerle erken dönmek zorunda olanlar, seri bir akışla birbirini kovalar durumdadır. Cadde kenarındaki iki üç arabadan oluşan kümeler ise aceleci davranmalarının pişmanlığıyla kenara çekilmiş bir halde beklemektedir. Mevsimin uygun, havanın güzel olduğu ilk cumalarından biri olan o günde, kiralık arabaların sayısı nadirdir. Dönüş geçən halk, konaklarında geçirdikleri

³⁹⁰ Cuma günleri Müslümanların, Pazar ise azınlıkların hafta sonu tatilidir.

³⁹¹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, 3. B., İstanbul: Özgür Yayınları, 2012, s. 66.

soğuk mevsimi dört beş Kâğıthane seyraniyla tamamladıktan sonra yazlıklarına çekilmekte olan güzide sınıftan oluşmaktadır.

Vedide ve Ömer Behiç, dönüş yolundaki bu insanlardan bazılarını tanır ve onlar hakkında konuşur. Çift, arabaların sıklaşması ve görüş alanının kalabalıklaşmasından dolayı geçenlerin hepsini takip edemez.

Halit Ziya yaptığı canlı tasvirlerle Şişli'deki bir evin camından Kâğıthane Mesiresi dönüşü kalabalığını ve yolda yaşananları okuyucuya âdeta seyrettirir.

“Bir zaman oldu ki bu, gözlerini bulandıran, başlarını döndüren mütelâtım cereyan (dalgalı hareket) haline geldi. Renkler, çehreler birbirine karışıyor; çarşafların, feracelerin gözleri okşayan renkleri azîm (büyük) bir demetin birdenbire dağılıvererek bir kasırga içinde yuvarlanan çiçekleri gibi akıp gidiyordu. Ara sıra cereyana bir sekte (durgunluk) geliyor; öteden beri araba zinciri terk ederek bir kamçı şakırtısıyla, seri süzülüp gidiyordu. Nadir lândolar, daha ziyade küçük, ancak iki kişilik kupalar,³⁹² faytonlar³⁹³ şurada burada arabaların arasında yol bulmaya çalışan atlılar, bu güzide halk zümresinin arasında fakir heyetleriyle (görünüşleriyle) kendilerini garip bulan kira arabaları, bütün bu batî ve mütelaşi (ağır ve telaşlı) hayat ve hareket çağlayanı, Şişli'nin geniş caddesini doldurarak, şimdi taşacak, şimdi kabara kabara etrafa dökülecek bir sel haliyle, fevkinde (üstünde) tozdan bir bulut, akıp gidiyordu.”³⁹⁴

Ömer Behiç, eşine tanığı çehreleri gösterirken zihninde bu şahısların hikâye ve isimleri yeniden canlanır. Bu okunmuş hikâyeleri, şimdi eşiyile birlikte resimleriyle izlemektedirler. *İstanbul'un kibar âlemine ait maceralar, tuhaf aşk münasebetleriyle büyük şehrin gülüş ve kahkaha serpen havai fişek şeklinde birdenbire bir köşeden fırlayan garip sergüzeştleri canlanmış ve surete bürünmüş bir şekilde gözlerinin önünden geçmektedir.*

Halit Ziya, Kâğıthane seyranında halktan her türlü insanın olduğunu, mesire alanının neredeyse dirsek dirseğe gezecek kadar kalabalık ve kozmopolit olduğunu belirtir:

“Sonra bunların yanında Kâğıthane seyranının kayıtsız müdavimleri (önde gelenleri), isimlerinin etrafında naklolunacak (anlatılacak) hikâyeler, arabalarının arkasında pencereden atılabilmeye fırsat arayan kağıtlar, vakur (ağırbaşlı) ve ciddi çehrelerine hürmet ve riayet (saygı ve bağlıktan) başka bir hisle in'itaf edebilecek (çevrilecek)

³⁹² Kupa: Kapalı ve yalnız arkada oturulacak yeri olan dört tekerlekli araba.

³⁹³ Fayton: Tek körüklü, dört tekerlekli, genellikle çift atlı binek arabası.

³⁹⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 69.

gözler olmayan asil, necip (soylu) ve muhterem mümtaz (seçkin) sınıf, dirsek dirseğe beraber gezilen diğer sınıftan fersahlarca uzakmışçasına âsude (rahat) ve sakin geçiyorlardı."³⁹⁵

Ömer Behiç'in eşi Vedide'ye pencereden gösterdiği diğer bir şahıs ise Şekûre Hanım'dır. O, kendini aldattığını düşündüğü eşi Ferruh Bey'i takip etmek için gittiği Kâğıthane dönüşünde eşinin başka bir arabayla yakınlaştığına şahit olmuş bedbaht ve hastalıklı bir kadındır.

Ömer Behiç doktordur. Tedavi ettiği hastalara dair pek çok bilgiyi eşiyle paylaşan Ömer Behiç, Şekûre Hanım'a dair acı haberleri artık eşine daha sık vermektedir. Kocasının kadir bilmezliği ve aldatıldığını anlaması üzerine sık sık rahatsızlanan Şekûre Hanım, yıkıcı bir hastalığın pençesindedir.

"Ortada hoppa, uşaklar elinde terbiye olmuş, en büyük zevki Kâğıthane'de, Göksu'da arabaları, sandalları takip etmekte bulan, bütün ömründe bir zevcenin mesela bir mevsim taşındıktan sonra bir köşeye atılarak unutulacak bir kravat iğnesinden daha ziyade (fazla) ehemmiyeti haiz (önemli) olacağını asla düşünmemiş bir karı koca ile, bir Refet, aile saadetlerini dişlerinin insafsız bir darbesiyle kırıp parçalayan küçük canavarlardan biri vardı."³⁹⁶

Halit Ziya'nın ailenin önemini vurguladığı romanı *Kırık Hayatlar*'da Kâğıthane, romanın ana mekânlarından biri olarak kullanılmıştır. Ailenin öneminin vurgulandığı ve aldatmanın konu edildiği romanda Kâğıthane'nin mekân olarak kullanılması, dönemin renkli eğlence mekânlarından olan mesirelerin aldatma temayüldeki insanları amaçlarına ulaştıran mekânlar olarak görüldüğünün göstergesidir.

Romanda Kâğıthane ismi, Leyla hastalandığı zaman babası Ömer Behiç'in onu şifa bulması arzusuyla götürdüğü bir mesire alanı olarak yeniden karşımıza çıkar.³⁹⁷

3. Tevfik Fikret Eserlerinde Kâğıthane

a. *Aveng-i Tesavir*

Servet-i Fünun'la başlayan Yeni Türk şiirinin kurucularından ve en önemli isimlerinden biri de hiç şüphesiz Tevfik Fikret'tir. (1867-1915) "Yeni Osmanlıca" adı

³⁹⁵ A.g.e., s. 70.

³⁹⁶ A.g.e., s. 71.

³⁹⁷ A.g.e., s. 221.

verilen dil anlayışına sahip olan Fikret, bu anlayış doğrultusunda şiirlerinde gündelik hayatta kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimeler kullanarak halk dilinden uzaklaşır. Fikret'i özgün kılan unsur, şiirlerindeki mısraların aynı uzunlukta olmayışıdır.

Fikret, çocuklar için yazdığı “*Şermin*” isimli şiiri haricinde aruz ölçüsüne uyar.³⁹⁸ Onun şiirlerini Tanzimat şiirinden farklı kılan bir diğer unsur ise şiirlerinde o dönemde hiç kullanılmamış olan noktalama işaretlerini kullanmasıdır. Tasvir, onun şiirinin başat öğelerindendir. Kartpostal altı şiir yazma anlayışının onunla başladığını söylemek yanlış olmaz.

Tevfik Fikret *Âveng-i Tesâvîr* üst başlığı ve “*Nedîm*” alt başlığıyla yazdığı otuz beyitten oluşan şiirinde, Nedim'in mizacına ve onun ruh âlemine yer verir; Osmanlı Dönemi'nin hayat sahnelerini canlı bir şekilde şiirine yansıtır. Fikret, Nedim'in yaşadığı toplumda katıldığı ortamların tasvirlerini ve eğlence meclislerinin görünümünü okuyucuya sunar. Nedim'in aşka ve sevgiliye bakışını, hayat görüşünü gözler önüne seren Fikret, aynı zamanda bir devrin de panoramasını da çizer.³⁹⁹ III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa dönemindeki Lâle Devri'nin tasvir edildiği şiirde imar faaliyetleri, eğlence mekânları, helva geceleri, mesire yerleri ve Sa'dâbâd eğlenceleri ön plana çıkar. Kaplan, III. Ahmet Devri'nin en iyi tasvirinin Yahya Kemal'den önce Fikret tarafından yapıldığını belirtir.⁴⁰⁰ Fikret, Nedim'in şahsında III. Ahmet Dönemi Kâğıthane'sinin tasvirini vermektedir:

*“Bugün bu ferahlık veren köşk, yarın o safa bahçesi;
Gezi yerleri, o kadar hoş bahaneler... Sözgelimi
(...)
Kurulmuş büyük bir çardak deniz sahiline;
Önünde ruha can katan suya kanmış bir bahçe;
Güler şarkıların yankısıyla altın işli tavanı;
Kalplere neşe döker fiskiye'nin suları;
Gezer emel kuşları karanlık gölgelerde,
Mumlar dolaşır lale bahçelerinin içinde.
Ay sessiz bir gecenin ufkunda uyuklar
Bu cennetin neşe bahçesine özlem duyar.
(...)
Kadeh, lale, sürahi, nükte, gülüş hep karışık;*

³⁹⁸ Tevfik Fikret, *Hayatı ve Toplu Şiirleri Tevfik Fikret*, Yay. Haz. Refik Durbaş, 1.B, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2007, s. 21.

³⁹⁹ Ebru Özgün, “Tevfik Fikret'in Şiirinde Bir İmge Olarak Geleneğin Üç Zirve Portresi: Fuzulî-Nedîm ve Nefî”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 3, Sayı 11, 2015.

⁴⁰⁰ Kaplan, a.g.e., s. 130.

Fikret'in şiirinde Sultan III. Ahmet Dönemi'nde Kâğıthane'de bulunan köşkler, safa bahçeleri, çardaklar, bahçeler, altın işli tavanlar, fıskiyelerin güzelliği, lale bahçelerindeki mumlar tasvir edilirken, “kadeh, lale, sürahi, nükte, gülüş” gibi dönemi anlatan anahtar kelimeler de aynı dizide sıralanır.

D. BELİRLİ BİR GRUBA BAĞLI OLMAYAN YAZARLARIN ESERLERİNDE KÂĞITHANE

1. Ahmet Rasim Eserlerinde Kâğıthane

a. *Şehir Mektupları*

İlk yazısını Ahmet Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımladıktan sonra yaşadığı dönem içerisinde neredeyse tüm gazetelerde yazmış olan Ahmet Rasim (1864-1932), İstanbul'a dair yazdığı mektuplarda geçmiş zamanın şehrinden pek çok sahneyi günümüze taşır. Yazdığı yazıların *Şehir Mektupları* isimli kitapta derlendiği Rasim, İstanbul'un ara sokaklarından köprülerine, kıraathanelerinden mesire yerlerine kadar hemen her ayrıntısından bahseder.

Canlı bir üsluba ve eğlenceli anlatım diline sahip “*Şehir Mektupçusu*” Rasim'in yazılarında Kâğıthane sık rastlanan mekânlardandır. Yazılarında buradaki tipllemelere dair canlı anlatımlara ve tasvirlerle yer veren Rasim, Kâğıthane'de sık karşılaşılan “zampara” tiplemesini mizahi bir üslupla verir. Kâğıthane zamparası; *el aynası, bıyık süpürgesi, cep tarağı, lavanta tulumbası, potin bezi, Pigmalyon'dan alınan kravatına*⁴⁰² dair en ince detaylarına varıncaya kadar tasvir edilir. Diğer bir tiplleme tasviri ise Kâğıthane'nin orta yerinde gösteriş yapan ve gülünç olduğunun farkında dahi olmayıp “caka satan” insan tiplemesidir. Altındaki beygiri alabildiğine süren süvarinin tozu dumana katarken çıkardığı gürültüyle yapmak istediği şey, sadece diğer insanlara gösterişte bulunmaktır. *Herkesin “maşallah” dediği* bu insan, başından uçan fesiyle ve hayvanının tökezleyen ayaklarından çıkan tozların arasında yuvarlanmasıyla ancak

⁴⁰¹ Tevfik Fikret, *a.g.e.*, s. 407-410.

⁴⁰² Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, Yay. Haz. Hande Çetin Ongun, 1.B. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013, s. 201.

gölünç olabilir. “Efendim, o ne surat! O ne üst baş! O ne paramparça vücut! O ne rezalet!”⁴⁰³

Kâğıthane sefasına gelenleri başlarını mütemadiyen arabadan dışarı çıkardıkları için kaplumbağalara benzeten Rasim, mesire yerinde bulunan Kıptilerin insanları şenlendirmeye çalışmalarını da istihzai bir dille anlatır:

“Şaka değil, insan böyle seyir yerlerinde, araba içinde adeta bir kaplumbağaya benziyor. Milletin gelip geçişini izlemek için pencerelerden çıkıp çekilen kafalar ahenkli hareketleri andırıyor. İşte o zaman dışarıdan bakılacak olsa o kafaların yüzlerindeki işaretlerden, içlerinde ne gibi şeylerin geçtiği derhal belli olur. Bazen gözler kırpılıyor, bazen suratlar ekşiyor, bazen gizli bir tebessüm ile çehrelere bir güzellik geliyor. Zurna, çifte nakkare! Göbek! El şaklamaları! Neredeyiz? Bu ne âlem? Dağlar düm tek vuruyor. Aman çal! Bakın şu Kıpti’ye, sallanıyor! Oh! Yaşa yabani sümbül! Fakat bize ne oluyor? ‘Arabadan atladım ben / Güle güle çatladım ben’ nağmesi yankılandıkça bütün arabaların içlerinde sakın sakın oturanların omuzları iki tarafa hafifçe gidip geliyor. Herifler halkı oynatıyorlar vesselam!”⁴⁰⁴

Rasim, diğer ulaşım türlerine göre ucuz ve kullanırken toz kalkmadığı için içindeki insanların daha şık olduğu bir ulaşım aracı olan kayıkla Kâğıthane’ye gitme seremonisini de resmeder. Bu yolculuğa, *Bahariye önünden fırlayan bahar rüzgârı, fulya tarlalarından akıp gelen güzel koku, asırlık mezarlıktan taşıp gözleri başka tarafa çeviren müthiş sessizlik, Karaağaç’ın önündeki kalabalık, gazel okuyanların gazelleri eşliğinde saz adalarının manzarası, yıkık Sünnet Köprüsü’nün verdiği heyecan*⁴⁰⁵ da eşlik eder.

Kâğıthane sefası geliş gidişlerinde güzelliğiyle en çok dikkat çeken şey; tenteli çifte sandallardır. Mavi renkli, başına turunçtan relk yapıştırılmış, tentesi gergin, kırmızı püsküllü, ön tarafında bir demet fulya dikili, kıcı sular içinde giden sandallar dikkate şayandır.⁴⁰⁶ Rasim’e göre böyle bir manzara dünyanın hiçbir yerinde bulunmaz. Rasim, sandalların içindeki tiplerini saçından külahına, güllü al mintanlarından kıvrıcık yağlı saçlarına varana dek tüm detaylarıyla tasvir eder. Bu tipler sandalların içerisinde eğlenerek çalıp söylemekte ve gelip geçene laf atmaktadır. Sandallarda söylenen manilerden bazıları şöyledir:

*“Aftos’u beklerim beklerim
Derya derya gezerim*

⁴⁰³ A.g.e., s. 426.

⁴⁰⁴ A.g.e., s. 426-427.

⁴⁰⁵ A.g.e., s. 430.

⁴⁰⁶ A.g.e., s. 431.

*Of! Of! O şık oğlan
Oğlan, o şık, şık oğlan!
(...)
Aşağıdaki mahallenin koca imamı
Yukarıki mahallenin küçük hamamı
Aman yalelli, canım yalelli
Yar yalelli yalelli
(...)
Sakalım aman aman
Ne desem yapar bana
Çarşılar yakın olsa
Fistanlar alır bana
Mırnav mırnav kediler
Dam üstünde dediler
Mahallenin kızları
Sakalımı yediler”⁴⁰⁷*

Şehir Mektupları’nın 156.sında âşık olduğu kadına ulaşabilmenin yollarından bahseden Ahmet Rasim, nihayet Kâğıthane’de onun arabasına bir mektup atmaya karar verir ve sevgilisinin arabasıyla Kâğıthane’den geçmesini bekler. Nihayet beyaz beygirli arabasıyla gelen sevgilisine süratle mektubu bırakma hamlesinde bulunan Rasim’in elindeki mektup rüzgârda havalanır ve uçmaya başlar. Sebilci Hafız’ın tutmaya çalışması ve tüm bunları faytondakilerin de görmesiyle rezil olan Rasim, rüzgâr karşısında tedbir almak üzere mektubun içerisine taş koymayı düşünemediği için hayıflanır. Kâğıthane’deki arabalar arası mektuplaşma âdeti,⁴⁰⁸ böylece Rasim tarafından ironi içeren bir üslupla tenkit edilir.

b. Gülüp Ağladıklarım

“*Gülüp Ağladıklarım*” isimli kitabında Rasim, binek hayvanlarına binmenin adabına değinir. Dönemin yaygın kullanılan binek hayvanları merkep yahut beygirdir. Biniciliğin kural ve kaidesinin ancak binek hayvanını iyi tanımaktan geçtiği söyleyen Ahmet Rasim, iyi binici olma yolunun mahmuz, kamçı, bağırma gibi birtakım şartlara bağlı olduğunu zanneden binicilerden de bahseder. Bu biniciler Kâğıthane ve diğer mesirelerde düştükleri gülünç durumlarla dikkat çekmektedir:

“Bir zamanlar seyir eder idik! Eski Veli Efendi, Çırpıcı mesirelerine, Kâğıthane’ye gelirlerdi: Başta püskül fır fır döner, fes büzülmüş, yüz kıpkırmızı, ter burundan damlar, pantolon sıyrık, don uzamış, çorap konçları düşük. Bir manzara ki insan baktıkça hem

⁴⁰⁷ A.g.e., s. 432-433.

⁴⁰⁸ A.g.e., s. 466-467.

üsttekine hem de bindiği değneklerin henüz yerleri çizik çizik duran altındaki soluğana acırdı!"⁴⁰⁹

c. *Fuhş-i Atik*

Ahmet Rasim'in Osmanlı Dönemi'ndeki fuhuş hayatını yazdığı anı türündeki eseri *Fuhş-i Atik (Eski fuhuş)*, 1922 yılında yayımlanır. İstanbul'un muhtelif semtlerinde geçen dönemin fuhuş âlemleri hakkında bilgiler veren Rasim, Kâğıthane'de yaşanan fuhuş pazarlıklarından da bahseder.

Çocukluğundan beri ilk defa Kâğıthane'ye doğru yola çıkan ve buranın geçmişteki halini hayal meyal hatırlayan Rasim'in muhayyilesinde, mesire yerinin güzelliği ve dere-tepesi adeta karmakarışık bir hayal gibi canlanmaktadır. Senelerden beri buranın methini işiten Rasim, nihayet Kâğıthane'de bir gazinoya varır. Gazinoda içki içen müşterilerden Habeşî olan, hicazkâr bir makamla hazin bir gazel okumakta ve beraberindeki grup da gazelin ardından topluca şarkı söylemektedir:

*"Muntazır teşrifine hazır kayık
İnce yaşmakla bu gece seyre çık
Pembe mantinden ferace pek de şık
İnce yaşmakla bu Cuma seyre çık"*⁴¹⁰

Bu güzel ve akıcı şarkıdan sonra meyan güftesiyle şarkıya devam edilir:

"Eyle teşrif semt-i Kâğıthane'yi" Ahmet Rasim, bu durum karşısında coşkusunu gizleyemez: *Oh ya! Ne ahenkli bir davet!*

Enstrüman çalan Kâğıthanecilerden bazısının tanıdık çıkması, durumu daha da keyifli hale getirir. Eğlenceden ziyadesiyle hoşlanan Rasim'le arkadaşı, bu ekibi takip etmek için bir kayık kiralır. Vakit öğlene eriştiğinde köşede eğlenen üç dört kayıklık insanın sayısı artar. Gittikçe kalabalıklaşan bu insan grubu belli ki birilerini beklemektedir. Çok geçmeden içlerinden birinin telaşla içeri girip beklediklerinin geliyor olduğunu söylemesiyle köşede oturanlar ayağa kalkar ve birer ikişer dışarı çıkıp sandala doluşur. Rasim ve arkadaşı da giden kalabalık grubun arkasından kayıkla takibe başlar.

⁴⁰⁹ Metehan Yıldız, *Ahmet Rasim'in Eserleri: Numune-i Hayal, Nâkâm, Cidd ü Mizah, Gülp Ağladıklarım (Metin-Tahlil-İndeks), Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006, s. 267.

⁴¹⁰ Ahmet Rasim, *Fuhş-i Atik*, 1. B., İstanbul: Avrupa Yakası Yayınları, 2007, s. 54.

Hasköy taraflarına giderlerken karşıdan gelen ve *suların tek süsü olan* üç çift kürekli kayık, arkadaşının dikkatini çeker.

Kayığın içinde bulunan altı hanım, devrin modasına uygun olarak devrik yakalı, boncuk işlemeli pembe mantın ferace giymiş ve ince tül yaşamak takmıştır. Büyük sandal ve Rasim'in bindiği küçük kayık hanımların kayığının önüne doğru yol alırken Rasim'i hafiften heyecan basar.

Yavaşça ilerleyen bu “*narin filo*” bir sandal ve küçük bir kayıktan ibarettir. Ön sandala yerleşen çalgıcıların sazları ahenk etmektedir. Rasim'in arkadaşı pembeli kadınları işaret eder ve onların “Acem takımı” denen bir genelevden olduklarını söyler. Kâğıthane'de başlayan eğlence âleminden yükselen nameler, Sütlüce ve Bahariye semtlerinde yankılanmaya devam eder.

Kâğıthane girişindeki sazlıklara ilerleyen filoyla beraber, takriben elli altmış kayık etrafı kuşatır. Hicazkâr faslı devam etmektedir, şarkılar durmaksızın birbirini izler:

*“Biz durmayı uygun görmedik, saçakları dalganın mini mini dalgalarına sürünen pembe örtülerle kış tarafları, feracelerin yansımasıyla iç tarafları hatta baş tarafları, hafif hafif parlayan çift kürekli kayıklara sürtünerek kiminden bir hoş tebessüm, kiminden bir gamze, kiminden bir dudak büküntüsü alarak içlere doğru süzıldük. Süzıldük ama bu defa da başım yine ön tarafta, aklım arkada idi.”*⁴¹¹

“*Yolun yeni yetişmiş yolcusu*” olan Rasim'in arkadaşı, güzel bulduğu ve *kendi gelen* olarak tabir ettiği bu kadınlara karşı Rasim'i uyarır.

“Derede ilerledikçe kalabalık arkasına sokuluyorduk. Darbuka, zilli maşa, çığırtmalı orta yerinde başına al ipek mendil sarmış, sinesi açık, kuşak sarkık, pantolon düşük biri: raks eden sandal mı, zurna, çifte nakkare havalarıyla sahilde el çırpın, göbek atan, başörtüleri uçarı, yeldirmeleri omuzdan sıyrılmış çingene karıları mı, sektirme klarnet nameleriyle taksim eden, şarkı okuyan, gedikleri kaba kâğıtla kapatılmış, yamalı lavtalı, peruklu şarkıcılar mı, kayık kayık, sandal sandal gelip geçen yaşamaklı, peçeli, örtülü hatta şapkaklı, açık baş, kenarları oyalarla süslü yemenili, saçları arasına yapma bir gül sıkıştırmış, elinde fulya, zerrin demeti, Karagöz'deki Şirin'i andıran Musevi kadınları mı, başına ucu katır tırnağı püsküllü saz külah giymiş maskaralar mı? “Haralop!” diye bağırarak ağızındaki macun değneğini çeviren, elinde şekerli horoz dik, ince bir ses ile “Öürü! Ö ö!” teranesiyle tuhaflik eden gündüzcüler mi, soyunup dökülerek ağaçlar altında, hasır üstünde kadeh tokuşturanlar mı, işitilecek derecede, bir ‘hart’ ile peynirli pidenin belini bükenler mi, içinde armoni keman havalarıyla ardını göremeyecek derecede dalgın giden, kış tarafı meze tabaklarıyla örtülmüş yalnız bir “Savul! Dokunmayın!” ihtarıyla çatıp, kanca oynatan kopuklar mı, kızını, gelinini, komşusunun kerimesini arabasına tıkmış, iki erkek torunundan biri dış sandalyede, diğeri arabanın penceresi önünde duran, ısıırıp yarılacağı dolmayı “Hu! Al” diye arabacıya uzatan

⁴¹¹ A.g.e., s. 57.

*hanımınineler mi istersiniz? Çoğu bu türe, bu terbiyeye mensup olan dişili, erkekli insanlar o güzel vadinin sahillerine; yamaçlarına, düzlüklerine yayılmıştı.*⁴¹²

İzdihamdan dolayı daha ilerilere gidemeyen Rasim ve arkadaşlarının bindiği kayık, nihayetinde yönünün Silahtarağa'ya çevirir ve تنها olan derede tahta köprüye doğru ilerler. Çalgıcıların ve pembelilerin sandalları da sonradan kendilerine yetişir.

Vakit hayli geç olduğundan artık Kâğıthane dönüşleri başlamıştır. Zevk ve sefayla yüzlerce kayık dereden aşağı yavaş yavaş inmekte ve Rasim'in kayığı da bu akışa eşlik etmektedir.

*“Kahkahaların, çakıp çakıştırmaların, taksimlerin, şarkıların, kürek takıştırmaların, yol kesmelerin, itip kakıştırmaların, kaba sabalıkların, sövüp saymaların, sandaldan sandala atlamaların türlü türlü görülüyordu. (...) Karaağaç önüne geldiğimizde akşam ezanı okunuyordu. İlbahar mehtabı ışıklarını pembeliklere döküyor, oralardan, o sırtlardan hafif hafif parıltılar uçuşuyordu. Dere bir bahar rüzgârı çıkarmış, bizi itip duruyordu. (...) Eyüp'e, Piripaşa civarına kadar uzanan o velveleli heyet yürüyor, sazlar, zurnalar, lâternalar, feryatlar, naralar, gazeller, şarkılar, satıcı avazları, nakkare, tef, davul dümbelek sesleri, kadın, Arap, horoz taklitleri, ıslık, el çırpma yaylımları birbirine karışıyordu.”*⁴¹³

Tersanelerin ilerisinde bulunan çalgıcılar, çalmaya devam ettikleri takdirde kolcuların sandalları çevirmesinden endişelendiklerinden, enstrümanlarını susturur. Suların üzerine kurulu iki karakol kulübesinde *ürkütücü yakamozlar* parlamaktadır. Rasim'in kayığı ve diğer sandallar Unkapanı'na kadar çıkarken, orada fenerlerini yakmış bir şekilde bekleyen faytonlara ücretli şekilde ve kadın-erkek ayrı oturma düzeniyle binerler.

Ahmet Rasim, Kâğıthane âlemlerinde “*Acem takımı*” ismiyle fuhuş yapan kadınları ve aynı maksatla onların sandallarını takip eden erkekleri okuyucuya tanıtır. Rasim'in eserinde Kâğıthane, doğal güzelliğinin yanı sıra gayrimeşru pazarlık ve anlaşmaların da yapıldığı bir yerdir.

⁴¹² A.g.e., s. 59.

⁴¹³ A.g.e., s. 59-60.

2. Hüseyin Rahmi Gürpınar Eserlerinde Kâğıthane

a. *Bir Muadele-i Sevda*

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın (1864-1944), 1899'da yayımlanan *Bir Muadele-i Sevda* isimli eserindeki olaylar, zengin bir ailenin şımarık oğlu Naki, onun üçüncü eşi Bedia ve Bedia'nın sevdiği Fatin üçgeninde gelişir. Naki'nin dilinden yazılan romanda canlı Kâğıthane tasvirlerine yer verilir.

Bir cuma günü arabasını hazırlatıp Kâğıthane'ye giden Naki, buranın güzelliğini tasvir ederken şairlerimizin pek çoğunun anlatmaktan yorulduğundan ve bu tasvirlerin belki de yazarlardan çok okuyanları bıktırmış olduğundan bahseder.⁴¹⁴

Kâğıthane o gün Naki'yi şairane ününe aykırı, bayağı bir görüntüyle karşılamıştır: Yokuştan inince arabası toz bulutu içine giren Naki, bir tarafı dere, diğer tarafı çimenler üzerine gölgesini seren küçük bir ormancık olan İç Kâğıthane alanında, döner bir zincir meydana getiren araba katarına katılır. Arabalar durmaksızın dönerek ilkel zamanlardaki gibi bir görüntü arz eder. Fakat dönen şey yalnızca arabalar değildir: aynı zamanda gözden göze dönen arzulardır ki; bu değirmenin kanatlarına ilıştirecek sevdası olanlar, o durup dinlenmeden dönmenin tadını ancak o zamanlar alırlar. Bu alışveriş harmanı içinde bülbül namesi arayan kulak ve taze güzellikleri görecek bir göz bulunmaz. Başlar, gözler, sözler, bütün gönüllerle birlikte araba katarlarıyla birlikte durup dönmektedir...

“Derenin öbür sahilindeki köşk bahçesinin iç açıcı gönüllere ferahlık veren görüntüsü bir toz perdesiyle örtülü... Zaten köşkün ağaçlı bahçesindeki bahar çiçeklerine bakan yok. O ulu, sık ağaçların bahar kokulu yaprakları arasından süzülen güneş ışınlarının yansıdığı yer yer çimenler üzerindeki altın pırıltılarla gölgede kalan bölümlerin koyu (mecazi manada bu derinliğe izin varsa) derin yeşillikleri içinde, gönül, rüyalar görmek; ruh, bu tabiat güzellikleriyle sarhoş olmak; göz, hülyalı gizli güzellikler arayabilmek için oraya sevişme pazarı kurulmayan günlerden birinde gelmeli. Böyle kalabalık günlerde seyrolunacak şeyler tabiat levhaları değil, bazı arabaların çerçeveleri içinde kendini göstermeye çıkan canlı levhadır.”⁴¹⁵

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın “canlı fotoğraf” olarak tasvir ettiği Kâğıthane'deki bu manzara, orta halli kira arabası içindeki bir kadına aittir. Kadının lepiskaya boyanmış, yaşmaktan dışarı fırlayan düğün zerdesi rengindeki saçları ve yüzü, sanki Kâğıthane

⁴¹⁴ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Bir Sevda Denklemi (Bir Muadele-i Sevda)*, 5. B., İstanbul: Özgür Yayınları, 2002, s. 71.

⁴¹⁵ A.g.e., s. 72.

yoğurduyla sıvanmıştır. Saçlarıyla zıt bir renge sahip olan siyah gözleri ve boyama gülü andıran yanaklarıyla kadın, bu tuvale Kâğıthane tozunun başka bir renk vermesinden çekinircesine arabasının camlarını sımsıkı kapatır.

Bu yapma güllerin ardından gelen eski faytonun içinde üç kişi bulunmaktadır. Hovardalık maksadıyla üç mecidiyeye tutulmuş bir araba olduğu tahmin edilen arabadaki oturma düzeni, Naki için merak konusudur. Gözleri Kâğıthane tozuyla sürmelenen bu adamlar, çarpıcı renkteki boyunbağları, her bedene uydurulabilen kostümleri, kalıplı fesleri, sarı iskarpin ve bacak arasındaki bastonlarıyla arabayı çeken hayvanlardan birinin ayağının aksadığının farkına bile varmadan arabacıya, “*Katardan çıkma. Durma, dolaş. Para verdik, eğleneceğiz,*” derler.⁴¹⁶

Bir diğer körüğü çarpılmış faytonda biri siyah kıslık paltolu, diğeri sakallı, karşılarında da esnaf kıyafetli bir şahıs olmak üzere üç kişi bulunur. Mükemmel çıkmış (içmiş) bu adamların ağızları adeta çarpılmış ve gözleri küçülmüştür. Şeşi beş gören bu adamların sızmalarına beş dakika kalmıştır. *Etrafa bak, ah ne güzel olur bu Kâğıthane âlemi...*⁴¹⁷

*“Dilenci kızın başına hangi arabadan geldiği belli olmayan bir kırbaç iner. Araba sırası darlaşır. Kuşkusuz artık çiğneneceğini anlayan dilenci, deminden beri ettiği duaları geri alarak, “Ellerin kırılsın... Başcağızım biber gibi yandı. İnşallah siz de benim gibi dilenirsiniz,” feryadıyla kaçarak bir yol bulup oradan savuşur.”*⁴¹⁸

Dilenci, sarışın kadın, içkici esnaf gibi tipleri de olay örgüsüne dahil eden Hüseyin Rahmi Gürpınar, bunlar gibi daha pek çok çeşit tiplmeyi Kâğıthane’de gezdirir ve sergiledikleri davranışları Naki’nin gözünden okuyucuya sunar. Bu tipllemelerden bazıları şunlardır: *Çirkin kadınlar, bir kira landosu içinde siyah atlaslar giymiş Beyoğlu yosması,*⁴¹⁹ *iki sürücü beygirine binmiş, biri kanarya sarısı, öteki mor atlas mintanlı bir çift külhanbeyi,*⁴²⁰ *hovarda,*⁴²¹ *fötr şapka ve şayak kostümleri ile Frenk seyyahlar,*⁴²² *ve züppeler.*

⁴¹⁶ A.g.e., s. 73.

⁴¹⁷ A.g.e., s. 74.

⁴¹⁸ A.g.e., s. 75-76.

⁴¹⁹ A.g.e., s. 76.

⁴²⁰ A.g.e., s. 77.

⁴²¹ A.g.e., s. 78.

⁴²² A.g.e., s. 79.

Eşiyle ilişkisi yalnızca nikâhtan ibaret olan ve onu oldukça seven Naki Bey, eşinin sevdiği adamın da Kâğıthane’de olduğu ve onun kendi eşiyle buluşacağı vehmine kapılarak bir cuma günü Kâğıthane yollarına düşer. Bulduğu eski ve pis bir arabayla Eyüp yolu üzerindeki mezarlıklar içinden geçerek Kâğıthane’ye ulaşır.

“(…) Yol süresince galiba Kâğıthane’ye sağ salim varabilmemiz için her türbenin önünde Fatiha okuyan arabacım, özel yerinden ağır ağır indi. ‘Beyefendi, işte Kâğıthane...’ derken öylesine bir şaşkınlığı vardı ki, oraya varışımıza benden çok kendisinin hayret ettiği yüzündeki gülümsemeden anlaşıyordu.”⁴²³

Bir Muadele-i Sevda romanında Kâğıthane’ye bir hayli yer veren Hüseyin Rahmi, Naki ile eşini birkaç kez daha Kâğıthane’de buluşturur. Arabaları, arabacıları ve tozlu yollarıyla Kâğıthane, birbirleriyle buluşmak isteyen aşıklar için en ideal yerlerdendir.

Hüseyin Rahmi, 1942’de yazdığı *Kesik Baş* ve 1946’da yazdığı *Dirilen İskelet* romanlarında da mekân olarak Kâğıthane’ye yer verir. *Dirilen İskelet* romanında Kâğıthane dönüşüne geçen Tayfur, kendisine Beyoğlu’ndan dönmeyi teklif eden lalasına Eyüp’ten dönmeyi tercih ettiğini söyler.⁴²⁴ Böylece 1946 yılında Kâğıthane’nin tercih edilen dönüş yollarının Beyoğlu ve Eyüp tarafından olduğu okuyucuya sunulur.

3. Mehmet Celâl Eserlerinde Kâğıthane

a. *Nedâmet Bir Şairin Ser-nüvişti*

Nedâmet Bir Şairin Ser-nüvişti (1912) isimli eserinde Mehmet Celal, eşi tarafından aldatılan bir gencin hissiyatını mensur şiir tadında okuyucuya sunar. Âşık olduğu kadınla yaptığı evlilikle arzuladığı mutlu yuvaya kavuştuğunu zanneden genç şair, yaşadığı olaylar karşısında sükûtu hayale uğrar. Evlendiği kadın ne yazık ki süsü, roman okumayı ve Kâğıthane gibi mesire yerlerinde eğlenmeyi sevmektedir. Bir müddet sonra doğan çocukları annelerinden yeterince ilgi göremeyip hizmetçi elinde büyüdüğü için vefat etmiştir. İki gün ağladıktan sonra tekrar Kâğıthane âlemlerine koşan kadının bu kötü durumu eşini ziyadesiyle üzmektedir.

⁴²³ A.g.e., s. 85.

⁴²⁴ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Dirilen İskelet*, 5. B., İstanbul: Everest Yayınları, 2010, s. 179.

Karısının kendini birden çok kez aldattığını nihayetinde anlayan genç şair, artık bu duruma daha fazla katlanamaz ve ondan boşanır. Ne var ki eski eşi, yeni evlendiği kişiyi de aldatmıştır. Huylu huyundan vazgeçmemektedir.⁴²⁵

E. YİRMİNCİ YÜZYILA KADARKİ SÜREÇTE KÂĞITHANE

Gerek koruları gerekse doğal güzellikleriyle sevilen bir eğlence yeri olma özelliğini uzun yüzyıllar koruyan İstanbul'un Kâğıthane bölgesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşanan seldeki yıkım ve 1730 Patrona ayaklanmasına rağmen sosyal bir organizma olarak yaşamayı başarır. Antik Dönem, Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemi olmak üzere pek çok döneme tanık olan bölge, son canlı dönemlerini II. Abdülhamid yıllarında yaşar ve bu yıllardan sonra hızla unutulur.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde sahipsizlik ve yanlış büyümenin getirdiği stratejik yıkımlar, asırlar boyu birikerek gelen mirası yok eder. 1937 Proust Planı ve 1950 Sanayi Planıyla birlikte Kâğıthane, sanayi atıklarına ve çarpık yapılaşmaya terk edilir.

Bir zamanlar temiz havası, mineral zengini eşsiz suları, bereketli topraklarında üretilen türlü sebze meyve, besili hayvanlarından alınan kaliteli süt ürünleriyle insanlara şifa dağıtan Kâğıthane'de yirminci yüzyılla birlikte ekolojik denge büyük oranda bozulur. Deresi yüzülemez ve balık tutulamaz hale gelir.

Özel mülkiyete giren “Koşu Köşkü” sökülerek hurdacılara satılır. İmrahor Kasrı 1950 yılı başlarında yıktırılır. Çağlayan Sarayı (III. Sa'dâbâd) 1943'te tarihe gömülür. Cedvel-i Sim parçalanır. Zamanla yıkılmış çağlayan kaskadlar sel sularının önünü açmak amacıyla 1956'da dinamitlenerek birbirinden koparılır. 1954-55'te Poligon Sarayı, yerine gazhane inşa etmek için yok edilir. Kâğıthane Baruthanesi'nin birçok binası ve Kurtuluş Savaşı'nda kullanılan Kâğıthane Demiryolu ortadan kaldırılır.⁴²⁶ Çeşmeler, köprüler, nişantaşları, otlaklar, poligon sahaları ve mesire alanları bu hazin kayboluşu yaşar. Roma ve Bizans İmparatorluğu'ndan başlamak üzere güçlü ve köklü bir tarihe tanık olan Kâğıthane, İstanbul'da en kapsamlı yok oluşu yaşayan yerlerin ilk sıralarındadır.

⁴²⁵ Mehmet Celal, *Nedâmet Bir Şairin Ser-nüvişti*, İstanbul: Meşrutiyet Matbaası, 1912.

⁴²⁶ İrmak, *Kağıthane Tarih Envanteri*, s. 18.

Yıllar öncesinde kaleme aldığı eserinde Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Kâğıthane'nin yirminci yüzyılda geldiği bu acıklı durumdan adeta bir önseziyle bahseder:

“Eskiden havas ve avam nezdinde Haliç tarafı pek makbul idi. Mevkiin tabii haline, doğal güzelliğine eşlik eden derece-i mamûriyeti hakkında bir fikir edinebilmek için Ayvansaray ve Hasköy sahillerinden itibaren içlere doğru karşılıklı iki taraflı muhteşem saraylar, geniş kâşaneler, mükellef köşkler, musanna bahçeler, lâlezarlar, fiskiyeler ile müzeyyen olan o zamanki manzarasını zihinlerde tecessüm ettirmek gerekir. Haliç'in bir o zamanlardaki mamûriyeti hayal edilir, bir de şimdiki harap haline atf-ı nigâh olunursa teessüf etmemek kabil değildir.”⁴²⁷

“On dokuzuncu asır İstanbul nesli Kâğıthane'yi çok yakından tanırlar. Burasını biz yirminci asır nesli çok az gezebilmişizdir. Lâkin tarihimize mâl olmuş güzel tarafları çoktur. Artık Kâğıthane'de gidilebilecek bir mesire yoktur...”⁴²⁸

Ayverdi'nin İbrahim Efendi Konağı kitabındaki İshak Efendi'nin yetiştiği devrin Kâğıthane'si dahi, o eski refah devirlerin Kâğıthane'si değildir. İshak Efendi'nin yaşadığı dönemde haftalar ve aylar süren eğlenceler kalmadığı gibi *Sultan Ahmed Hân-ı Sâlis* devrinin ihtişamlı varlık çağı bitmiştir. Artık geriye, geçmişteki zevk ve sefa asırlarının miras bakiyesi ile avunmak kalsa da Damat İbrahim Paşa'nın can çekişen Sa'dâbâd eğlenceleri henüz ölmemiştir. Can vermek üzere olan mazi çerağı hâlâ yanmakta ve etrafa şevk ve neşat saçmaktadır. *Hâlâ Nedim'i okuyup anlayanlar, hâlâ “Leylî yüzlü mükahhal (sürmeli) gözlü, şîrin sözlü, zer (altın) kemerli, muattar (güzel kokulu) kâküüllü dildâdeleri (âşıkları)” yâd edenler eksik değildir.*⁴²⁹

Ayverdi'ye göre *başından, kollarından, ellerinden inci ve cevâhirlerini çıkarmış, sırtından elbiselerini atıp üryan kalmış bir güzele benzeyen Kâğıthane, yaratıldığı üzere çıplak olmasına rağmen bu ziynetsiz hâli ile bile bambaşka bir güzeldir.*⁴³⁰

Var olduğu coğrafyadaki sosyokültürel dönüşüm zamanlarında mesire olma özelliğiyle Türk edebiyatında uzun yıllar boyunca yazılan ve pek çok kültürü barındırmış bir mekân olan Kâğıthane, hâlen Türk edebiyatı eserlerinde yer almaya devam etmektedir.

⁴²⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 102

⁴²⁸ Ünver, a.g.e., s. 436.

⁴²⁹ Ayverdi, a.g.e., s. 176.

⁴³⁰ A.g.e., s. 179.

431

Şekil 11: Kâğıthane Deresi

⁴³¹ Seyit Kemal Karaalioğlu, *Türk Edebiyatı Tarihi*, II. C., 2. B., İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi, 1982, s. 63.

SONUÇ

İstanbul'un otuz dokuz ilçesinden biri olan Kâğıthane, Karatepe mevkiinden çıkıp Belgrad Ormanları'ndan geçerek Haliç'e dökülen derenin ve bu dere etrafına kurulan yerleşim yerinin adıdır. Bizans Dönemi'nde dere kenarına kurulan kâğıt imalathanelerinin uzun yıllar varlığını devam ettirmesine bağlı olarak buradaki dere, vadi ve köye topyekûn Kâğıthane adı verilmiştir. Türkiye'nin Avrupa yakasında bulunan ve on altı km² toprak alanına sahip olan Kâğıthane; Ayazağa, Şişli, Beşiktaş, Beyoğlu ve Eyüp ilçelerine komşudur.

Kâğıthane'deki bir inşaat kazısından çıkarılan heykeller, buranın tarihinin Roma Dönemi'ne kadar uzandığını doğrular. Bulunan su borusu kalıntıları, su kemerleri ve kâğıt imalathaneleri ise Bizans Dönemi'ne aittir.

Osmanlı Dönemi'nde Eyüp Kadılığına bağlı olan Kâğıthane, büyük meraları, geniş çayırıları ve ayazmaları sebebiyle şehirdeki hastalıklı insanların şifa bulmak için geldikleri yerdir. Yıldırım Beyazıt Döneminde İstanbul muhasarası sebebiyle askeri güçler yerleştirilen, fetih döneminde ise kayık yapımı için ormanlarından faydalanılan Kâğıthane, II. Mehmet'in bizzat gezindiği yer olarak bilinir. Fetih sonrası İstanbul'un sebze-meyve gereksiniminin büyük bir kısmını karşılayan ve yeni kurulan sarayın otlaklarını barındıran bölgeye, halkın Müslüman olmasıyla bir cami inşa edilir. II. Bayezid Devri'nde yapılan baruthane ise burada uzun yıllar faaliyetini sürdürür.

Kanuni Sultan Süleyman, tahta çıktıktan sonra avlanmak maksadıyla sık sık geldiği Kâğıthane'deki su kemerlerinin onarılmasını sağlar ve bölgeye yeni kemerler inşa ettirir. Mesire alanı, toplantı yeri ve aynı zamanda sanayi bölgesi olarak kullanılan Kâğıthane, Sultan Süleyman'ın şehzadeleri için yaptırdığı sünnet şenliklerine de ev sahipliği yapar. Resmi elçilerin ağırlandığı bölge Kanuni döneminde iki yüz haneli bir yerleşim yeri olmasına karşın, asıl önemini Sultan III. Ahmet zamanında kazanır.

1718-1730 yılları arasında Padişah III. Ahmet zamanı ve Damat İbrahim Paşa sadaretinde yaşanan dönem, "Lâle Devri" olarak isimlendirilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa uygulanan yenileşme çalışmalarıyla tarihe geçen dönem, pek çok tarihçi tarafından "Batılılaşmanın başlangıcı" olarak gösterilir.

Bu dönem, İstanbul'daki Batı tarzı imar faaliyetleri, ilk matbaanın kuruluşu, önemli eserlerin çevirisi, bilimsel ve kültürel alanda yapılan yeni çalışmalar ve yeme-

içmeye dair yeni eğlencelerle tarihe geçer. Pasarofça Antlaşması'yla başladığı kabul edilen Lâle Devri; zevk, eğlence, barış ve yenileşme devridir. İlk defa Avrupa'yla yakın ilişkilerin kurulduğu ve bu yönde yapılanmanın temellerinin atıldığı devir, aynı zamanda halkın yabancı olduğu pek çok unsurla ilk defa tanıştığı dönemdir.

Dönemdeki sosyal yaşantı, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın Sultan III. Ahmet için Kâğıthane'de yaptırdığı Sa'dâbâd Sarayı çevresinde yeniden inşa edilir. Kâğıthane, halkın en büyük eğlence mekânlarından biridir. On üç yıl süren bu eğlence ve sefahat döneminde lale çiçeği bir zenginlik ve statü göstergesi haline gelir. Yeni medreseler, çeşmeler, kütüphaneler, kasırlar ve havuzlarla donatılan İstanbul'daki pek çok mekânı lale motifleri süsler.

Lâle Devri'nde Kâğıthane, sarayları ve çeşitli bahçeleriyle devlet ricalinin ikamet ettiği bir yerdir. Kâğıthane'deki Sa'dâbâd Sarayı etrafında "Seyr-i Sa'dâbâd" olarak isimlendirilen bir eğlence kültürü oluşur. Çırağan eğlenceleri, kaplumbağaların sırtlarında mumlarla lale bahçelerinde dolaştırılması, yakılan kandiller ve helva sohbetleri burada düzenlenen türlü eğlencelerden bazılarıdır. Bu dönemde şiir ve inşa oldukça rağbet görmüş ve İstanbul en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır.

Lâle Devri'nde mesire yerlerindeki kadın ve erkeklerin oluşturduğu rahat ortam, uygulanan yenilikler çerçevesinde yaşanan dini prensiplerdeki esneme ve Padişahın zevk-ü sefayla meşguliyeti gibi durumlar toplumun bazı kesimlerini huzursuz eder. Halka göre dönem sefahatleri artık haddi aşmıştır. Yüksek vergiler ödeyen ve maddi zorluk yaşayan halka karşın devlet yetkililerinin lüks içinde olması, halktan bazılarında artık harekete geçme isteği uyandırır. Patrona Halil isimli isyancının başı çekmesiyle başlatılan ayaklanma sonucu Padişah III. Ahmet tahttan indirilir ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa öldürtülür. Bununla da yetinilmez: Lâle Devri'nin zevk ve sefahatini temsil eden Kâğıthane köşkleri halk tarafından yağmalanarak yıkılır. Böylelikle Osmanlı tarihinde yenileşme ve coşku dönemi olan "Lâle Devri" sona erer.

Kâğıthane'deki Sa'dâbâd Kasırları yıllarca yıkık ve harap halde kalır. Sa'dâbâd Sarayı 1791 yılında Padişah III. Selim tarafından yeniden inşa ettirilir ve Padişah yazlarını burada geçirmeye başlar. Sultan II. Mahmut zamanında Kâğıthane'deki Çadır Köşkü yeniden yapılır, çağlayanlar ve Kasr-ı Hümayun tamir görür. 1808 tarihine gelindiğinde, "Sened-i İttifak" Kâğıthane'de imzalanır. Birinci Dünya Savaşı'nda

Kâğıthane'deki saray ve kasırlar darüleytam olarak kullanılır ve buralarda pek çok yetim çocuk barınır.

Mesire yeri olarak kullanılmaya başlandığı tarih tam olarak saptanamayan Kâğıthane, Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'e kadarki süreçte de halkın rağbetini devam ettirdiği bir yeridir. Tanzimat Dönemi'nde Batılılaşma rüzgarıyla yaşanan değişim, ilk olarak halkın sosyalleştiği alanlarda etkisini gösterir. III. Ahmet Dönemi'nde kadın ve erkeklerin birlikte eğleniyor olmalarından doğan bayağılıklar yönüyle tenkit edilen Kâğıthane, Yeni Türk edebiyatı döneminde de benzer gerekçelerle eleştirilir. Tanzimat'la birlikte yaşanan sosyokültürel değişimin en iyi gözlemlendiği yerler olan mesirelerdeki yaşantılar, dönem yazarlarının dikkatlerinden kaçmaz. Yazın alanını halkı eğitime aracı olarak gören Tanzimat yazarlarının pek çoğu, romanlarının kurgusal içeriklerinde mekân olarak Kâğıthane'yi konu edinir.

Tanzimat yazarları Kâğıthane'nin doğal güzelliklerinden, mesireye gidiş-dönüş yolu şenliklerinden ve Kâğıthane'ye dair türlü ayrıntıdan bahsederken aynı zamanda yönünü Batı'ya çevirmiş Osmanlı insanının burada sergilediği olumsuz davranış ve eğilimleri de mesire kültürü çerçevesinde tenkit eder. Dönem romanlarına en çok konu olan alafranga-alaturka tipler ve yanlış Batılılaşma gibi toplumsal konular Kâğıthane Mesiresi üzerinden okuyucuya sunulur.

Müslümanların cuma, gayrimüslimlerin ise pazar günlerinde gidebildiği mesire alanı, bu günlerde fazlasıyla kalabalık olmaktadır. Hazırlıkların bir gün önceden başlaması bir mesire geleneğidir. Güzergâh olarak Eyüp yolunun tercih edildiği Kâğıthane Mesiresi'ne kayıkla, arabayla ve yaya olarak da gidilebilmektedir. Yola çıkanların önce Eyüp'e uğrayıp Ebu Eyyüp El-Ensari'yi ziyaret etmeleri, ardından Eyüp'te kebab, üzerine de kaymak yemeleri âdettendir. Kâğıthane'de ihtiyaçları kolayca temin etme imkânı bulunmadığından ve satılan ürünler de hayli pahalı olduğundan, Eyüp semtinden tüm ihtiyaçlar giderilmelidir.

Tatil günlerinde küme küme gelen ziyaretçilere kucak açan Kâğıthane, yemyeşil tabiat örtüsü ve ağaç gölgeleriyle, raks ederek para toplayan Çingene kadınlarıyla, seyyar satıcıları, dilencileri ve sandallarda şarkı söyleyen insanlarıyla dönemin en şenlikli alanlarından. Fakat bu mekân, kadın ve erkeklerin bir arada eğlenmesi ve dönemde yaşanan sosyokültürel değişimler sonucu bazı olumsuzluklara da sahne olmaktadır. Mesireye araba kiralarak kadınlarla diyalog kurmak ve gösteriş yapmak için gelenlerin

sayısı hayli fazladır. Bu amaç doğrultusunda arabalar arası gidip gelen mektuplar ve sonrasında aşıklar arasındaki randevulaşmalar toplumun ahlaki düzenini bozmuş, aldatmalar ve boşanmalar artmıştır. Mesire alanı sonradan görmelerin, baba parasıyla gösteriş yapan züppelerin ve karşı cinsle diyalog kurmak isteyenlerin uğrak yeri olmuştur.

Tanzimat yazarları, söz konusu olumsuz nitelikleri roman kurmacasındaki tipler üzerinden okuyucuya sunar. Bu tiplerin aksi yönünde tutum sergileyen, iyi huylu, müspet ve görgü sahibi zıt karakter de kurmacaya eklenir. Kurgulanan iki zıt karakter üzerinden görgü kuralları ve teamüller konusunda okuyucuya öneride bulunulur. Kâğıthane'ye yalnızca piknik yapma yahut mesire alanının güzelliğini temaşa etme amacıyla gelen ve burada ölçülü davranışlar sergileyen tipler, toplum için de örnek teşkil etmektedir. Mesireye gelmeyi tercih etmeyen, böyle mekânlarda oluşan kalabalıkları bayağı bulan prensip sahibi kadınlar romanlarda övülürken, bazı kadınların buralara çapkınlık yapmak yahut çapkın eşlerini gizliden takip etmek için geldiklerinden bahsedilir.

Romanlarında Kâğıthane'den en çok bahseden Tanzimat yazarı Ahmet Mithat Efendi'dir. *Felâtn Bey ve Râkım Efendi*, *Karı Koca Masalı*, *Çengi*, *Letâif-i Rivayat*, *Henüz On Yedi Yaşında*, *Karnaval* ve *Taaffüf* isimli eserlerinde Kâğıthane'yi detaylı bir şekilde tasvir eden Ahmet Mithat Efendi, buranın doğal güzelliklerini anlatmakla bitiremeyeceğinden romanlarında mekâna dair tasvirleri kısa tuttuğunu yazar.

Felâtn Bey ve Râkım Efendi romanının kurgusunu iki zıt karakter üzerinden veren Ahmet Mithat Efendi, Râkım'ı müspet, Felâtn Bey'i ise menfi nitelikleriyle tasvir eder. Râkım Efendi ve dostu Josefino, Kâğıthane'nin kalabalık olmadığı bir günde mesire alanına doğru yola çıkar. Râkım'ın niyeti Kâğıthane'nin doğal güzelliklerini görmek olduğundan, özellikle çarşamba gününü seçmiştir. Cuma ve pazar günlerinde buralara farklı maksatlar taşıyan insanlar geldiğinden, mekân hayli kalabalık olmaktadır.

Râkım Efendi'nin zıttı olan Felâtn Bey ise onun aksine, mesire alanına gösteriş yapmak için gelen insanlardan biridir. O, mesire yerine gelmek için buranın kalabalık zamanlarını seçmektedir. Sevgilisi Polini'yle barışması şerefine Kâğıthane'de yaptığı kutlama ise bayağılık ve gösteriş kokmaktadır.

Letâif-i Rivayat isimli eserinin ikinci cüzünde bulunan *Gençlik* isimli hikâyede Kâğıthane, karakterin rüyasında gördüğü bir mekân olarak okuyucuya sunulur.

Eserin on beşinci cüzünde bulunan *Çingene* isimli hikâyede eğitim konusunu işleyen Ahmet Mithat Efendi, Kâğıthane'nin Padişah III. Ahmet Dönemi'ne dayanan hikâyesine de yer vererek okuyucuyu mekân hakkında bilgilendirir. Ona göre Padişahın burayı tezyin etmesindeki en büyük neden, Kâğıthane'nin konumundaki güzelliğidir. Romanında, Lâle Devri'ndeki Avrupaî yapılanmaya da değinen yazar, buranın planlarının Avrupa'dan getirildiğinden bahseder ve Batı taklitçiliğinden yana olmadığı görüşünü ekler.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre, İstanbul'da tezyin etmek için Kâğıthane'den daha uygun bir yer yoktur. Kâğıthane'ye deniz yolundan gitmek isteyenlerin hareket noktası olan liman, dünyadaki en güvenilir yerlerdendir. Mirahor Köşkü'nü geçtikten sonra karşılaşılan Kâğıthane çayırı, uzunluk ve genişlik bakımından İstanbul'da eşi benzeri olmayan bir yerdir. Ahmet Mithat'a göre Kâğıthane, kalemin tasvir etmekten üşendiği daha binlerce güzelliği birleştirmiştir.

Kâğıthane'nin dönemsel özelliklerinden biri de Çingenelerin burada raks edip şarkı söylemesidir. Romanda, burada gördüğü Çingene Ziba'ya âşık olan Şems Hikmet Bey, sonrasında da Ziba'yı görme adına sık sık Kâğıthane'ye gider. Yazar, eserinde çingenelerin eğitimle topluma kazandırılması gerektiği mesajını vermektedir.

Ahmet Mithat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında* isimli romanında karakterin yolunu Kâğıthane'ye düşürür. Mesire alanına Eyüp yolundan ve kayıkla gitmeyi seçen Ahmet Efendi, dönüş için Beyoğlu güzergahını tercih etmektedir.

Alafranga ve züppe tiplerinin konu edildiği *Karnaval* isimli romanda karakterler bir bahar gününde Kâğıthane seyrine çıkar. Romanın züppe tiplmesi Zekâyi, çapkınlık maksadıyla mesire alanındaki arabaları kolaçan etmektedir. Nihayet amacına ulaşır ve burada gördüğü bir kadınla buluşmak üzere anlaşıp. Ona göre kadınlarla diyalog kurmanın en kolay yolu, Kâğıthane'de yapılan bu anlaşmalardan geçmektedir. Anlaşma sonrası burada tanışılan kadının evine gitmek, bir kahvehaneye gitmek kadar kolaydır. Romanda Kâğıthane, arabalar arası gidip gelen mektuplarla başlayan gayr-ı meşru anlaşmaların yapıldığı, fuhşa zemin hazırlayan bir yerdir.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Taaffüf* romanında olay örgüsü, zengin ve alafranga döşenmiş Daniş Bey Konağı'nın kızı Saniha ve onun Fransa'da eğitim görmüş eşi Rasih etrafında gelişir. Rasih, Batı kültürüyle yetişmiş ve aynı zamanda bu kültürü gereğince hazmetmiş biridir. Vaktinin çoğunu kendi kütüphanesinde geçirir. Geri kalan zamanlarda

İstanbul'un tarihi mekânlarına gider. Kâğıthane ise Rasih'in gitmekten hoşlanmadığı mekânlardandır. Kâğıthane'nin dönem içerisinde sahip olduğu alaturka algı, roman karakteri üzerinden okuyucuya sunulur.

Eserlerinde Kâğıthane'den bahseden Tanzimat yazarlarından bir diğeri Emin Nihat Bey'dir. O, *Müsameretname* isimli eserinde uzun ve renkli Kâğıthane tasvirlerinde bulunur. Sevdığı kadına Kâğıthane'de rastlayan Vasfi Bey, daha sonra sevgilisiyle karşılaşma ümidiyle buraya defalarca gelir. Kölesi Hüsrev'den bu doğrultuda yardım alan Vasfi Bey, nihayet Kâğıthane'de sevdiği kadının arabasına rastlar ve mektubunu bir aracıyla ona ulaştırır. Emin Nihat Bey, dönemin bir figürü olan Çingene kadınları, Kâğıthane'de Vasfi Bey'e fal baktırmak suretiyle roman kurgusuna dahil eder.

Şemsettin Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* isimli eserinde Kâğıthane'yi daha ziyade ahlak dışı davranışlar sergileyen insanların geldiği bir mesire alanı olarak betimler. Saliha Hanım'ın eşiyle kurduğu diyalogda adı geçen mesire, onun kanaatkarlık örneği sergileyip gitmeye hiç heves etmediği bir mekândır.

Romanda baş karakter Talat'ın sevdiği kız olan Fitnat, üvey babası tarafından eve kapatılır. Eve girip çıkabilen Şerife Kadın tarafından ikna edilmeye çalışılan üvey baba, kızının başkaları tarafından kandırılarak Kâğıthane'ye götürüleceğinden endişe etmektedir.

Mustafa Reşit'in yazdığı *Bir Çiçek Demeti* isimli eser, ahlak dışı davranışlar sergileyen kadın tiplerinin kurguda yer alması nedeniyle yayınlandığı dönemde eleştirilere konu olur. Kâğıthane'de cuma günü gezerken bir erkek tarafından takip edilen L Hanım, arabasından içeri atılan ilanı aşk mektubu karşısında ne yapacağını şaşırır. L Hanım'la tamamen zıt bir karaktere sahip olan N Hanım tarafından mukabele edilen mektupta, Kâğıthane'de sergilenen bu uygunsuz davranışlar sert bir dille eleştirilir.

Recaizade Mahmut Ekrem'in yanlış Batılılaşmayı eleştirdiği romanı *Araba Sevdası*'nda olay, züppe bir tiplere olan Bihruz Bey etrafında gelişir. Bihruz Bey, arabasıyla yazın en sıcak ve kışın en soğuk günlerinde gösteriş maksadıyla Kâğıthane ve Beyoğlu'nda dolaşmaktadır. Bihruz Bey'in mesire yerlerinde bu şekilde dolaşması, onu basit ve gösteriş meraklısı bir karakter olduğunun göstergesidir.

Mizancı Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* isimli romanında çok eşliliği konu edinir. İdealist bir eylem adamı olan Mansur Bey'in karşısına, Kâğıthane âlemlerinde tanımadığı kadınlara selam veren İsmail Bey çıkarılır ve roman bu iki zır karakter

üzerinden kurgulanır. Romandaki kadın karakter Zehra, dostlarıyla Kâğıthane'deyken arabalarına diğer bir arabadan atılan mektup karşısında çok şaşırır. Mesire yerinde başkasından aldığı mektup ve bunun gibi daha pek çok ahlak dışı tutum karşısında kızgınlığını gizleyemeyen Zehra, çarçabuk evine döner. Arabalarındaki diğer hanımların bu tutum karşısındaki serinkanlılığına iyice sinirlenen Zehra, bu gibi uygunsuz davranışlarla bir daha karşılaşmamak için bir daha gerekmedikçe evden çıkmaz.

Mehmet Vecihi'nin *Mehcûre* isimli romanında, mesire yerlerine gitmek ahlaki bir düşüş olarak okuyucuya sunulur. Roman, Mükerrerem'in Kâğıthane'de eşini aldatmasını konu edinir. Diğer bir roman karakteri olan Münire, boş vakitlerinde mesire yerlerine gitmektedir ve mesire yerlerinde tanımadığı erkek neredeyse kalmamıştır. Münire, Kâğıthane'de tanıştığı bir bey ile görüşmek için daha sonra da Kâğıthane'ye sık sık gidecektir.

Nabizade Nazım'ın *Zehra* isimli romanında kısa bir Kâğıthane Mesiresi yolculuğu konu edilir.

Servet-i Fünun Dönemi'ne gelindiğinde romanlardaki kurgu realizmin etkisiyle daha gerçekçi bir hüviyete bürünmüş ve olaylar gerçekçi bir dille yansıtılmıştır. Bu dönemde Kâğıthane, Halit Ziya'nın neredeyse tüm romanlarında mekân olarak kullanılır. Yazarın *Nemide*, *Aşk-ı Memnû*, *Mâi ve Siyah*, *Kırık Hayatlar* romanlarında Kâğıthane ismi geçer.

Bir aşk üçgeninin konu edildiği *Nemide* romanında Halit Ziya, roman karakterlerine kısa bir Kâğıthane gezisi yaptırır. *Aşk-ı Memnû* romanında çapkın karakter Behlül'ün gezmekten zevk aldığı yerler olarak okuyucuya sunulan mekânlar arasında Kâğıthane Mesiresi de bulunur.

Halit Ziya'nın eserlerinde Kâğıthane'ye en çok yer verdiği romanı *Kırık Hayatlar*'da olay, yeni taşındıkları evleri mesirenin dönüş yolunu gören çiftin Kâğıthane dönüşlerini izlemesiyle başlar. Aldatma mevzuu üzerine konuşan çiftin mutluluğu, roman karakteri Ömer Behiç'in eşini aldatmasıyla son bulur.

Tevfik Fikret'in *Aveng-i Tesavir* isimli otuz beyitten oluşan şiirinde Kâğıthane, Şair Nedim ve Lâle Devri çerçevesinde zikredilir. Şiirde Nedim'in katıldığı ortamlar, onun aşka ve sevgiliye bakışı ve hayat görüşü gözler önünde serilirken, mesire yerleri ve canlı Sa'dâbad tasvirleri de okuyucuya sunulur.

Ara nesil yazarı olan Ahmet Rasim'in *Şehir Mektupları*, *Gülüp Ağladıklarım*, *Fuhş-i Atik* isimli eserlerinde Kâğıthane ismine sık rastlanır. Ahmet Rasim, mevzubahis kitaplarında Kâğıthane tiplerini ironik bir dille betimler. Yazar, Kâğıthane'ye gelen bu insanları, arabaların içerisinden sık sık kafalarını çıkarttıkları için kaplumbağaya benzetmektedir. Tozu dumana katarak Kâğıthane'ye gelen ve burada gösteriş yapan zampara tiplmesi de Ahmet Rasim'in Kâğıthane Mesiresi zemininde eleştirdiği insan gruplarından. Ahmet Rasim, dönem Kâğıthane'sinde yaşanan pek çok detayı bu tipler çerçevesinde ele alır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Bir Muâdele-i Sevda* ve Mehmet Celal'in *Nedâmet Bir Şâirin Ser-nüvişti* isimli kitaplarında roman karakterleri Kâğıthane'de bulunur. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanında Kâğıthane, Ahmet Rasim'in Kâğıthane'si ile ziyaretçilerin görgüsüzlüğü ve bayağılığı yönüyle örtüşmektedir.

Mehmet Celal, *Nedâmet Bir Şâirin Ser-nüvişti* isimli romanında, olumsuz davranışlar sergileyen kadın karakterin yapmaktan hoşlandığı şeylere, Kâğıthane Mesiresi'nde gezmeyi seviyor oluşunu da ekler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun geçiş dönemleri olarak niteleyebileceğimiz Lâle Devri ve Tanzimat Dönemi'nde yaşanan sosyokültürel değişimler, yazarlar tarafından Türk edebiyatı içeriğine yansıtılır. Kâğıthane, bu önemli dönemlerde yaşanan değişimlerin açıkça gözlemlendiği mekânlardan biridir.

Bu çalışmada, Tanzimat'tan Cumhuriyet Dönemi'ne kadarki Türk edebiyatı içeriğinde Kâğıthane isminin geçtiği eserler belirlenmiş ve tüm zamanlarda mesire olarak kullanılan bölgenin edebiyata yansıyış biçimleri incelenmiştir. Tezimizde öncelikle Kâğıthane tarihine kronolojik olarak yer verilmiş ve bölgenin geçirdiği tarihî süreçler farklı üst başlıklarla sıralanmıştır. III. Ahmet Dönemi Kâğıthane'si ikinci bölümde yer alırken, çalışmamızın esas konusu olan Kâğıthane'nin Yeni Türk edebiyatında incelenmesi, tezimizin üçüncü bölümünü oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.

AFYONCU Erhan, “İbrahim Müteferrika”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa’da Bir Cevlan*, Yay. Haz. Fazıl Gökçek, 1. B., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

_____, *Bahtiyarlık*, 2. B., İstanbul: Homer Kitabevi, 2012.

_____, *Çengi*, Yay. Haz. Mustafa Miyasoğlu, 1.B., İstanbul: Selis Kitaplar, 2003.

_____, “Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrar”, *Arnavutlar Solyotlar-Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrar-Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*, Yay. Haz. Nuri Sağlam-M. Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.

_____, *Esrar-ı Cinayat*, Yay. Haz. Osman Sevim, 1. B., İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.

_____, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, Haz. Kübra Demiray, İstanbul: Lacivert Yayıncılık, 2008.

_____, *Henüz 17 Yaşında*, 1.B., İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

_____, “Karı Koca Masalı”, *Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası*, Yay. Haz. Nüket Esen, 1. B., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

_____, *Karnaval*, Yay. Haz. Süleyman Emrah Arlıhan, 1.B., Ankara: Elips Kitap, 2007.

_____, *Letaif-i Rivayat*, Yay. Haz. Dr. Fazıl Gökçek-Dr. Sabahattin Çağın, İstanbul: Çağrı Yayınları.

_____, *Müşahedat*, Yay. Haz. Fazıl Gökçek, 2. B., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

_____, *Paris’te Bir Türk*, Yay. Haz. Erol Ülgen, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

_____, *Taaffüf*, Yay. Haz. Mustafa Pişkin, İzmir: Mustafa Pişkin Yayınları, 2012.

AKAR Yeliz, *Romanda Mekân*, 1. B. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.

AKTEPE M. Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1958.

- _____, *Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi- Mür'î't-Tevârih*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.
- _____, “Kâğıthane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, S.162
- _____, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,
- ALTINAY Ahmet Refik, *Lâle Devri (1718-1730)*, 2. B., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- _____, *Lâle Devri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.
- _____, *Osmanlı Alimleri ve Sanatkarları*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- ALTUNEK N. Serpil, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Sayı 1.
- AMİCİS Edmondo De, *İstanbul 1874*, Çev. Beynun Akyavaş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- AND Metin, “Bir Tanzimat Opereti: Penbe Kız”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 3/3 (Mart 1972).
- ANDI M. Fatih, *İnsan Toplum Edebiyat*, İstanbul: Kitapevi, 1995.
- ARSLAN Çetin, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Türk Romanında Çok Eşlilik ve Aldatma*, (Doktora Tezi), Rize: T.C. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- AYPAY İrfan, *Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği*, İstanbul: Boyut Sahaf, 1998.
- _____, *Nahîfî Süleyman Efendi Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı’nın Tenkitli Metni*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- AYVERDİ Sâmiha, *İbrâhim Efendi Konağı*, 11. B., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010.
- BALIKHANE Nazırı Ali Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Yay. Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, 11. Cilt.
- BALIKHANE Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Yay. Haz. Ali Şükrü Çoruk, 5.B., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.
- BANARLI Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.2,
- BASİRET*, 17 Ramazan 1289.
- BERKES Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 15.B., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, İstanbul, 1986.

- CELAL Mehmet, *Nedâmet Bir Şairin Ser-nüvişti*, İstanbul: Meşrutiyet Matbaası, 1912.
- ÇAMDERELİ Metin, “Kentın Simge Düzeni”, *Muhayyel Dergisi*, Kasım 2019, S. 5.
- ÇELEBİ Asaf Halet, *Bütün Yazıları*, Yay. Haz. Hakan Sazyek, 2.B. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- ÇELEBİ Tacizade Cafer, *Hevesnâme*, Washington Üniversitesi Arşivi, http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_heves.html
- ÇIKLA Selçuk, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, 1.B., Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- ÇORUMLU Çağlar, *Musahipzade Celal’in İstanbul Efendisi Adlı Oyununda Geleneksel Türk Tiyatrosu Ögeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- DANIŞMEND İsmail Hakkı, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 29. B., Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2012.
- DİKMEN Hamit, *Seyyid Vehbi’nin Hayatı, Eserleri ve Sanatçı Kişiliği*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Ocak-Haziran 2004.
- DOĞAN Mehmet, *Batılılaşma İhaneti*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1993.
- DURGUN H. Harika, “Mustafa Reşit’in Bir Çiçek Demeti Adlı Eseri Etrafında Bir Tartışma”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, Ekim 2010, S. 172.
- Emin Nihat Bey, *Gece Yazıları Müsâmeretnâme*, Tercüman 1001 Temel Eser.
- ERAVCI H. Mustafa- KİREMİT İlker, *Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler*, Tarih Okulu Dergisi, Eylül-Aralık 2010.
- ERİMTAN Can, *Ahmed Refik’in Lale Devri’ni Yazarken Kullandığı Kaynaklar ve Lale Devri Paradigması: Bir Teleolojik İma*, “The Sources of Ahmed Refik’s Lâle Devri and the Paradigm of the ‘Tulip Age’: A Teleological Agenda”
https://www.academia.edu/38163855/Ahmed_Refik_in_L%C3%A2le_Devri_ni_Yazarken_Kulland%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Kaynaklar_ve_L%C3%A2le_Devri_Paradigmas%C4%B1_Bir_Teleolojik_%C4%B0ma
- _____, *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der. Dana Sajdi, Çev. Aylin Onacak, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Evliya Çelebi (Mehmet Zilli oğlu), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yay. Haz. Mümin Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1986.

EVREN Burçak, *Seyyahların Gözüyle Semt Semt İstanbul* (Ğugas İnciyan), İstanbul: Novartis Kültür Yayınları, 2010.

EYİCE Semavi, *İstanbul Armağanı III: Gündelik Hayatın Renkleri*, Yay. Haz. Mustafa Armağan, İstanbul: İBB. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997.

Fevzi Lütfi, “Musahabe”, *Yeni Mecmua*, 1 Teşrin-i Sâni 1923, Sayı 87.

GAHRAMANLI Nergiz, *Servet-i Fünûn Romanlarında Mekân Eşya Kıyafet*, Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

GENÇ Serdar, *Lâle Devrinde Savaş*, 1.B, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

GERÇEK Selim Nüzhet, “Berber Mehmet’in Hikâyesi”, *İstanbul’dan Ben de Geçtim*, Yay. Haz. Ali Birinci-İsmail Kara, İstanbul: Kitapevi, 1997.

_____, *Yeni Sabah*, 1937.

GİRAY Kıymet, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Osmanlı’da Batılılaşma Döneminin Dinamikleri Tarihsel Çerçeve, Toplum ve Kültür*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, 2009.

_____, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 4. B, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

GÖKALP G. Gonca, *Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*.

GÜRPINAR Hüseyin Rahmi, *Bir Sevda Denklemi (Bir Muadele-i Sevda)*, 5. B. İstanbul: Özgür Yayınları, 2002.

_____, *Dirilen İskelet*, 5. B., İstanbul: Everest Yayınları, 2010.

HAKVERDİOĞLU Metin, *Edebiyatımızda Lâle Devri ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’ya Sunulan Kasideler* (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007.

IRMAK Hüseyin, *Osmanlı Belgelerinde Kağıthane*, 1.Bas., İstanbul: Kağıthane Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.

_____, *Kağıthane Tarih Envanteri*, 1.B., İstanbul: Stil Matbaacılık, 2011.

İNALCIK Halil, *Has-Bağçede ‘Ayş u Tarab: Nedimler, Şairler, Mutribler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

İREPOĞLU Gül, “Kâğıthane’de Şenlik”, *Gölgemi Bıraktım Lale Bahçelerinde*, İstanbul: Doğan Kitap, 5. B., 2007.

_____, *Lâle, Doğada, Tarihte, Sanatta*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü (http://katalog.iae.org.tr/arsiv/FKA_001151.jpg)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi.

- KAGİTHANE REHBERİ, Ekim, İstanbul: Kâğıthane Belediyesi Yayınları, 1998.
- KAPLAN Mehmet, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, 16. B., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- KARAALİOĞLU Seyit Kemal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, II. Cilt, 2. B., İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi, 1982.
- KARAL Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1.
- KERMAN Zeynep, *Tanzimat Edebiyatı*, 3.B., Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.
- KOÇU Reşad Ekrem, *Patrona Halil*, 3. B. İstanbul: Doğan Kitap, 2003.
- KOLCU Ali İhsan, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, 8. B. Konya: Salkımsöğüt Yayınları, 2014.
- KONYALI İbrahim Hakkı, *Yeni Asya Gazetesi*, Nisan-Haziran 1974.
- KÖZLEME Arif Olgun, “İlk ‘Bilinçli Batılılaşma’ ve Toplumsal Değişmenin Eksen Değiştirmesi olarak Lale Devri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Haziran 2017.
- KUDRET Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I*, Ahmet Mithat, İstanbul: İnkılap Kitapevi Baskı Tesisleri, 2009.
- KURDAKUL Şükran, *Çağdaş Türk Edebiyatı I*, 4.B., İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1994.
- KUTLAR Fatma S., *Folkloristik / Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, “İzzet Ali Paşa Divanında Lale ve İstanbul Lalesi İsimleriyle İlgili Bir Dizin Denemesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 1998.
- _____, *Sâ’dâbâd Şiirlerinde Mekân*, İlmi Araştırmalar Dergisi, 19. Sayı, 2005.
- Levnî, *Kebir Musavver Silsilenâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arşivi, 3109, Y.22b.
- MARDİN Şerif, *Türkiye’de Toplum Ve Siyaset (Makaleler I)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- _____, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 12. B., 2015, S. 9.
- MAZAK Ferda, *Sultan II. Mahmud’un Kızı Âdile Sultan*, İstanbul: Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı Yayını, 2000.
- MERİÇ Cemil, *Kırk Ambar*, C. 1., İstanbul: İletişim Yayınları, 10. B., 2008.
- Mizancı Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, Yay. Haz. Gülsün Mehmet, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013.

- MORAN Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, 26. Bas., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Musâhipzâde Celal, *Lâle Devri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1936.
- Mustafa Reşit, *Bir Çiçek Demeti*, Konstantiniyye: Matbaa-i Ebüzziya, 1304/1887.
- Nabizade Nazım, *Zehra*, Yay. Haz. Kudret Kurudere, 1. B. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- NARLI Mehmet, *Şiir ve Mekân*, 1. Bas., Ankara: Hece Yayınları, 2007.
- Nedim Divânı*, Yay. Haz. Muhsin Macit, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- OKAY Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, 4.B., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- _____, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 4. B, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- OKUMUŞ Salih- ŞAHİN İdris, “Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Tepe Kavramı ve Simgesel Değerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12, 2011.
- ORTAYLI İlber, *İstanbul’dan Sayfalar*, İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2008.
- ÖZCAN Abdülkadir, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (31.8.2019).
- ÖZDEMİR Nebi, Nebi Özdemir, “Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi”, *Milli Folklor*, Sayı 73. 2007.
- _____, *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, 1. B., Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- ÖZGÜN Ebru, Tevfik Fikret’in Şiirinde Bir İmge Olarak Geleneğin Üç Zirve Portresi: Fuzulî-Nedîm ve Nefî, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 3, Sayı 11, 2015.
- ÖZLÜK Işıl Pınar, “Lale Devri’nde Kadın Giyimi,” *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2012.
- ÖZÖN Mustafa Nihat, *Türkçede Roman*, 3. B., İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- RASİM Ahmet, *Fuhs-i Atik*, 1. B. İstanbul: Avrupa Yakası Yayınları, 2007.
- _____, *Şehir Mektupları*, Yay. Haz. Hande Çetin Ongun, 1.B. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Raşid Mehmet Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli III*, (Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer) İstanbul: Klasik Yayınları, 1.B., 2013.

- Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, 3. B., İstanbul: Özgür Yayınları, 2009.
- SABEV Orlın, *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehâneleri*, Der. Dana Sajdi, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- SALZMANN Ariel, *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der. Dana Sajdi, Çev. Aylin Onacak, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Servet-i Fünûn Dergisi*, 297. Sayı, 19 Kasım 1896.
- _____, 268. Sayı, 18 Nisan 1894.
- SEVENGİL Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, 1.B., İstanbul: Alfa Tarih, 2014.
- SEYHAN Azade, *Modern Türk Romanı Kesişen Yazgıların Hikâyesi*, Çev. Erkan Irmak, 1. Bas. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- SILAY Kemal, *Nedim And the Poetics of the Ottoman, Court: Medieval Inheritance and the Need for Change* (Bloomington: Indiana UP, 1994.)
- SOFUOĞLU Ebubekir, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 14. Ankara, 2002.
- ŞEHBAL, 1 Haziran 1326.
- Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.
- ŞENYURT Oya, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, Cilt: 3, No: 2, 2018.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997.
- _____, *Beş Şehir*, İstanbul: Dergâh Yay., 1979.
- _____, *Beş Şehir*, 27. B. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- _____, “Nedim’e Dair Bazı Düşünceler”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 9. B., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- TEKİN Mehmet, *Roman Sanatı 1 Romanın Unsurları*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001.
- Tevfik Fikret, *Hayatı ve Toplu Şiirleri Tevfik Fikret*, Yay. Haz. Refik Durbaş, 1. B., İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2007.
- TEVFİK Mehmet, *İstanbul’da Bir Sene*, 1.B., İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991.
- TURHAN Mümtaz, *Kültür Değişimleri*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1951.
- TÜZER İbrahim, *Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm*, 1.B., Ankara: Akçağ Bas. Yay. Ve Pazarlama, 2014.

UŞAKLIGİL Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*, 10. B. İstanbul: Özgür Yayınları, 2008.

_____, *Kırık Hayatlar*, 3. B., İstanbul: Özgür Yayınları, 2012.

_____, *Mai ve Siyah*, Yay. Haz. Enfel Doğan, 14. B. İstanbul: Özgür Yayınları, 2011.

_____, *Nemide*, Yay. Haz. Berna Sağıroğlu, 1. B. İstanbul: Özgür Yayınları, 2005.

UZUNÇARŞILI İbrahim Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1984.

ÜLKEN Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. B., İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.

ÜNVER Süheyl, *Vakıflar Dergisi*, Sayı X, 1973.

VECİHİ Mehmet, *Mehcûre*, Yay. Haz. Hümeysra Zerdecı, 1. B., İstanbul: Selis Kitaplar, 2003.

YAKUT Esra, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 1. B, İstanbul: Kitap Yay., 2005.

YALÇINKAYA Alaaddin, "XVII. Yüzyıl Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. XII.

YAZICI Nesimi, “Osmanlı Sosyal Hayatından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3-4, 1999.

YENİTÜRK Burak, *Sütlüce’den Geçtin mi*, 1.B., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.

YILDIZ Metehan, *Ahmet Rasim’in Eserleri: Numune-i Hayal, Nâkâm, Cidd ü Mizah, Gülüp Ağladıklarım (Metin-Tahlil-İndeks)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

<http://www.eskiistanbul.net/5650/sadabad#lg=0&slide=0>

<http://www.eskiistanbul.net/2833/kagithane-miranian-fotografi>

<https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>

http://www.kagithane.istanbul/kagithane_belediyesi/detail/Kagithane-Belediyesi-Hakkında/9/2/0

http://www.kagithane.istanbul/kagithane_hakkında/gallery/Tarihi-Kagithane/142/296/0

<https://sozluk.gov.tr/?kelime=PAL%C4%B0KARYA>

<http://www.lugatim.com/s/behram>

<https://www.luggat.com/harf-endaz/1/1>

T.C

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10330473
Yazar Adı / Soyadı	HİLAL YURDAKUL
T.C.Kimlik No	62275442046
Telefon	5350118590
E-Posta	hilalkantarci34@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Kâğıthane (1839-1923 Roman-Şiir ve Anı Türlerinde)
Tezin Tercümesi	"Kâğıthane" in the Turkish Literature From Tanzimat to Republic
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2020
Sayfa	143
Tez Danışmanları	PROF. DR. NESRİN KARACA
Dizin Terimleri	İstanbul-Kağıthane=İstanbul-Kağıthane ; Batılılaşma=Westernization ; Lale Devri=Tulip Period
Önerilen Dizin Terimleri	Sa'dabad, III. Ahmet, Türk Edebiyatında Kağıthane

05.03.2020

İmza:.....